

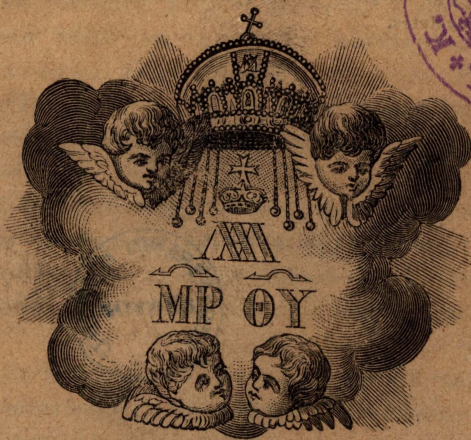
TUDÓSÍTVÁNY

A KEGYES TANÍTÓRENDEK

BUDA-PESTI FŐGYMNASIUMÁRÓL

AZ 1877¹/₈-IKI TANÉVBEN

BUDA-PEST, 1878.

NYOMATOTT A „HUNYADI MÁTYÁS“ INTÉZETBEN.

TARTALOM.

- I. Városaink befolyása a közműveltségre.
- II. A tanári kar.
- III. Tudósítás a tanodáról.
- IV. Tanterv.
- V. Írásbeli feladványok.
- VI. Az ifjuság érdemsorozata.
- VII. A sorozatban használt rövidítések magyarázata.
- VIII. Statistikai kimutatás a tanulókról.
- IX. A érettségi vizsgálat eredményének áttekintése az 1877—8-iki tanév végén.
- X. Figyelmeztetés.

VÁROSAINK BEFOLYÁSA A KÖZMŰVELTSÉGRE.

1000—1301.

Államfők működése, hadi mozgalmak, a nemzetek élet-halál harczi, nagy emberek hatása a maguk korára és viszont rájuk a koré, — érdekes tárgyat nyujtanak a történelmi vizsgálódásoknak, sőt volt idő, melyben kizárólag ezek, vagy ezekhez hasonlók képezték a történetírás anyagát. Napjainkban is kellőleg méltányolnia kell az ily adatokat a történetírással foglalkozónak, mert ezek nélkül a történettudomány nem volna teljes; de e történelmi tényezők csak úgy tekintendők, mint alárendeltjei a művelődés alapeszméjének.

A történeti munkák olvasói korunkban a "hódító háborúk, véres csaták helyett sokkal fontosabbat keresnek azokban: a népek, nemzetek, vagy épen az egész emberiségnek műveltségi állapotát; mert az emberi nemnek földi rendeltetése az, hogy a valódi műveltség lehető legmagasabb fokára emelkedni törekedjék.

De hogy e rendeltetésnek megfelelhessen, a durva anyagi kérget, mely az emberi testben rejlő isteni szikrát körülveszi, le kell vetnie, — világosságot és léget nyujtva, új életre buzdítania azt. Hogy ily helyzetbe juthasson, mozgásba kell jönnök a valódi műveltség minden elemeinek, minők: a vallásosság, szelid erkölcsök, erényesség, jog- és szabadságszeretet, tudomány, művészet, stb.

Minden nemzet történelmében legérdekesebbek valóban ama mozzanatok, melyekben az emberiség haladása nyilvánul; melyek világosan mutatják, hogy a műveltségnek említett elemei egész tevékenységöket az emberiség nemesbülésének, vagyis a valódi emberi műveltségnek előmozdítására irányozzák.

A műveltség két uton jelentkezik: egyéni és társadalmi fejlődésben, s mindkettő az emberiség haladásában. Tanulmányom tárgya: „Városaink befolyása a közműveltségre 1000—1301-ig“; ez bizonyosan sok és érdekes adatokat nyujt a műveltségnek az említett utakon való nyilvánulására, daczára annak, hogy vizsgálódásom a középkor századaira esik, midőn a figyelem keveset irányult még a nemzetek sem szellemi, sem anyagi műveltségé fejlődésének folyamára.

A tanulmányul választott kérdés sikeres megoldása elé az is nagy

akadályokat gördít, hogy a hazánkat több ízben sujtott szerencsétlenségek következtében a történeti emlékekből az Árpádok korszakára vonatkozók közül veszett el aránylag legtöbb, és így a lelkiismeretes kutatás sem kecsegtet bő eredménnyel.

E nehézségek mellett is czélszerűbbnek véltem nem azon korból választani tanulmányom tárgyát, hol a történelem már lehető nagy arányt véve, csaknem áradó folyammá növekedett; hanem kutatni városaink befolyását a közműveltségre az Árpádok korában, figyelemmel kísérni azok alakulását és első fejlődési stádiumait.

Ily módon azon czélt reményilem elérni, hogy igénytelen tanulmányom, bár csak vázlatos mű, talán mégis érdeklődést kelt városaink multja és jelene iránt.

Minden történeti munka első és legfőbb kelléke levén az előadás hitelessége, tanulmányom megírására felhasználtam a kútfők több osztályát, az ujabbkori íróknak erre vonatkozó munkálatait, s kiváló figyelmet fordítottam a városok monographiáira.

I.

Városaink keletkezése.

a) Történeti és földrajzi előzmények.

Az államok földrajzi fekvése és a népek elhelyezkedésének figyelmen kívül hagyása mellett legtöbb esetben csak a vak véletlen játékát látnók a történelemben. Ezen okból szükségesnek tartám a honfoglalást megelőzőt korszaknak történetéből előrebocsátani azon részleteket, melyekkel tanulmányom szoros kapcsolatban áll, s megemlíteni a területi viszonyokat is, melyek a városok fejlődését vagy előmozdítják vagy hátráltatják.

Ha az ismert világrészek bármelyikének térképét vizsgáljuk, az első pillanatban észreveszszük, hogy a városok, az emberek lakása és elterjedésének eme képviselői, aránytalanul vannak szétszórva a földön. Némely vidéken például nagy számban, egymáshoz közel találjuk a városokat; másutt alig láthatunk néhányat, s azok is nagy távolságban vannak egymástól; sőt akadunk egészen lakatlan, puszta vidékekre is. E tapasztalatok azon következtetésre vezetnek bennünket, hogy léteznek bizonyos tényezők, melyek a városok alakulására befolyást gyakorolnak.

Ily tényezőknek tekinthetjük a földrajzi fekvést, az éghajlati és társadalmi viszonyokat, melyekhez járulnak a politikai okok; ezeknek összhangzó vagy ellenkező működése elősegíti, vagy hátráltatja a városok keletkezését. A terület, melyen a magyar állam megszilárdult, — földrajzi fekvése, tagosultsága, hegy és vízrajzi viszonyai és éghajlatánál fogva városok alakulására kedvezőnek mondható.

Fekszik az éjszaki és keleti féltekén az éjszaki szélesség 44—49, — s a keleti hosszúság 32—44 fokai között. A Morva folyó, Kárpát hegység, Duna, Száva, Mura, Lajta folyók és az adriai tenger minden oldalról mint természetes határok veszik körül Magyarországot, mely Közép-Európának délkeleti részét foglalja el.

Területének fölszine részint mély föld, részint hegyvidék; vizekben gazdag, hatszáznál több folyó és patak metszi minden irányban, melyek a Poprád és Dunajeczen kívül mind a Dunába, mint fő arteriába ömlenek, s így közvetve a Fekete tenger vízvidékéhez tartoznak. Földrajzi szélességénél, valamint függélyes tagosulásánál fogva nagy része a mérsékelt égöv alá esik, mely körülménnyel egybefüggésben van a föld tenyészereje. Ásvány-, növény- és állatország édes anyául üdvözlik Magyarországot.

E kedvező körülményeknek kell tulajdonítanunk, hogy a magyar föld nem maradt pusztá földirati kifejezés, hanem koronként, a legrégebbről kezdve a magyarok bejöveteléig, különféle népfajok birtokba vették azt, s itt megtelepedve városokat építettek és államot alkottak. E nemzeteket a történelmi események vihara elsodorta ugyan, államaik megsemmisültek; de városaik maradványai, itt létüknek eme kétségtelen bizonyítékai fennmaradtak, s a komoly megtelepedési szándékkal jött magyarságnak városaik alakulására és államuk megszilárdítására alapul és irányadóul szolgáltak.

A 888-ki bolgár-magyar háború őseinkre nézve végzetszerűvé lőn, mert a megalázott bolgár fejedelem, Simeon, a besenyőkkel szövetkezve, Etelközt megtámadta éppen akkor, midőn Árpád a hadsereg zömével a magyaroktól éjszakra szomszéd szláv népek ellen harcolt. A győztesen visszatérő sereget a viszontlátás öröme helyett a menekültek keserve fogadák. ¹⁾ Lemondtak a reményről, hogy Etelközben maradhassanak; belátták helyzetök tarthatlanságát oly szomszédok mellett, mint a besenyők, kik náluk számosabbak és erősebbek is valának. Ujabb hont kellett tehát keresniök, hogy szenvedett viszontagságaikat kipihenhessék és jövőjüket megszilárdíthassák. ²⁾

Ámde a népvándorlási mozgalom már ekkor lezajlott, a benne részt vett nemzetek jobbára elhelyezkedtek, s így a hontalanná lett magyarok számára Európában alig volt üres hely, melyen mások háborítása nélkül megtelepedhettek volna. Alkalmas tevékenységi tétel a mai Magyarország kínálkozóik számukra, mely mintegy várva várta egy új nép megtelepedését, s mely a természettől is egy egyesült külön állam keretéül volt alkotva.

Határain három kisebb-nagyobb erejű birodalom határszéle találkozik: a német, bolgár és morva-szláv birodalmaké; mindenik útjában volt a másik kettőnek, ha az egész terület akarja elfoglalni. De ez egyiknek sem vala célja; mert e birodalmak súlypontja állandóan más helyen volt megszilárdulva. A magyarországi birtok mind háromnak csak határszéli provinciája volt, s bírása nem életkérdés egyikre nézve sem. ³⁾

¹⁾ Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 44. l. — ²⁾ U. az, i. m. 50. l. — Frankl Vilmos: A magyar nemzet műveltségi állásának vázlatja. 54. l. — ³⁾ Magyarország 1849-ben és 1866 után. 12. l.

De más körülmények is végzetszerűleg egyengették őseink utját, hogy e földet megszállva, rajta egy állandó nagy államot alakítsanak. A mai Magyarország területén ekkor ugyanis különféle, nagyrészt szláv eredetű, vagy legalább szlávokkal elegyedett népek laktak külön fejedelmek, de többnyire idegen gyámság alatt, mely körülmény a honfoglalás munkáját nagyban megkönnyíté őseinknek, s egyszersmind sietteté őket e föld megszállására.

A bolgár-magyar háboru alatt őseink alkalmat nyertek az európai viszonyokkal megismerkedni, és így nem a véletlen, nem is Attila birodalmának hagyományos emléke: hanem Európának akkori körülményeiből folyó világtörténelmi kényszerűség utalá őket arra, hogy ezen földet foglalják el. Nem kételkedhetünk, hogy Árpádot és bujdosó társait erre az említettekén kívül még egyéb okok is vezérelték, így: komoly megtelepedési szándékuk lévén, figyelembe vették a physico-geographiai viszonyokat, s megválasztották az alkalmasabbnak tetsző helyeket. Hogy ehhez gyakorlatilag értettek, föltehetjük róluk, kik oly messze földeket bejártak, nagy vadászok, nyájak birtokosai és végre kitűnő hadvezérek valának. ¹⁾

Árpád népével a Szereth és Deneper síkjairól fölkerekedve, nem követé a népvándorlásban részt vett nemzeteknek utját, az alsó Duna partjait, hanem éjszak felé Kiov mellett el, a Kárpátoknak tartott, hol Munkács tája mintegy nyitva felejtett kapu kínálkozék neki. Ha az alsó Duna partjain nyomul előre, itt előbb a besenyők, s azután a bolgárok erős törzsébe ütközött volna, ezen eltérésre tehát Árpádot kétségen kívül vezette az is, vajjon aránylag melyik ut kerül kevesebb áldozatba, mert a besenyőktől Etelközben nagy veszteségeket szenvedett népét kimélni akarta. A viszonyok kimutatták, hol vannak a lazán egybefüggő népek között oly rések, melyek önként kínálkoznak arra, hogy nemzetével oda beékelhesse magát. ²⁾

A 889-ik év tavaszán már a kárpátok lábainál valának őseink; az okok, melyek őket e helyre vezérelték, az előzményekben foglaltatnak. Árpád innen nyomult be a vereczkei szoroson át az uj hazába, s hódítá meg azt mintegy hét év alatt a Kárpátoktól az Adriáig s a székely havasoktól a Morva folyóig, a bihari kozár vezér Marót birtokának kivételével, melynek bekebelezése az országba szerződészerűleg csak ennek halála után történt. ³⁾

Ezzel a honfoglalás be volt fejezve; a Duna és Tisza partjain, hol az avar birodalom bukása után sem a germán, sem a szláv faj nem birt életerős államot alkotni: megvolt alkotva a magyar birodalom, miáltal az Európába áttelepült magyarság első jelét adá életrealóságának ⁴⁾

A X. században kapcsolt részei voltak Magyarországnak Erdély, Horvátország és Dalmátia. ⁵⁾ Ezen adatok szerint a magyarok közvetlen ha-

---

¹⁾ Magyarország 1849-ben és 1866 után. 12. l. — ²⁾ U. ott. — ³⁾ Béla király névtelen jegyzője 11. 12. fejt. — Szabó K. i. m. 61. l. — ⁴⁾ U. az i. m. 102. — ⁵⁾ Kerékgyártó Árpád: Magyarország művelődésének története. Pest, 1859. I. 141. l.

talma alatt levő államterület a vezérek korában 6000 □ mfdnél sokkal nagyobb volt. E terület 1301-ig többféle módosulást szenvedett ugyan, de azért Magyarföld alatt már ekkor nemcsak a sajátképeni Magyarország, hanem Erdély, Horvát- és Dalmátország is értetett; magyar nemzet alatt pedig mindazon népek, melyek az említett földeken laktak.

b. Római gyarmatvárosok.

Bármely területen kutassuk a városok keletkezését, azon eredményre jutunk, hogy a régibb állapotok nem maradtak hatás nélkül egy új állam szervezésére. Így volt ez hazánkban is.

Mikor és minő népek szállották meg legelőször a magyar földet? kik voltak itt az első honfiak? bizonytalan. Hiteles adataink a magyar földről csak azon időben kezdődnek, midőn a rómaiak az Alpokon túl fekvő részeket foglalgatni kezdték, s hódításaikat Közép-Európának délkeleti részére is kiterjesztették; a magyar földnek első érintkezése a történelmi világgal ekkor kezdődik. Három részre oszlott: Pannoniára, mely a Dunától nyugatra, Dáciaira, mely a Dunától keletre-, és Illyriára, mely a Száva és az Adriai tenger között feküdt.¹⁾

Pannoniát Augustus római császár nagy erőfeszítés után volt képes a K. e. 30-ik évben meghódítani, római tartományná pedig csak Tiberius alatt lőn K. u. 9-ben, ki Pannonia lakóit teljesen leverte. E hódítás óta, mint római tartomány, fontos szerepet játszik a történelemben. A háborúnak különféle eszközökre, támadó s védelmi szerekre, fegyverekre, — a katonaságnak élelmi szerekre és szállásokra volt szüksége, ezeket tehát bizonyos helyeken összpontosítani kellett, mi által várak és erősségek keletkeztek, melyek a hadfolytatásban támpontokul, a barbarok beütései és fölkelései ellen pedig gátul szolgáltak. Ezekből idővel, minthogy a rómaiak mindig nagyobb számmal tódultak Pannoniába, gyarmatok telepítése által városok (municipiumok) keletkeztek. Hogy az ily telepek között a közlekedés gyors és könnyű legyen, az őserdők által borított vidékeken a legiók réseket vágtak és utakat építettek. A földet, hogy könnyebben megélhessenek, a gyarmatosok művelés alá vették, s így lassanként lerakatott a kulturai élet alapja, melyből azután egészen új államrendszer fejlődött.²⁾ Ily római gyarmatokból alakult városok voltak Pannoniában következők: Aravona (Arabona, Arrabo) Győrnél;³⁾ Acincum (Aquincum)

¹⁾ Koczányi Ferencz: Régi földirat a tanuló ifjuság számára. 41. 47 és 76. ll. — ²⁾ Bocsor István: Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre. I. 14. l. — L. J.: A városoknak kezdetéről, és azoknak mostani elrendeltetése eredetéről. Tudományos Gyűjtemény. 1822. III. 15. 16. ll. — ³⁾ Koczányi F. i. m. 48. l. — Bocsor I. i. m. 14. l. — Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és város-jogai a multban és jelenben. 36. l.

Ó-Budánál; ¹⁾ — Advicesimum, Veszprémmél; ²⁾ Acumincum (Acimincum), Péterváradnál; ³⁾ — Bregetio (Bregetium), Ó-szónynél, Komárom mellett; ⁴⁾ Budalia, Szerém megyében; ⁵⁾ Cibalis (Cibalae), Sziszek és Eszék között, Vincovcze táján; ⁶⁾ Cimbriana, Székesfehérvár helyén; ⁷⁾ Crumerum, Esztergomnál; ⁸⁾ Lussonium, Földváránál; ⁹⁾ Mursa, Eszéknél; ¹⁰⁾ Rittium, Szalankemen helyén; ¹¹⁾ Scarabantia, Sopron megyében, Csepreg helyén; ¹²⁾ Sabaria Szombathelynél; ¹³⁾ Salle, Zalavár, vagy Felső-Lő táján; ¹⁴⁾ Sopianae, (Ptolemaeusnál Serbinum), Pécs helyén; ¹⁵⁾ Siscia, Sziszeknél, a Száva és Kulpa összefolyásánál; ¹⁶⁾ Sirmium, később Száva-Szent-Demeter, ma Mitrovicz, Pannonia egykori fővárosa; ¹⁷⁾ Taurunum, Zimony körül; ¹⁸⁾ Valcum, Kanizsa helyén; ¹⁹⁾ stb.

Dácia lakói már Augustus előtt veszélyes szomszédai valának a rómaiaknak; Augustus kísérletet tett ugyan Dácia meghódítására, de minden támadása hősileg visszaveretett a dákok által. Domitián császár még szerencsétlenebb volt, mert Decebal őt megvervén, a rómaiakat adófizetőivé tette. Végre Trajának sikerült Dácia meghódítása, ki a róla nevezett híres dunai hidon átkelvén, Decebalt Dierna (Torda) mellett megverte, s hat évi (100—106. K. u.) véres küzdelem után ura lett Róma Dáciának is. Ezen új hódítás a rómaiakat a markomannokkal háboruba keverte, ezen okból erős várak, sánczok- és jó országutakkal látták el Dáciát a rómaiak.²⁰⁾

A tartomány már a dák uralom alatt rendezett volt, lakói nem nélkülöztek minden műveltséget, mit váraik és számos, jól épült városaik bizonyítanak. A rómaiakat a föld gazdagsága, só- és aranybányák, ezrenként csődíték ide. A beköltözöttek számos új várat és várost építettek, vagy a dák maradványokat átalakították; az új szerzemény, mintha Traján varázsvesszővel illette volna azt, rövid idő alatt egy virágzó gyarmattá változott. Utak, városok épültek hihetetlen gyorsasággal; arany és sóbányák aknáztatni kezdettek, mi azt eredményezé, hogy már Marc Aurel császár korában — Ptolomaeus szerint 43 város volt Dácia területén.²¹⁾

A dák-római korszak maradványaiként tekinthetjük a következő városokat: Sarmizegethusa, Várhely környékén, a szép hátszegi völgyben;

¹⁾ Béla kir. névt. jegyz. I. fejt. — Katancsics Péter: Pannonia. — Bocsor I. i. m. 14. l. Ennek átellenébe helyezik Contra- vagy Transacumot. — Koczányi F. i. m. 48. l. — Szabó K. i. m. 96. l. — Wenzel G. i. m. 36. l. — Hampel József: Aquincum történetének vázlata. — ²⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — ³⁾ Koczányi F. i. m. 49. l. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ⁴⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — Koczányi F. i. m. 48. l. — ⁵⁾ Bocsor I. i. m. 14. l. — ⁶⁾ Koczányi F. i. m. 49. l. — ⁷⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ⁸⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — ⁹⁾ Bocsor I. i. m. 14. l. — ¹⁰⁾ Koczányi F. i. m. 49. l. — ¹¹⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ¹²⁾ Koczányi F. i. m. 48. 49. ll. — ¹³⁾ U. az. u. ott. — Wenzel G. i. m. 36. l. — ¹⁴⁾ U. az. u. ott. — Koczányi F. i. m. 49. l. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ¹⁵⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — ¹⁶⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ¹⁷⁾ U. az. u. ott. — Koczányi F. i. m. 48. l. — ¹⁸⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — U. az.: Adalékok Száva-Szent-Demeter város történetéhez; 1866-iki akadémiai előadás az Értesítő V. k. 319. l. — Bocsor I. i. m. 14. l. — Koczányi F. i. m. 49. l. — ¹⁹⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ²⁰⁾ Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. 36. l. — ²¹⁾ Kővári László: Erdély régiségei. 9. 10. ll. — Bocsor I. i. m. 15. 16. ll. — ²²⁾ Kővári L. i. m. 11. l. — Bocsor I. i. m. 15. 16. ll.

Sarmiz nevű dák király alapította és saját nevéből nevezé; Dácia fővárosa volt, Decebal is itt tartá székhelyét. A rómaiak alatt Ulpia Trajana nevet viselt;¹⁾ Zeugma (Patroissa) a dákok alatt; Claudia (Napuca?) a rómaiak alatt, Kolozsvárnál;²⁾ Apulum, később Alba-Julia; a dákok alatt Tharmis, Gyula-Fehérvárnál;³⁾ — Tibiscum Temesvárnál;⁴⁾ Meadia, a mai mehadiai kénfürdők helyén;⁵⁾ — Auropolis, dák-római maradvány, Zalatna, Erdély fő bányász helyén; itt székelt a rómaiak alatt a bányászati kormány (Collegium aurarium);⁶⁾ — Dierna; miután Traján Dáciának ura lett, ide Salinae nevű szép várat építtetett; mely aztán várossá emelkedett; mindkét hely a mai Torda környékén volt,⁷⁾ — Demsus, az egykori dák főváros romjainak szomszédságában, a Hátszeg vidékén.⁸⁾ — Az újabb kutatások által napfényre került számtalan emlékek római városok léteire engednek következtetést vonni még Déva, Földvár (Székely-Földvár, Torda közelében) Héviz (az Olt partján), Ilosva, Segesvár stb. helyeken is.⁹⁾ Illyria lakosai II. Fülöp macedoni király uralkodásáig megőrizték függetlenségüket; ez azonban kiterjeszté hódításait a Drina folyóig, s Illyria ekkor két részre szakadt. Egyik rész Illyria Graeca, a másik Illyria Barbara nevet viselt; az első Fülöp által Macedoniához kapcsoltatott, az utóbbi pedig Japydia, Liburnia- és Dalmatiára osztva, függetlenségét Augustus uralkodásáig megőrizte, ki már megkezdé ellene a hódító hadjáratot, de csak Tiberius fejezte be. Illyria a római birodalom legterjedelmesebb tartománya volt, s mint minden ujonan szerzett tartományt, úgy Illyriát is sietett Róma gyarmatosítás által civilizálni s ily módon benne uralmát megszilárdítani.¹⁰⁾

Nevezetesebb római gyarmatvárosok voltak: Senia (Zeng),¹¹⁾ Jadera (Zara)¹²⁾ Scardona (Scardia),¹³⁾ Sicum (Sebenigo),¹⁴⁾ Tragurium (Trau),¹⁵⁾ Salona, Traján szülővárosa,¹⁶⁾ — Naroná (Narenta),¹⁷⁾ Epidaurus (Ragusa Vechia),¹⁸⁾ — Scodra (Scutari)¹⁹⁾, stb.

Az említett népfajokon kívül még mások is tanyáztak a magyar földön, melyek közül a szarmata-jászok és a quadok telepeinek emléke maradt fenn. Az elsők a dákok kiűzése után a Duna, Tisza és Garam folyamok közötti részt szállották meg; sokat küzdöttek a rómaiakkal, de függetlenségüket megőrizték. Nevezetesebb telepeik voltak: Partiscum, a mai Csongrádtól nyugotra; — Uscenum, a Garam keleti részén, — Abinta, — Trissum és Candanum.²⁰⁾

A quadok a Duna éjszaki részén tanyáztak, hol következő telepeket

¹⁾ Bocsor I. i. m. 16. l. — Kővári L. i. m. 10. l. — Koczányi F. i. m. 41. l. — ²⁾ Bocsor I. i. m. 16. l. — Kővári L. i. m. 46. l. — ³⁾ U. az. i. m. 19. l. — Bocsor I. i. m. 16. l. Koczányi F. i. m. 42. l. — ⁴⁾ Bocsor I. i. m. 16. l. — ⁵⁾ U. az. u. ott. — Koczányi F. i. m. 42. l. — ⁶⁾ Kővári L. i. m. 53. l. — Bocsor I. i. m. 16. l. — ⁷⁾ Koczányi F. i. m. 42. l. — Kővári L. i. m. 10. és 52. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 15. l. — ⁹⁾ U. az. i. m. 18. 19. 20. és 49. ll. — ¹⁰⁾ Bocsor I. m. 16. 17. ll. — Koczányi F. i. m. 76. 77. ll. — ¹¹⁾ U. az. i. m. 77. l. — Bocsor I. i. m. 16. l. — ¹²⁾ U. az. u. ott. — Koczányi F. i. m. 77. l. — ¹³⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 16. l. — ¹⁴⁾ Koczányi F. i. m. 77. l. — ¹⁵⁾ U. az. u. ott. — ¹⁶⁾ U. az. u. ott. — ¹⁷⁾ U. az. u. ott. — ¹⁸⁾ U. az. u. ott. — ¹⁹⁾ U. az. u. ott. — ²⁰⁾ U. az. i. m. 41. l. — Bocsor I. i. m. 17. l.

alapítottak: Anduetium, Pozsonytól keletre; — Celmantia, Komáromtól keletre; Anadum, — Komáromtól délkeletre; — Singore; — Eburum, Óvár-
nál; — Parienna (Burin), a Vág völgyében; — és Setuia, stb.¹⁾

Második érintkezése hazánknak a történelmi világgal a népvándorlás korára esik, mely itt a rómaiak majd öt százados uralmának végét vetett. Dárcziát elfoglalták 274-ben a góthok és zavartalanul birták 376-ig. Ekkor a hunnok által Dárcziából kiszorítottak, kik 374-ben elhagyván őshazájukat, Balamber vezérlete alatt Európába jöttek; az alanokat és keleti góthokat legyőzve, a nyugoti góthok meghódítására indultak. Ezeknek királya Athanarich szinte megveretvén általuk, országát a győztes hunnoknak kényszerült átengedni. Az egykor hatalmas római birodalom már ekkor a hanyatlás kétségtelen jeleit mutatá minden tekintetben; az uralma alá erőszakolt tartományok hűsége ingadozott, s csak egy lökésre volt szükség, hogy az óriási birodalom romba düljön. E lökést megadták a hunnok, s első következménye lőn, hogy 395-ben a római birodalom két-felé szakadt, — nyugotira, melynek Róma, s keletire, melynek Byzancz volt fővárosa.²⁾

E megosztás után a hunnok elfoglalták Pannoniát, sőt Attila (433—454) hódítólag lépett fel Róma ellen is. Ugy látszik azonban, hogy a hunoknak nem volt más feladatuk, mint az európai új népeket Róma ellen fölkelésre birni, a római birodalom megszakadása által egyengetni az utat a germánok számára, kik 476-ban csakugyan végét is vetettek a római világnak, s ennek romjain hozzáfogtak egy új hatalom alkotásához.³⁾

A hunnok birodalmának bukása után Pannoniát a görög császár-fenhatósága alatt 455-ben a keleti góthok, — ezek elvonulása után 489-ben a longobardok, — Dárcziát 454-ben a gepidák, Illyriát szintén a keleti góthok foglalták el. Alig birták azonban egy századnál tovább, mert az avarok elárasztva Európát hadaikkal, 567-ben a gepidáktól Dárcziát, — 568-ban pedig, a longobardok elvonulása után, Pannoniát is elfoglalták. Ezen kívül rövid idő alatt hatalmukba kerítették Dalmátiát és Illyriát; de uralmuk nem tartott 200 évnél tovább, mert a frankok hatalmas fejedelme, Nagy Károly, 788—796-ig tartott véres hadjáratok után meghódította őket, s az avar név alig egy év-tized múlva teljesen elenyészett; az elfoglalt föld német települőknek lőn átadva, miáltal a polgárisultság és kereszténységnek útja egyengettetik.⁴⁾

A népvándorlás négy százada alatt a hunnok és avarokon kívül még a bolgárok, chazarok, frankok, németek és szlávok is érintették hazánkat. A szláv törzshöz tartozó morvák az éjszaki Kárpátokon át egész a Dunáig terjesztették birodalmok határait. De bár ily sokféle elem fordult meg a magyar földön; bár majdnem kivétel nélkül rombolt, pusztított mind-egyik, s egy sem alkotott: a régi római világnak emlékeit ezen egyete-

¹⁾ Boesor I. i. m. 17. l. — ²⁾ Weber György: A világtörténet tankönyve, tekintettel a műveltségre, irodalomra, és vallásra II. 27. 28. ll. — ³⁾ U. az. i. m. II. 34. 35. ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. II. 91. 92. ll.

mes rombolás sem vala képes teljesen megsemmisíteni. „A középkor sötétsége és vadonsága soha sem volt oly sűrű és marczona, hogy Rómának fényét és műveltségét tökéletesen eloltotta és megsemmisíthette volna.“¹⁾ Nem létezik korszak, mely kihatóbb és gyökeresebb átalakulást idézett volna elő a római korszaknál, mert ennek karjain fejlődött s nyerte meg szervezetét, nyelvét, elterjedését maga a kereszténység is. A magyarok nem voltak ugyan közvetlen örökösei a rómaiaknak Dácia- és Pannoniában, mint az olaszok és francziák Italia- és Galliában; de a közvetett hatás azért igen nagy; sőt volt közvetlen hatás is, mely Magyarország művelésére, kivált a megtelepedés első századaiban, nagy horderejű befolyást gyakorolt. Így például városaink keletkezése és kifejlődésének története a római korszakkal oly szoros összefüggésben van, hogy ennek ismerése nélkül azt érteni nem volnánk képesek. Nem a barbarok, hanem a rómaiak árasztották el Dáciát és Pannoniát értelmet, szorgalmat és jellemet tanusító építményekkel, virágzó városokkal s az ezeknél is fontosabb következményü politikai és társadalmi intézményekkel, melyeken, mint alapon, szilárdult Magyarország egy erős, életképes és független állammá.²⁾

c) A magyarok által alapított városok.

A beköltözéskor őseink számos, és a bennlakók által épségben tartott várost találtak az új hazában. Hogy a foglalás alatt kimélték azokat, példa erre Bihar és Veszprém, melyek az ostromló magyar hadakkal legtovább dacoltak, és még sem rontattak le általuk.³⁾ Vannak azonban oly városaink is, melyeknek keletkezése a várszerkezet alapján közvetlenül a honfoglaló magyaroknak tulajdonítható. Ide számíthatjuk azokat is, melyeket a honfoglalók oly módon alapítottak, hogy tábori helyök idővel városközségi határrá, sátoraik pedig lakházakká alakultak át.⁴⁾

Az itt talált városok nagyrészét előszámlálja Béla király névtelen jegyzője, ki azokat a magyarok által alapított városoktól határozottan megkülönbözteti. Az utóbbiak sorába helyezhetjük a következő városokat; Bors; a várat építette Bors vezér, melyről a mai Bars vármegye vette nevét.⁵⁾ Ugyanazon vezér a Boldva vize mellett a bennlakók által Borsod várat építteté, mely később a hasonló nevű vármegyének adott nevet; ma nyoma is alig látható Borsod falu közelében.⁶⁾ Szabolcs unokája Csák, Fehér megyében Csákvárt alapította;⁷⁾ — Csepel, a hasonló nevű szigeten,

¹⁾ Szalay László: Magyarország története I. 110. l. — ²⁾ Salamon Ferencz: A római hódítás Magyarországon. Budapesti Szemle. 1877. 29. 30. sz. 330 és 362. ll. — ³⁾ Béla kir. névt. jegyz. 48. és 51. fej. — ⁴⁾ Y: A magyar városokról. Tudományos Gyűjtemény 1821, V. 31. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. I. 347. 348. l. Wenzel Guszt. i. m. 38. l. Hetényi János: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlésére és csinosulására. 62. l. — ⁵⁾ Béla kir. névt. jegyz. 34. fej. Wenzel G. i. m. 36. l. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. I. 125 és 249. ll. — Szabó K. i. m. 78. l. — ⁶⁾ Béla kir. névt. jegyz. 18. fej. — Szabó K. i. m. 68. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — ⁷⁾ Szabó K. i. m. 97. l.

hol Árpád mind magának, mind a nemzet előkelőinek szakértő mesterek által illő lakházakat építtetett s fővezéri udvarát is ott tartotta;¹⁾ — Csongrád, Ete, Ond fia, a környék szláv lakósi által építteté, kik saját nyelvökön Csongrádnak, azaz fekete várnak nevezték; a vár alapja, melytől Csongrád vármegye vette nevét, a Tisza egyik zugában a hasonlóváros-hoz közel, ma is látható;²⁾ — Himesudvar; építette Tarczal azon hegy tövében, hol a Bodrog a Tiszába szakad; ezt azonosnak vehetjük a tokaji várral;³⁾ — Komárom; Ketel fia, Alap-Tolma építette, maga az alapító, valamint a lakók egyrésze is kún eredetű volt;⁴⁾ Örsurvár alapítása Örsnek, Acsád fiának tulajdoníttatik; a vár romjai Kács helység közelében ma is láthatók;⁵⁾ — Pata; Ed és Edömérnek Pata nevű unokájok építette; a Gyöngyös-Pata nevű mezőváros közelében feküdt;⁶⁾ — Sárvár; az ecsedi láp terén építtetett Tas, Lél atyja által, s kezdetben nevérol Tas várának nevezték. Alapítója a hódolt nép kérelmére a Nyir és Tisza között vásárhelyet is állított, melyet a Névtelen korában még Tas-Vásárhelynek neveztek;⁷⁾ — Szabolcs; a hasonlóváros vezér építette, ki a föld népéből sokat ezen várhoz szolgáltnak rendele, kiket a Névtelen korában polgároknak hívtak;⁸⁾ — Szekcső várát Baranya vármegyében Ete fia Ödö alapította;⁹⁾ — Vajta nevérol a hasonlóváros helység neveztetett el, mely Fejér vármegyében maig is áll;¹⁰⁾ — Zólyom; a XI. században még Borsod-Zólyomnak nevezték; romjai Zólyom városától délre ma is láthatók, s a vidék népe Pusztihrad (puszta vár) néven ismeri.¹¹⁾ Ide számíthatjuk még Abaujvárt,¹²⁾ Pestet,¹³⁾ Urhidát,¹⁴⁾ Váradot,¹⁵⁾ stb.

Ha a Névtelent és Szabó Károlynak a magyar vezérek korát tárgyaló munkáját olvassuk, számtalan várost találunk azokban megnevezve, melyek elődeink beköltözésekor léteztek már az elfoglalt hazában. Ezeket őseink szaporították is, mint ama városok nevei, melyeket az alapítás körülményeinek megemlítése mellett elősoroltunk, kétségtelenül bizonyítják. Hogy az említettekén kívül még egyéb városok is léteztek, a vezérek alatt kelt oklevelekből következtethetjük. Ezen városok valószínűleg az egykor virágzott római gyarmatok helyein épültek fel ismét, és lettek már első királyaink alatt, kik a városiéletet ápolták, jelentékeny helyeivé az országnak.

¹⁾ Béla kir. névt. jegyz. 44. fej. — Szabó K. i. m. 89. l. — Kerékyártó Árp. i. m. 45. 125 és 249. ll. — ²⁾ Béla kir. névt. jegyz. 40 fej. — Szabó K. i. m. 84. l. — Wenzel G. i. m. 36. l. — Kerékyártó Árp. i. m. 125 és 249 ll. — ³⁾ Béla kir. névt. jegyz. 17. fej. — Kerékyártó Árp. i. m. u. ott. — Szabó K. i. m. 68. l. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — ⁴⁾ Béla kir. névt. jegyz. 15. fej. — Szabó K. i. m. 74. l. — Kerékyártó Árp. i. m. 125 és 249 ll. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — ⁵⁾ Béla kir. névt. jegyz. 32. fej. — Szabó K. i. m. 74. l. — Kerékyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — ⁶⁾ Béla kir. névt. jegyz. 32. fej. — Szabó K. i. m. 74. l. — Kerékyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — ⁷⁾ Béla kir. névt. jegyz. 21. fej. — Y. Tud. Gyűjt. 1821. V. 32. l. — Szabó K. i. m. 70. l. — ⁸⁾ Béla kir. névt. jegyz. 21. fej. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — Kerékyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — ⁹⁾ U. az. u. ott. — Szabó K. i. m. 97. l. — ¹⁰⁾ U. az. u. ott. ¹¹⁾ Béla kir. névt. jegyz. 34. fej. — Kerékyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — Szabó K. i. m. 78. és 79. ll. — ¹²⁾ Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — ¹³⁾ Béla kir. névt. jegyz. 57. fej. — Wenzel G. i. m. 36. l. — ¹⁴⁾ Kerékyártó Árp. i. m. 125. 249. ll. — ¹⁵⁾ Béla kir. névt. jegyz. 34. fej.

Az eddig előadottakat egybevetve, biztosan állíthatjuk, hogy őseink a városi élettől nem idegenkedtek, s bár a külföldi hadjáratok alatt a városokat nem kimélték, — az itteni városok s azoknak lakócai iránt legnagyobb kiméletet tanusítottak. Erősségek és új városok alapítása által azoknak számát szaporították, és így föltehetjük, hogy Magyarországon már a vezérek alatt a X. században a városi élet ha nem is volt virágzó; de Európa többi államainak városi életétől nem sokban különbözött, mert a városok csak a XII. század vége felé lettek a kulturai életnek lényeges tényezőivé Németországban úgy, mint hazánkban s Európa többi államaiban.

d) A jövevények által épített városok.

Már Árpád szerencséje és bőkezősége sok külföldit édesgetett hazánkba; a XI. század kezdetétől fogva pedig, midőn Magyarország önálló királysággá lett s a magyarság fölvette a keresztiséget, a bevándorlások még nagyobb mérvet öltöttek. Ennek oka abban rejlik, hogy az egyeduralmi rendszer meghonosítása és a kereszténység befogadása által hazánkban a városok állására nézve is új fordulat állott be; mert valamint Európa minden államaiban, úgy nálunk is a városi élet rendszeres kifejlődésének érdeme a királyokat illeti. ¹⁾ Az egyeduralmi szervezet és a kereszténység elfogadása által kibékíté a magyarság Európa népeit; a szomszéd nemzetek közeledni kezdettek hozzánk, s földünk termékenysége és polgári igazgatásunknak kedvezése, végre királyaink okos belátása az idegeneket mindig nagyobb számmal édesgette hazánkba.

Krónikáink szerint első királyaink uralkodása alatt jeles vitézek és urakon kívül a szomszéd államokból számosan költöztek hazánkba olyanok is, kiknek nemzetsége nem tudatott, de a kik hazánkban maradván, s házasság által a magyarokkal egybevegyülvén, itt nemességet és szállást nyertek. Sz. István már kiváló figyelmet tanusított a jövevények iránt, s fia Imréhez intézett atyai intelmeinek 6-ik fejezetében így szól róluk: „In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in Regalis dignitatis loco possint haberi.“ ²⁾ De István utódai is folytatták az új polgárok megtelepítését; így például sz. László az általa legyőzött besenyőket telepíté le; II. Géza szász gyarmatozókat hívott az országba; IV. Béla a tatárjárás előtt a kunokat fogadta be, a tatárok kivonulása után pedig a Bolgárországban összegyűjtött besenyőkön kívül más külföldi gyarmatosokat is telepített meg hazánkban. ³⁾

A jövevény nép már magával hozta a civilisatio kellékeit; erős, válalkozó és munkabíró egyének levén, gyarmatokat alapítottak, melyek-

¹⁾ Béla kir. névt. jegyz. 46. fejt. — Tud. Gyűjt. 1821. V. 33. l. — Hetényi J. i. m. 30. l.

— ²⁾ Endlicher: Monum. Arp. 305. l. — Wenzel G. i. m. 39. l. — ³⁾ Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve. I. 88. 113. 147. és 152. ll.

ből lassanként népes helységek, végre városok alakultak, s a polgárisodás magvait az általok megszállott vidékekbe átültették. ¹⁾

A jövevények által alapított városok jelentékenyen növelték a magyarországi városok számát. Ily módon alakult városaink voltak a következők: Szatmár-Németi, mely még sz. István korában a Gizela királynéval bevándorolt német vendégektől építtetett 1006-ki év körül; 1241-ben a mongolok által elpusztított, de hirtelen újra építtetett. ²⁾ Korpona, hazánk legrégebb városainak egyiké; ős lakói voltak a tótok, kiket a hunnok itt találtak; 788-ban szászok is települtek ide; — 1212-ben II. Endre alatt új szászok helyeztetek el; 1241-ben a tatárok feldúlták s az akkor elszéledt lakosok 1243-ban a leégett helyet elhagyva — mely most is Pázsit, Palánk, Staré mestonak (régí város) neveztetik — a mostani helyre építteték. ³⁾ Kassa; 1142-ben a szászok szállották meg, hamar virágzó helységgé emelik; 1196-ban Imre király már királyi helységgé (villa regia) emeli; 1241-ben IV. Béla Cserhát vidékén át az alsó-kassai szászokhoz fut, mert helységök már ekkor árkokkal és földsánczokkal volt körülvéve. ⁴⁾ Így alakultak az erdélyi flandriai szász telepek is városaikkal, többnyire a régi római és dácziai telepek Segesvár és Kolozsvár, Szeben és Szászváros, Segestum és Clusium, stb. helyén, ⁵⁾ s így keletkeztek első városaink is többnyire római városok és castrumok alapján: Székesfehérvárt s Esztergomban, Győrött és Ó-Budán s több más helyeken. Hogy Lőcsét, Késmárkot és a többi szepesi városokat II. Géza 1147-ben és IV. Béla 1247-ben népesítették be szászokkal, — kétségtelen; sőt annak is találjuk nyomát, hogy a Géza vezér és sz. István király alatt beköltözött német gyarmatosok maradványai később a magyar városokban vonták meg magukat; így például Kecskeméten. Ezt igazolják a több magyar városban előforduló „Burgundia“ nevű telepek; Kecskemét városának 1598—1602 évekről szóló jegyzőkönyvében pedig „Burgundia“ — vagy „Burga“ nevű utca örökíté meg otlétük emlékét. ⁶⁾

A legrégebbi oklevelek s történeti adatok szerint az ily jövevény nép leginkább a királyi udvar, a székesegyházak és monostorok körül telepedett meg, mely helyek megannyi városoknak lőnek alapjai. ⁷⁾ A nyugotról hazánkba költözött népek tehát, mint látjuk, tevékeny részt vettek hazánkban a városrendszer megalkotásában. Nem mondhatjuk ezt a keleti népekről.

A Duna és Tisza között, a Temesi kerületben kunok, bolgárok és besenyők telepíttettek le; ezek baromtenyésztésre levén hajlandók, s a vá-

¹⁾ Ipolyi Arnold: Besztercze Művelődéstörténete. Századok. Bpest 1874. folyam. 531. 532. II. — ²⁾ Wenzel G. i. m. 39. l. — Sarkadi Nagy Mikály és Bartók Gábor: Szatmár-Németi szab. kir. város egyházi és polgári történetei (az előzményekben). — ³⁾ Bél Mátyás Institutiones linguae germanicae. Pozsony. 1755. 8. r. §. 1. — Csery József: Korpona városának ismertetése. Magy. Tud. Értekez. Kiadják: Knauz Nándor és Nagy Iván. 1862. 125--136. II. — ⁴⁾ Timon: Cassovia vet. ac. nova. 31. 32. II. Tutkó József: Szabad kir. Kassa városának történelmi évkönyve. 13—14. II. — Henszlmann Imre: Kassa templomai. 6. l. — ⁵⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 533. l. — Jakab Elek: Kolozsvár története. 9. fejt. 215. s. köv. II. — ⁶⁾ Hornyik János: Kecskemét város története. I. 94. l. — ⁷⁾ Hetényi J. i. m. 72. l. — Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon, a XIV. század elejéig. 187. l. — Ipolyi Arn. i. m. e. h. 533. l.

rosi élettől idegenkedve, szőrből fonott sátrokban laktak, s nyájaikkal vándor életet viseltek.¹⁾ Ennek kell tulajdonítanunk, hogy az ország alsóbb vidékein az Árpád-királyok uralkodása alatt igen kevés számú város volt; III. Béla szoktatá a kunokat állandó lakokra, városi rendre és csinosságra, ki, a mit Görögországban tanult s hona méltósága és hasznának előmozdítására czélszerűnek látott, a magyarok között is meghonosította.²⁾

e) Bányavárosaink alakulása.

A magyarországi bányatelepek már a legrégebb idő óta egész Európa különös figyelmének tárgyai valának, s azon népek közül, melyek hazánk területén huzamosabb vagy rövidebb ideig tartózkodának, egyik sem mulasztá el azokat használatba venni. A rómaiak sóbányászatának nyomai Erdélyben Torda,- Marosujvár- és Patán; aranybányászatának nyomai Verespatakon és környékén, Járában maig is láthatók.³⁾

Hiteles adatokkal birunk arra nézve, hogy Árpádkori uralkodóink sem hanyagolták el a bányatelepeket; így példáulú sz. István Ótomot, kia Maroson szállított sója felett hatalmat bitorolt, — haddal támadja meg és birtokától megfosztja;⁴⁾ III. Béla alatt a kincstár jövödelme a só után 16,000 ezüst márkára becsültetett;⁵⁾ II. Endre a tihanyi monostortól 1217-ben elvett drága kehelyért utóbb évenként 1000 sókövet adományozott; ugyan ő alatta az 1231-iki decretum 24-ik cikkében kimondatik, hogy só-tisztek csak nemesek legyenek; a 25-ik cikk pedig arról intézkedik, hogy só csak Szabolcson, Szegeden és a végekben tartassék, stb.⁶⁾

Arról is több okmánynyal birunk, hogy a sóbányák mellett az arany- s egyéb bányák művelése sem volt elhanyagolva hazánkban.

Keletkezésök története azt mutatja, hogy, mint már említettük, régebben ismereteseek voltak; nagyobb lendület ily vidékeken akkor szokott beállani, midőn egyszerre nagyobb fémlélet merül fel. A föld tulajdonosai, királyok vagy főurak, alattvalóikkal kerestetik a föld kincsét; e végből telepeket alkotnak. Mig könnyű szerrel nagy keresethez jutnak, addig jelentéktelen szokott lenni minden ily telep; midőn azonban a leletek ritkábbak már, de a környéken arany's más fémerek és rétegek mutatkoznak, — megkezdődik a rendszeres bányászat. A bányász nép szervezkedik, területet alakít; foglalkozása biztos jövödelmet nyújtván neki, jólléte növekszik, s keresményét élvezni is akarván, állandó és kényelmes házakat épít;

¹⁾ Katona. Hist. Crit. V. 859. l. — „Cum suis tentoribus filtreis (ex filo contextis) iumentis, pecoribus, terram vacuum Hungariae peragrabant.“ — Horváth M. i. m. 222. l. — ²⁾ Engel: Geschichte d. Ungr. Reichs. I. 263. l. — ³⁾ Kővári L. i. m. 12. l. — Wenzel Gusztáv: Az alsómagyarországi Bányavárosok küzdelmei a Nagy-Lucsei Dóczyakkal. 31 — ⁴⁾ Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve. I. 51. l. — ⁵⁾ U. az. i. n. I. 126. l. — ⁶⁾ U. [az. i. m. I. 134. 135. 143. ll

az ilyen mozgalom különféle iparosokat vonz a bányatelep közelébe, melynek helyiségeiből lassanként város keletkezik. Ez volt kezdete a bányavárosoknak Európában, s így alakultak azok hazánkban is.¹⁾

Bányavárosaink közül e korból említést érdemelnek: Besztercebánya; IV. Béla 1255-ben kelt okmánya már mint rendezett bányavárost említi; lakói és alapítói a II. Endre korában Thüringiából jött előkelő jövevények és bányaiparosok voltak. ²⁾ Felső-Bánya; Nagy Lajos magyar királynak 1376-ki levelében mint ember emlékezettől fogva fennálló s bányászatot üző község említettik. ³⁾ Korpona; hogy itt voltak bányák, a hegyekben maig létező nyomok mutatják; de mivel a haszon s jövedelem a fáradságnak nem felelt meg, a lakósok borpinczéket vájtak a sziklákba s föld- és szőlőművelőkkel lettek. ⁴⁾ Német-Lipcse; eredetileg bányásztelep volt, de jelenleg már semmi nyoma. ⁵⁾ Selmeczbánya; jogkönyve kiváló fontosságú, melynek érvénye később az egész alsó-magyarországi bányavidékre kiterjedt. ⁶⁾ — Zólyom; nagyobb fém-, arany- s ezüst-leletek a XIII. század eleje óta merültek fel. ⁷⁾ Gölniczbánya, Sóvár stb. Az eddig mondottakból kitűnik, hogy bányavárosaink már az Árpádok alatt léteztek, s hogy azokat többnyire a szász gyarmatosok népesítették be. Hogy hazánkba a beköltözések ily gyakoriak valának s hogy a jövevények itt állandóan meg is maradtak; annak oka a kedvező termékenységi és termelő viszonyokon kívül abban is rejlik, hogy a magyar állam virágzó városainak alapját az önhatósági, önkormányzati jog és szabadság által vetette meg, s ezek által adott fejlődésüknek legnagyobb lendületet.⁸⁾

f) A városainkat alakító elemek.

Az emberiség egész története által igazolt tény az, hogy bizonyos erősebb és nemesebb népfajok rendszeren a többiek fölé túlsúlyra emelkedve, azokat kormányozzák és vezetik. Az ily hódító, birodalom-alkotó népek sorába tartozik a magyar nemzet is. Vitézsége által legyőzve az itt talált népeket, a győző jogánál fogva uralma alá veti azokat és a föld területét. Fölvevén a kereszténységet, elsajátítja a legyőzött és szomszéd népek műveltségét, s biztosítja ily módon alakított államát az idegen támadás ellen.⁹⁾ A győztes magyarságon s az útközben hozzácsatlakozott népeken kívül tehát Magyarországnak s így a városoknak is első lakói az itt talált s vagonuknak békés birtokában meghagyott népek voltak.

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 534, 535. ll. — ²⁾ U. az. i. m. e. h. 598. l. — Wenzel G. i. m. 3. l. — Tud. Gyűjt. V. 1821, 51. l. — ³⁾ Ifj. Palugyay Im. e: Szabad királyi városok leírása. II. k. 513. l. — ⁴⁾ Csery Józ. i. m. e. h. az előzményekben. — Kachelmann: Geschichten der ungarischen Bãrgstãdte und ihrer Umgebung II. 127—130. ll. ⁵⁾ Ipolyi Arn. i. m. 534. l. — Kachelmann. i. m. e. h. — ⁶⁾ Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai. 43. l. — ⁷⁾ Ipolyi Arn. i. m. 536. l. — ⁸⁾ U. az. i. m. 539. l. — ⁹⁾ U. az. i. m. 539. 540. ll.

„Városoknak — így szól Venczel Gusztáv többször idézett művében — oly községeket nevezek, melyek társadalmi létök teljesebb és több oldalú kifejtése, s közgazdaságilag nem kevesebbé jelentékenyebb, mint jogilag fontosabb rendezésénél fogva, a népélet és az államlét egészében nemcsak kitűnőbb állást foglalnak el, hanem melyek szemben más községekkel az anyagi és szellemi művelődésnek mindannyi összpontosító fókus-helyeit képezik.“¹⁾ Ily értelemben vett városokról nálunk a vezérek korában szó sem lehetett; de hogy városaink ilyenekké alakultak, az királyainknak, s főleg sz. Isván, — sz. László, — Kálmán és IV. Bélának köszönhető. Sz. István ugyanis koronáztatása után a nemzetségi birtoklás rendszere helyett az egyéni birtoklást, — a nemzetségi területek megszüntetésével az országnak meghatározott számu s politikailag önálló tartományterületre osztását hozta be; a szövetségi védelem helyébe pedig a királyi várvédrendszert léptette.²⁾

A várak, várbirtokok és városok a királyi korona számára tartattak fenn azok népeivel együtt, melyekből az országrendiség behozatalával a várjobbágyok és várszolgák, idővel pedig városi polgárok lettek.³⁾

Ezekhez járultak a jövevények, kiket Géza vezér, sz. István, neje Gizela, sz. László, II. Géza, IV. Béla és V. István királyok mind nagyobb számmal telepítettek a várak alá.⁴⁾ Az ily települők nagy része iparúzó, nem nemes, de személyi és tulajdoni szabadsággal bíró volt.⁵⁾ A várnép s a jövevények kezdetben nem laktak a várakban, hanem annak elő- vagy külvárosaiban s a közelfekvő villákban, a várkatonaság védelme alatt. Ezt kétségtelenül bizonyítják Esztergom és Győr városok történetei; az elsőnek polgárai csak a tatárjárás után IV. Béla alatt, — az utóbbié pedig V. Isván alatt telepedtek át a várba.⁶⁾

A várak körüli törzspolgárság lassanként a folyvást szaporodó vendég-népekkel összevegyült, békésebb polgári életmód kezdődött, szóval a két elem közt az egyensúly helyre állott s a terhek és jogokban megosztottak. Az ily módon szervez egészszé vált népség képezé községeink első elemeit, mely amint tartózkodási helyét városkává alakíthatá, azonnal hatósági jogot, teljes önrendelkezési és törvénykezési szabadságot, egyházi és világi hatóságának szabad választását s egyéb kedvezményeket, egyszóval szabadságlevelet, privilegiumot nyert a liberalis magyar alkotmány s állami jogi gyakorlat szerint. E privilegiumok alapján jutottak hazánban a városok oly helyzetbe, hogy rájuk is alkalmazható lett később a városoknak főlebb említett meghatározása.⁷⁾

¹⁾ Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben 4. l. — ²⁾ Fejér György; Codex dipl. Hung. Eccles. ac civilis. X. 5. előértekezés. — ³⁾ U. az. i. m. III. 2. 459 l. — Kézai Simon Mester Magyar Krónikája; fordította Szabó Károly. függelék. 2. feje. — ⁴⁾ U. az. i. m. függelék. 1. feje. — Thuroczy: Chron. Hung. II. 10 feje. — Fejér: Cod. Dipl. X. 7. előértekezés. — ⁵⁾ U. az. i. m. IX. 2. 7. előértekezés; — ⁶⁾ Y: Tud. Gyűjt. A magyar városok 1821. V. 34. 35. ll. — ⁷⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 543. l.

g) A városi kiváltságok.

Az önhatóság és önrendelkezés által meg lón vetve a városok felvirágzásának alapja ; jövők saját polgáraiknak kezébe tétetett le s csak ezeknek életrevalóságától s a kedvező viszonyoktól függött emelkedésök. ¹⁾ A magyarországi városok különböző időben, leginkább királyainktól, néha hercegek-, nádorok- és bánoktól, vagy főpapoktól alkalomszerűleg nyerték kiváltságaikat. Az ily kiváltságok között is létezett különbség, mert például Székesfehérvárnak, Budának, Selmeczbányának, Zágráb és Nagy-Szölsőnek, végre a szepesi városoknak és az erdélyi szászoknak jogaik úgy tekintettek, mint anyajogok, melyeknek mintájára nyerték a többi városok kiváltságaikat. ²⁾

Azon városok, melyek e korban a királyoktól kiváltságokat nyertek, következők : Tragurinum, Kálmán királytól 1108-ban, II. Géza 1151-ben megerősítette ; ³⁾ Spalato, II. Gézától 1142-ben ; ⁴⁾ a pécsi püspökség jobbágysai 1191-ben III. Bélától ; ⁵⁾ Patak, Imrétől 1201-ben. ⁶⁾ II. Endrétől : Krapundorf, Rams, Karakó 1106-ban, — ezeknek kiváltsátságait 1238-ban IV. Béla megerősíté ; ⁷⁾ szinte II. Endre adta a privilegiumot 1217-ben Zágrábnak, melyet IV. Béla 1242-ben, IV. László pedig 1279-ben megerősítének ; ⁸⁾ továbbá Varasdnak 1209-ben ; ⁹⁾ az erdélyi szászoknak 1224-ben ; ¹⁰⁾ Szatmárnémetinek 1230-ban, melyet V. István ifjabb király 1264-ben erősített meg. ¹¹⁾

IV. Béla a tatárpusztítás után azonnal belátta, hogy a vármegyei hadszerkezet nem képes többé az országot kultámadástól megvédeni ; azért a városok felvirágoztatására fordítá figyelmét, melyeket erődítési pontokul szemelt ki a netán megújulandó védelmi harcok alatt. ¹²⁾ Egymásután mintegy 25 városnak adott kiváltságokat, és pedig Pestnek 1244-ben, mely ekkor „villa Pest“ nevet viselt ; az átelleni Buda pedig 1255-ben „castrum Pest,“ 1276-ban „castrum Budense,“ 1287 s 1288-ban már csak „Buda“ néven említettik okmányainkban ; ¹³⁾ — Nyitrának 1258-ban, ¹⁴⁾ — Berénynek 1265-ben ; ¹⁵⁾ Beszterczebányának 1255-ben ; ¹⁶⁾ — Szamobornak 1242-ben ; ¹⁷⁾ — Luprechtházának 1247-ben, ¹⁸⁾ Dobroya és Bábaszéknek 1254-ben, ¹⁹⁾ Jasztrebarszának 1257-ben, ²⁰⁾ Korponának

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 545. 546. ll. — ²⁾ Wenzel G. i. m. 43. l. — ³⁾ Endlicher : Monum. Arp. 376—77. ll. Katona, i. m. III. 228. 229 és 611. 612. ll. — ⁴⁾ Endl, i. m. 379—80. ll. — Katona, i. m. III. 545—6. ll. — ⁵⁾ Endlicher. i. m. 392—98 ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 399—400. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 403—5 és 447—48 ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 409—412 ; 451—455 ; 507—512 és 549—551 ll. — Kat. i. m. V. 1062—1065 ; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ⁹⁾ Endlicher i. m. 405—406. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 420—423. — ¹¹⁾ Endlicher. i. m. 426—428 és 505506. ll. — Kat. i. m. V. 565—67. ll. — ¹²⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 544—545. ll. — ¹³⁾ Endl. i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — Kerékgyártó Árpád : A műveltség fejlődése Magyarországon. II. füz. 240 l ; ugyanott a helyhatósági jogokkal felruházott községek elő vannak sorolva. — ¹⁴⁾ Endlicher i. m. 498—499. ll. — Dualszky János : Nyitravár és város történelmi vázlata 9. l. — ¹⁵⁾ Endl. i. m. 506—507. ll. — ¹⁶⁾ Katona i. m. VI. 232—233. ll. — ¹⁷⁾ Endlicher i. m. 456—457. ll. — Kat. i. m. 1066—1068 ll. — ¹⁸⁾ Endl. i. m. 471—472. ll. — ¹⁹⁾ U. az. i. m. 482—484. ll. — ²⁰⁾ U. az. i. m. 496—497. ll. — Katona i. m. VI 256—260. ll.

1244-ben.¹⁾ Zólyomnak 1244-ben,²⁾ Szepes-Olaszinak 1243-ban;³⁾ Késmárknak 1269-ben;⁴⁾ végre a szepesi Somogy-nak 1254-ben. Az összes száz községeknek V. István 1271-ben, IV.-László pedig 1273-ban adtak kiváltságokat.⁵⁾

Még a tatárdúlás előtt adta 1238-ban Szombathelynek (ma Nagy-Szombat),⁶⁾ 1240-ben Győrnek, melyet V. István 1271-ben megerősít,⁷⁾ — 1239-ben Esztergomnak a kiváltságot,⁸⁾ Székesfehérvár privilegiumát pedig, mely még sz. Istvántól nyerte azt, 1237- és 1255-ben megerősítette.⁹⁾ IV. Béla utódai is folytatták a kiváltságok osztogatását; így V. István 1271-ben az egri püspökségnek adott privilegiumot;¹⁰⁾ IV. László 1279-ben Vasvárnak,¹¹⁾ — 1276-ban Gölniczbányának;¹²⁾ Sopronynak 1277-ben.¹³⁾ — Végre Torda,¹⁴⁾ — Pozsony¹⁵⁾ és Toroczkó városoknak 1291-ben III. Endre királyunk adott szabadságlevelet.

Említve volt, hogy városaink néha királyi hercegtől, nádorok- és bánoktól, vagy valamely főpaptól nyertek kiváltságokat; az ily kiváltságokról azonban tudnunk kell, hogy többnyire csak a király általi megerősítés után emelkedtek jogerőre. Így Kálmán hercegtől kapta privilegiumát 1231-Valkó,¹⁷⁾ 1234-ben pedig Verőcze.¹⁸⁾ — Béla herceg 1269-ben Sz.-Ambrusnak adott kiváltságokat.¹⁹⁾ Jablanics 1251-ben IV. Bélától nyert már kiváltságot;²⁰⁾ — de István horvát bán 1252-ben némi új szabadalmakkal ruházta fel, miket Béla megerősített.²¹⁾ Moys nádor 1270-ben Cosuenak (Kosva),²²⁾ — Tamás bán 1277-ben Komáromnak,²³⁾ — végre a főpapok közül 1243-ban Albert prépost Jászónak,²⁴⁾ — István, az esztergomi érsek pedig 1246-ban Keresztturnak számára engedményeztek királyi helybenhagyással ily szabadalmakat.²⁵⁾

Nem lesz talán érdektelen, ha legalább néhány városnál megemlítjük az indokot is, melynek folytán a kiváltság azoknak adományoztatott; mert ez részben adatot nyújt városaink benépesedéséről, részben pedig azt bizonyítja, hogy királyaink a városok szolgálatait ily privilegiumok osztogatásával szokták jutalmazni. Legtöbb szabadság-levélben azon indok van felhozva, hogy „számok növekedjék“ „a királyok dicsőségét a nép sokasága öregbíti,“ stb.

De vannak egyéb indokok is; így például Patak egyöntetűség végett kapta kiváltságát, mert a törvényhatóság többfélesége a szabad-

¹⁾ Kat. i. m. VI. 50—53. ll. — Csery Józ. i. m. e. h. — ²⁾ Katona i. m. VI. 53—55. ll. — ³⁾ U. az. i. m. VI. 12—13. ll. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 517—518. ll. Kat. i. m. VI. 502—503. ll. — ⁵⁾ Endl. i. m. 522—525 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ⁶⁾ Endlicher. i. m. 444—447. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ⁸⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 240. l. — ⁹⁾ Endlicher i. m. 484—487. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 529—534. ll. — ¹¹⁾ U. az. i. m. 551—554. ll. — ¹²⁾ U. az. i. m. 613—614. ll. — Katona szerint csak megerősítette: „per Belam, avum nostrum carissimum, et per Stephanum patrem data.“ i. m. VI. 704—707. ll. — ¹³⁾ Endlicher. i. m. 545—548. ll. — ¹⁴⁾ U. az. i. m. 621—622. ll. — ¹⁵⁾ U. az. i. m. 623—627. ll. — ¹⁶⁾ U. az. i. m. 627—629. ll. — ¹⁷⁾ U. az. i. m. 434—435. ll. — ¹⁸⁾ U. az. i. m. 443—444. ll. — ¹⁹⁾ U. az. i. m. 519—520. ll. — ²⁰⁾ Katona i. m. VI. 156—158. ll. — ²¹⁾ Endlicher. i. m. 477—479. ll. — ²²⁾ U. az. i. m. 520—522. ll. — ²³⁾ U. az. i. m. 543—544. ll. — ²⁴⁾ U. az. i. m. 462—463. ll. ²⁵⁾ U. az. i. m. 469—470. ll.

ságnak árt.¹⁾ Varasd azon hűséges szolgálatokért, melyeket a királynak tett, midőn az Kheene várban letartóztatva volt.²⁾ — Nyitra, hogy tatárjárás-kor megvédte a várost, s a tengerhez menekült királynak fegyveres kíséretet adott.³⁾ Sopron mert szolgálatokat tett az ország fő ellensége, — a cseh király ellen, fiait neki tüzszokul adván.⁴⁾ — Vasvár a sok beszállás és németek folytonos pusztításai által elszegényedett, hogy tehát egybegyűlhessenek és számuk szaporodjék, stb.⁵⁾

II.

Városaink törvényhatósági köre.

Az egyeduralmi rendszer behozatala által megdöntetett a vezérek alatt gyakorlatban volt törvénykezés is; de Sz. István, államszerző nagy királyunk, gondoskodott arról, hogy az igazságszolgáltatás hazánkban semmi hátrányt ne szenvedjen. Maga a király, mint legfőbb bíró, ítélte a főpapok, urak és vitézek ügyeiben; a királyi curia élén állott a nádorispán, — albirák voltak: a várispán és ennek udvarbirája, a püspökök és apátok udvarbirája, végre a hospesek (jövevények) bírái.⁶⁾

A nemzetségi főnökök hatalma ezekre szállott, kik az ország minden rangu lakóainak ügyeit elintézték. Az előbbi fejezetben említett városi kiváltságok által igen sok város önálló helyhatósággá (municipium) emelkedett, és pedig a korona birtokain királyi kegy,- az egyházi és világi urakén ezeknek engedményei- vagy a velök kötött szerződések alapján.⁷⁾

Az ily városok minden más közbeeső uri vagy fensőbbeségi hatóság alól kivétettek, szóval önkormányzatot és saját törvénykezési jogot nyertek területeiken. Midőn a városokról, mint önálló helyhatóságokról szólunk s azoknak szabadságát, illetőleg kiváltságait részletezni akarjuk, a városoknak, mint községeknek szabadságát nem szabad összetévesztenünk a lakosok egyéni szabadságával, bár ez utóbbinak alapja mindig az előbbiben rejlik, s a kettő csak együttesen képez szerves egészet.⁸⁾ A városoknak, mint községeknek, főbb szabadság-jogai voltak a következők:

1) A polgári törvényhatóság.

Az önhatóságnak egyik kelléke a municipalis városokban az, hogy a polgári hatóság tagjait, a bírákat, esküdteket, stb. szabadon választhassák. Hogy e joggal tényleg birtak kiváltságos városaink, kitűnik szabad-

1) Endl. i. m. 399—400. ll. — 2) U. az. i. m. 405—406. ll. — 3) U. az. i. m. 498—499. ll. — 4) U. az. i. m. 545—548. ll. — 5) U. az. i. m. 551—554. ll. — 6) Fejér Gy. i. m. III. 2. 459. l. — Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézi könyve. I. 62 l. — 7) Ipolyi Arn. i. m. e. h. 546—547. ll. — Wenzel G. i. m. 41. l. — 8) U. az. u. ott

ságleveléikből. Így például Patak polgárai csak az általuk választott előjáró által valának elítélhetők.¹⁾ — Valkó szabadon választ bírót (maior villae), ki minden ügyben ítéltetett, kivéve vérontást, melyben a „ianitor castris“ közbe jöttével ítelt; ²⁾ — Varasd bírót szabadon választott; ³⁾ Verőcze hasonlóképen, mit Kálmán herczeg megerősít; az esküdteket is szabadon választotta; ⁴⁾ Szombathely vagy közösen, vagy a nagyobb és józanabb rész által választotta az előjárót, kit a király megerősített; ha képtelen volt hivatalát betölteni, királyi engedélylyel elmozdíthatták; ⁵⁾ Zágráb, ⁶⁾ Jászó, ⁷⁾ Zólyom, ⁸⁾ Dobroya⁹⁾ és Bábászék villicust szabadon választottak. ¹⁰⁾ Ó-Buda számára bírót a prépost nevezett, melléje hat esküdtet a polgárok választottak, kiket a prépost megerősített, de vissza is vethetett; sőt a gyanusakat és a képteleneket idő közben is elmozdíthatta. ¹¹⁾ Szamobor szabadon választott előjárót; ¹²⁾ Korpona ¹³⁾ és Pest szintén, de a király megerősítette; ¹⁴⁾ az első helyen egy év letelte előtt is el lehetett mozdítani. — Keresztur bírót maga választott, ki csak az érsek tudtával volt elmozdítható.¹⁵⁾ Végre megemlítjük még Jablanics városát, melynek polgárai ispánt a király országából (tehát magyart), bírót és tanácsosokat pedig Arbeből tartoztak választani.¹⁶⁾

A városi hatóságok fejei okmányainkban vagy „praepositus“, vagy „richter“ és „iudex“, de leginkább „villicus“ és „maior villae“ néven említetnek. Mellettük voltak az esküdtek, kiknek száma különbözött; így: Nyitrán 12, Pozsonyban 10, Ó-Budán 6 volt.¹⁷⁾ Választásuk évenként ünnepeles szertartások között történt, s némely városban a kiváltság adományozója által megerősítettek.¹⁸⁾

2) A büntető törvényhatóság.

E jog a városok szabadság-leveléiben többféle; némely városok ugyanis ítéltetnek saját területükön minden ügyben, a bűnügyeket sem véve ki; másoknál a iurisdiction terjedelme nincs meghatározva, némelyeknél pedig a fontosabb ügyekben egy felső fórumhoz fölebbezésnek volt helye.

Például: Besztercebánya választott bírója minden ügyben ítelt; ¹⁹⁾ Szatmárnémeti választott villicusa minden ügyet elintézhetett, még a vám-

¹⁾ Endlicher i. m. 399—400. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 434—435. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 405—406. ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 443—444. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 444—447. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona. i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll. — ⁸⁾ Katona. i. m. VI. 53—55. ll. — ⁹⁾ Endlicher i. m. 482—484. ll. — ¹⁰⁾ U. az. u. ott. — ¹¹⁾ A budai prépost jogát 1243-ban IV. Béla állította vissza. Katona. i. m. VI. 17—19. ll. — ¹²⁾ Endlicher. i. m. 456—457. ll. — U. az. i. m. V. 1066—1068. ll. ¹³⁾ Csery József. i. m. e. h. — ¹⁴⁾ Endlicher. i. m. 466—469; 555—556. ll. — Katona. i. m. VI. 45—47. ll. — ¹⁵⁾ Endlicher. i. m. 469—470. ll. — Endlicher i. m. 477—479. ll. — ¹⁶⁾ Katona. i. m. VI. 156—158. ll. — ¹⁷⁾ Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. 2. füz. 242. l. — ¹⁸⁾ A választási szertartás leírását lásd Wenzelnél: Árpádkori új okmánytár. III. 206—228 ll. Selmečvárosnak városi és bányajog könyve. VII. feje. „Mikor és hogyan kell bírót és polgárokat választani“, stb. — ¹⁹⁾ Katona. i. m. VI. 232—233. ll.

szedők és más tisztek ügyeit is.¹⁾ Ily terjedelemben bírták e jogot: Győr,²⁾ Korpona,³⁾ Gölniczbánya,⁴⁾ Nyitra,⁵⁾ Pozsony,⁶⁾ Selmeecz,⁷⁾ Zágráb,⁸⁾ stb.

Ó-budán vérontás és jószág-vesztés kérdésében az esküdtek;⁹⁾ Jászón gyilkolás, vérontás és erőszak ügyében a villicusok csak a prépostok biráival együtt ítéltettek.¹⁰⁾ Késmárk választott bírása minden ügyben ítélt, kivéve a lopást, 10-det, vérontást és pénzügyet, melyekben a főispán ítélt.¹¹⁾ Valkó;¹²⁾ Vasvár;¹³⁾ stb. bűnügyekben nem ítélték.

Zólyom¹⁴⁾ és Jasztrebarszka,¹⁵⁾ Komárom¹⁶⁾ és Sopron fontosabb ügyekben föllebezhettek a királyhoz.¹⁷⁾ Végre a szepesi szászok is pánt, vagy bírót maguknak szabadon választhattak, ki a szepesi főispánnal a vármegye székhelyén Lőcsén, vidékők jogai és szokásai szerint bíraskodhatott; minden birtokot, örökséget, határt, vágyont illető, vagy föbenjáró ügyben a megyei főispán és saját ispánjok közösen ítélték; ilyenkor a birság $\frac{2}{3}$ -da a vármegyei főispánt, $\frac{1}{3}$ -da pedig saját ispánjukat illette, ki a kevésbé fontos ügyekben maga ítélt.

3) A városi magánjog.

A polgárok birtokait illető jogviszonyokra nézve is több tekintetben eltérők voltak egymástól a privilegiumok. Némely városokban például ingó és ingatlan javaikról szabadon rendelkezhettek a polgárok; másokban e jog többé-kevésbé megszorítottatott.

Szabad rendelkezési joggal bírtak: Patak,¹⁸⁾ Varasd,¹⁹⁾ Valkó,²⁰⁾ Szamobor,²¹⁾ Jászó,²²⁾ Pest,²³⁾ Berény,²⁴⁾ Besztercze,²⁵⁾ Kosva (Cosue),²⁶⁾ Komárom,²⁷⁾ Vasvár²⁸⁾ és Vöröcze polgárai.²⁹⁾ Szombathelyen az ingatlant csak helybeli polgárnak lehetett eladni; az ingóságról minden polgár szabadon végrendelkezhetett.³⁰⁾ Győrött, ha az elhalt polgárnak nem volt fia, a testvér örökölt; ha testvére sem volt, a birtok egyik fele az elhunyt nejét és leányait, másik fele pedig a főispánt, vagy ha leányai nem voltak, az özvegyet $\frac{1}{3}$ -ad, a főispánt $\frac{2}{3}$ -ad illette.³¹⁾ Zágráb lakosai az ingóságokról szabadon

¹⁾ Endlicher i. m. 426—428 és 505—506. ll. — ²⁾ U. az i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ³⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — Csery József i. m. e. h. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 613—614. ll. — Katona i. m. VI. 704—707. ll. — ⁵⁾ Endlicher i. m. 498—499. ll. — Dualszky J. i. m. 9. l. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 443—444 ll. — ⁷⁾ Selmeecz városi és bányajogkönyve. e. h. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 409—412. 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona. i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468. és 683—684. ll. — ⁹⁾ Endl i. m. 466—469; 535—536. ll. — Kat. i. m. VI. 45—47. ll. — ¹⁰⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll. — ¹¹⁾ Endlicher 517—518 ll. — Katona. i. m. VI. 502—503. ll. — ¹²⁾ Endl i. m. 434—435. ll. — ¹³⁾ U. az i. m. 551—554. ll. — ¹⁴⁾ Katona. i. m. VI. 53—55. ll. — ¹⁵⁾ Endlicher i. m. 496—497. ll. — Katona i. m. VI. 256—260 ll. — ¹⁶⁾ Endlicher i. m. 543—544. ll. — ¹⁷⁾ U. az i. m. 545—548. ll. — ¹⁸⁾ U. az i. m. 522—525 és 535—536. ll. — Katona. i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ¹⁹⁾ Endlicher i. m. 399—400. ll. — ²⁰⁾ U. az i. m. 405—406. ll. — ²¹⁾ U. az i. m. 434—435. — ²²⁾ U. az i. m. 456—457. ll. — ²³⁾ U. az i. m. 462—463. ll. — ²⁴⁾ U. az i. m. 466—469; 555—556. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ²⁵⁾ Endlicher i. m. 506—507. ll. — ²⁶⁾ Katona i. m. VI. 232—233. ll. — ²⁷⁾ Endlicher i. m. 520—522. ll. — ²⁸⁾ U. az i. m. 543—544. ll. — ²⁹⁾ U. az i. m. 551—554. ll. — ³⁰⁾ U. az i. m. 443—444. ll. — ³¹⁾ U. az i. m. 444—447. ll. — ³²⁾ U. az i. m. 448—451 és 526—529 ll.

rendelkeztek; az ingatlanok az özvegyet, vagy a közelebbi rokont illették, de csak akkor, ha az illetők a helybeli hatósághoz tartoztak. — Ha valaki nem végrendelkezett, és semmiféle örököse nem volt, vagyonának $\frac{2}{3}$ -da a templomra és szegényekre, $\frac{1}{3}$ -da pedig a városra szállott.¹⁾ Pesti polgár csak helybelinek adhatta el ingatlanát.²⁾ Ha Budán valaki végrendelet nélkül halt el, vagyonának $\frac{1}{3}$ -da könyöradományokra, $\frac{2}{3}$ -da pedig Budavár műveire fordítottatott.³⁾

Sajátságos joggal birt Korpona városa, mely az elhunynak üres házát, ha háromszori kikiáltásra sem jelentkezett örökös, eladományozhatta.⁴⁾ Kereszturon pedig ha nem tett végrendelkezést az elhunyt polgár, vagyonát az özvegy és gyermeke örökölték, de az ispán magának egy tárgyat kiválaszthatott, stb.⁵⁾

4) A városi büntetőjog.

A városok hatóságainak eljárása a büntetőjog gyakorlatában is különbözött ugyan egymástól, de abban majd mind megegyeznek, hogy míg a bűnöst szigoruan büntették, annak ártatlan családját kimélték. A nagyobb vétségek, például gyilkosság, vagy veszélyes testi sérelmek, stb. kivételével, sőt néha ezekre nézve is a büntetés pénzbírságból állott. A bírság egy része a bírót, másik része a sértett felet illette, némely városokban pedig a bírságokból befolyó összeg részben a város köztökéjének növelésére fordítottatott.

De lássuk néhány város büntetőjogi eljárását. Zágráb hatósága a sértésekre bírságot és büntetést is szab; a bírság egyrésze a városi pénztárt illeti; ugyanitt az, ki a bírót, vagy esküdtet arcul ütötte s bírságot nem volt képes fizetni, kezét veszíté.⁶⁾ Kereszturban a férj büneért nejét nem volt szabad kárhozatni, s a jószág birtokában háborítlanul meghagyatott.⁷⁾ Kosva a sértésekre ily büntetéseket szabott: a ki mást késsel megsebez, annak keze a mézárszékben késsel szurattassék át; kéz- és lábcsonkításért forbátbüntetésnek volt helye.⁸⁾ A szepesi városokban a sértésekért bírságot fizettek, sőt még gyilkolásért is, melynek bírsága 10 girából állott.⁹⁾ Végre megemlítjük még Budavár eljárását, hol a gonosztevő ha megszökött, vagyona nem koboztatott el, hanem nejének és örököseinek adott át; ha nem voltak örökösei, a sértett fél kárpótoltatott vagyonának egy részével, a többi pedig Budavár műveire fordítottatott.¹⁰⁾

¹⁾ Endl. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ²⁾ Endlicher i. m. 466—469 és 535—536. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ⁴⁾ Csery József i. m. e. h. — Katona i. m. VI. 50—53. ll. — ⁵⁾ Endlicher i. m. 469—470. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 520—522. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 522—525 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ¹⁰⁾ Endl. i. m. 466—469 és 535—536. ll.

5) A magánjogi törvénykezés.

A városi privilegiumokból eddig előadott pontok is eléggé mutatják, hogy a magyar nemzet a legnagyobb kimélettel sőt előzékenységgel viseltetett a meghódított népek, — s különösen városaink idegen eredetű vendégpolgárai iránt. Alkotmányos szabadságának élvezetében részesíti őket, önhatóságukat meghagyja, vagy ha ilyennel nem bírtak, megadja nekik. Mindannyi egyiránt élvezte az ország jogát és szabadságát, bármily nemzetiségű volt is; meghagyta mindegyiknek nyelvét, szokásait, — s mindezek fejében alattvalóitól csak hódolatot a magyar birodalom és sz. koronája iránt, — fenhatóságának tiszteletben tartását, s a magyar hatalmi állásnak feltétlen elismerését követelte. A magánjogi törvénykezés arról tesz bizonyosságot, hogy némely városokban oly külön jogokat és kedvezményeket is nyertek idegen ajku polgártársaink, melyek a magyarságra nézve hátrányosak valának; majd ismét másokban olyanokat, melyekre méltán büszkék lehettek ¹⁾

Igy például: Korpona kiváltság-levelének XII. pontja így szól: „Ellenök egyedül magyarok tanúsága ne engedtessek meg, hanem egyesén szászokkal és németekkel legyen érvényes.“²⁾ Besztercebánya polgárai az ítélet, a perdöntő párbaj lovagias jogával is felruháztattak, melyet maguk között kerek paizszsal és karddal vívtak, a százok szokása szerint; idegennel a vívás módját a király határozta meg. Ez annál feltünőbb, mert akkor más nevezetes városok, mint Szombathely, Korpona, Pest és Zágráb, stb. ezen joggyakorlattól egyenesen eltiltattak, vagy csak felmentettek; a szepesi lándzsások is csak a király jelenlétében élhettek vele.³⁾ Szombathely polgárai a párviadal jogával nem élhettek, hanem 12 eskütárssal bizonyíthatk; tanúk csak hasonló szabadalmu polgárok lehettek.⁴⁾

Győrött a főispán csak a várjobbágyok jelenlétében ítélhetett; midőn az egész község marasztaltatott el, 10 pensa birságot fizetett, egyesek 100 dénárt.⁵⁾ Pest polgárai ellen csak hasonló szabadalmu polgárok tanúskodhattak.⁶⁾ Kolozsvár szabadon választott előljárója a polgárok között és határaikon támadt minden ügyben ítél; kivéve az emberölés, lopás és gyilkosság, gyújtogatás és megsebzés-, a köznép nyelvén „Bajseb“ eseteit, melyeket az előljárók és király bírása, együtt ítélnek el, s a birságot gyosztják, hogy az első egy, az utolsó két részét kapja, stb.⁷⁾

---

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 546—547 ll. ²⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — Csery J. i. m. e. h. — ³⁾ Katona i. m. VI. 230—233 ll. — Ipolyi Arn. i. m. e. h. 548 l. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 444—447. ll. — ⁵⁾ U. az. 448—451; 526—529. ll. — ⁶⁾ U. az. 456—469 és 555—556 ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ⁷⁾ Jakab Elek: Kolozsvár története. Okle. évtár XVI. a) sz. alatt 31—34. ll.

6.) Büntetőjogi törvénykezés.

A büntetőjogi törvénykezésre nézve következő városok hatóságainak eljárása szolgált felvilágosító adatokat: Keresztur bírása bűnügyekben magyar szokás szerint ítél. A tolvajt elítélésig a perestoldó (praestaldus, tűz általi tisztulást, igazolást és ítéletet végrehajtó hivatalnok) őrizte.¹⁾ — Szatmárnémetiben a rablás, lopás és gyilkolási ügyben választott bírájok (maior villae) ítél; itt eleinte a polgári és büntető belkormány, mint II. Endre, és V-István oklevelei mutatják, egymástól el volt különítve. A polgári ügyeket az erdélyi szászok módjára Villicus (major gazda) ítélte, a vétkeket pedig Maior villae (felnagy) büntette.²⁾

Zágrábban a város területén vétkező idegent is a város bírása büntette,³⁾ — Kosvában (Cosue) lopás és vérontás felett a főúr, vagyis a nádor ítél, ezért a birság $\frac{2}{3}$ -da őt, $\frac{1}{3}$ -da pedig a villicust illette.⁴⁾ — Korpona polgárai Zólyom ispánja, vagy más bíró törvényszéke előtt nem tartoztak megjelenni, hanem csak saját bírájok által valának elítélhetők, ki minden ügyben kötelezve volt őket itélni. — Csak súlyos és hűtlenségi esetek kerültek a király ítélő széke elé.⁵⁾

Végre Pozsony polgárai, ha a vidéken kárt tettek, de a város határát elérhették, az ottani bíró és 12 tanácsos előtt valának perlendők. Idegen tanuk nem fogadtattak el, ha nem volt közöttök legalább két polgár is, stb. Főlebbezésnek volt helye a királyhoz.⁶⁾

7) Selmecez városának IV. Béla korában szerkesztett városi és bányajog könyve.)

Selmecez városának városi- és bányajogkönyve Magyarország városjogainak történelmében oly fontos szereppel bír, hogy ennek ismerése nélkül városaink belső szervezetét, művelődési viszonyait, stb. megérteni, csaknem lehetetlen. Városaink törvényhatósági körének ismeretét, azt hiszem, leghelyesebben az által fejezem be, hogy Selmecez városi- s bányajogkönyvének tartalmát kivonatilag közlöm. Az okmány tartalma két fő részre oszlik: A közönséges városjogra, mely 40, és Selmecez város bányajogára, mely 19 pontból áll. Végül van egy toldalék, mely ha nem is egykoru, de igen régi.

¹⁾ Endlicher i. m. 469—470. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 426—428 és 505—506 ll. — Sarkadi Nagy Mihály — Bartók Gábor i. m. a kiváltságok között. — ³⁾ Endlicher i. m. 409—412; 451—456 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VII. 549—468 és 683—684. ll. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 520—522. ll. ⁵⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 623—627. ll. — ⁷⁾ Az egész német szöveget közli az Árpádkori új okmánytár III. kötetének (Pest, 1862) 206—228. lapjain Wenzel Gusztáv.

A) A közönséges városjog tartalma.

Ez, mint említettük, 40 pontból áll, s egyképen illeti a bányászok és más állású polgárok ügyét. Az előszóban előadatik, hogy ki (IV. Béla) és mely indokból adta a kiváltságot, s azután a város törvényhatósági köre adatik elő; végre a specialis jogeseteket illető eljárások meghatározásai következnek ily rendben:

1) Ha a házastársak közül egyik, vagy egy idegen meghal. 2) A szabad akaratról. 3) Az országon kívüli zarándoklásokról. 4) Az eladás, kereskedés-, sulyról. 5) Hamis mérték-, rőf- és sulyról. 6) Kamaragrófnak, vagy bárki másnak, a bíró tudta nélkül nem szabad senki házába törni, hogy ott valami hamisítót vagy más bűnöst keressen. 7) Mikor és hogyan kell bírót és polgárokat választani, hogyan esküdjenek, mily módon szolgátassanak igazságot szegénynek úgy, mint gazdagnak? 8) Ha egy bíró ellen a törvényszéknél panasz emeltetik, keljen fel, nevezzen maga helyett mást bíróul, feleljen magáért és mindenkinek engedje meg, hogy magát más által képviseltethesse. 9) A ki adósság miatt bepanaszoltatik. 10) Valami a pénzadósságról. 11) A ki örökséget vesz, azt a tanács előtt tegye. 12) Mindenki bíró által ítéltesse meg ügyét. 13) A mily mértékben bűnös valamely esküdt, úgy bűnhődjék. 14) A ki az esküdtet rágalmazza. 15) Kitől kihez lehet jogosan és jogtalanul fölebezni? 16) Hogyan büntetessék az istenkáromló? 17) Varázslók és varázsló nőkről. 18) A ki bírót vagy esküdtet rágalmaz. 19) Tolvajokról, rablók-, gyilkosok, gyújtogatók s más gonosztevőkről, stb.; mily halálra érdemesek s milyet szenvedjenek ezek? 20) Mit kell az eltévedt lovakkal tenni? 21) A templomrablásról. 22) Templomjavakra senki se kölcsönözzön, se azokat meg ne tartsa magának. 23) A ki szüzet vagy asszonyt sért. 24) Ha valaki nejét agyonüti, 25) A ki tolvajt vagy rablót rejteget. 26) A ki valakinek leányát elszökteti. 27) A ki valakinek fiát vagy leányát elárulja. 28) A játékosokról. 29) A kisértőkről. 30) Az agyonütésről és a szükségbeli védelemről. 31) A ki agyonütés miatt száműzetik. 32) A ki agyonütés vagy megsebesítésről vádoltatik. 33) Ki a bíró által hozott békét megszegi. 34) A ki vásár napokon a békét megszegi. 35) A gyümölcstolvajról és a barom által okozott kárról. 37) Hat féle dolog, mely miatt valakinek ügye halasztást szenvedhet. 38) Ha valaki mást megbénít. 39) Még több a bénításról. 40) A zálogvételről.

B) A bányajog tartalma.

Áll 19 pontból, melyeknek lényege következő:

1) Mi módon kell bányát nyitni, és azt rendben tartani? 2) A bányajognak egy közönséges szabálya. 3) A ki új bányákat földöz fel. 4) Hogyan kell aknákat és bányákat eladni? 5) Az örökölt aknák jogáról. 6) A

beomlott aknákról. 7) A szabad aknákról. 8) Ha két bányász összeér. 9) A fürkész-akna joga. 10) A hol két bányász nyit aknát, 11) Az odaitélt aknákról. 12) A közök bélyegezéséről. 13) A kohókról. 14) A bányák tartamáról. 15) Az aknákról. 16) Az idegen határon levő huták és malmokról. 17) A hegy érczének lefoglalásáról. 18) Két aknáról egy menetben. 19) A bányáknak betöréséről. Végre a toldalék szól két bányászról, kik özszeérnek.

III.

A polgárok jogosítványai és közterhei.

A) Jogosítványok.

Említettük már, hogy a városi szabadság kétféle értelemben veendő : mint a község — és mint a lakosok egyéni szabadsága. Azt különben a dolog természete hozta magával, hogy a hol városi szabadság létezett ; ott a város törzslakóságainak is kellett egyéni szabadsággal birniok. Minden polgári alkotmányban uralkodnak bizonyos főelvek, melyeken, mint alapokon nyugszik a társadalmi élet egész szervezete ; ezen elvek adnak irányt és szellemet minden intézkedésnek és törvénynek, s ezekből fejlődik ki a polgári élet. Ezen elvek között első helyen állanak a szabadság és egyenlőség. Az első a köz- és magánélet, az utóbbi pedig a társadalmi osztályok és egyes polgárok jogainak körét határozza meg. ¹⁾

Magyarország városainak polgárai már első királyunk- szent István személyében, és ennek majd minden utódaiban bölcs és kegyes pártfogókat birtak, kik egyes városok számára, mint láttuk, mindjárt az alakulásakor kiváltságokat osztogattak, melyek kapcsolatában a városi polgárok is szép jogosítványokkal láttattak el. ²⁾ Ezek közül fontosabbak voltak a következők :

a) Jog saját törvények- és szokásokkal élni.

E jog élvezetére vonatkozólag felemlítjük Patak városát, melynek kiváltság-levelében kimondatik, hogy a polgárok : „Saját szokásuk szerint ítéltessenek.“ ³⁾ Karakóiban : „Nemzetük szokásai szerint éljenek“ ; ⁴⁾ Budavár törvénykönyvében pedig említtetik, hogy : „A város ősi szokásai, ha el is évültek volna, de ha az isteni akarattal nem ellenkeznek, azaz ha jók, tartassanak meg.“ ⁵⁾ Végre a szepesi szászok e joga ily alakban fordul elő : „Ne merje őket

¹⁾ Kossovich Károly: Az ipar és kereskedés története Magyarországon. 162. l. — Wenzel G. i. m. 41—42. ll. — ²⁾ Hetényi J. i. m. 32—33. ll. — Horváth M. i. m. 203. l. — ³⁾ Endlicher i. m. 399—400. ll. — ⁴⁾ U. az i. m. 403—405 és 447 448. ll. — ⁵⁾ Buda városának törvénykönyve. Kiadták: Michnay Endre és Lichner Pál. Pozsony. 1845. — Endlicher i. m. 466 469 és 535—536 ll. Katona i. m. VI. 45—47. ll.

senki a király elé idézni, mert egyszerű emberek, a nemesek jogaiban járatlanok, kik saját jogaik- és törvényeikkel élnek.“¹⁾

Ily kiváltság, mint annak lényege is mutatja, csak a jövevény népek által megszállott magyarországi városoknak adományoztatott; ugyanezeknek még arra is adatott jog, hogy saját területükön érvényes statutumokat alkothattak, mire példa a selmeczi jogkönyv, melynek bányajoga előszavában e jog tényleges gyakorlása határozottan ki van fejezve, mely így szól: „Mi Selmecz városának esküdtjei legfelségesebb fejedelmünk és urunk Béla, Magyarország királya parancsa folytán elhatároztuk a tulajdonképeni városjogot; kötelességünkben áll a bányajog lényegét is, amint itt következik, előadni,“ stb.

b) A városi plébánosnak választása.

Az egyházzévdnökségi jog (ius patronatus) alapján kiváltságos városaink nagy része szabad papválasztási joggal is birt.²⁾ A megerősítési jog néhol a megyés püspököt, másutt az esztergomi érseket illette. Több kiváltságban a plébánosnak adandó praestatiók is meg vannak említve. Ily patronatusi joggal birtak: Szatmárnémeti; jogát 1230-ban II. Endrétől nyerte, s papjuk a sasvári esperes hatósága alól kivétellett, és a 10-ed negyed részét élvezte; 1261-ben István Ifjabb király (V. István) a városnak e jogát megújította, hozzátevéen, hogy a püspök a neki bemutatandó papot tartozik megerősíteni.³⁾

Korpona.⁴⁾ és Zólyom: ⁵⁾ „Plébánost maguk válaszsának maguknak, a kit akarnak, nehogy valamely papnak elfogadására kényszerítettessenek; csakhogy ebben senkinek kára ne történjék.“ Kolozsvár: „Papot és plébánost közakarattal szabadon válaszsának, úgy, amint az más városokban szokás, a ki az őt törvényesen megillető minden jogokkal birand.“⁶⁾ Szombathely választott papját az esztergomi érsek megerősítette.⁷⁾ Szamobor,⁸⁾ Jászó⁹⁾ és Kecskemét¹⁰⁾ papot szabadon választottak; Pest hasonlóképen, hol a plébános a polgárok beleegyezése nélkül helyettest (vicarius) sem tehetett maga helyett.¹¹⁾

Luprechtházán a választott papnak tized járt bor és gabonából, és 50 udvartelek 1 girát, farsangban 1 ebédet és vacsorát adott.¹²⁾ Dobroya-¹³⁾ és Bábaszéken¹⁴⁾ a választott papnak egész 10-ed járt, és 50 udvartelek után az esztergomi érsek számára 1 girát szedett be. — Besztercebánya választott

¹⁾ Endlicher i. m. 522—525 és 535—536. ll. Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ²⁾ Kossovich K. i. m. 47. l. — ³⁾ Endlicher i. m. 426—438 és 505—506. ll. — Sarkadi Nagy M. — Bartók G. i. m. a kiváltságok között. — Katona i. m. V. 565—567. ll. — ⁴⁾ Katona II. m. VI. 50—53. ll. — Csery József i. m. a kiváltságok között. — ⁵⁾ Katona i. m. VI. 53—54. ll. — ⁶⁾ Jakab E. i. m. e. h. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 444—447. ll. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 456—457. ll. — Katona i. m. V. 1066—1068. ll. — ⁹⁾ Endl. i. m. 462—463. ll. — ¹⁰⁾ Hornyik J. i. m. I. 154. l. — ¹¹⁾ Endlicher i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ¹²⁾ Endlicheri. m. 471—472. ll. — ¹³⁾ U. az. i. m. 482—484. ll. — ¹⁴⁾ U. az. u. ott.

papját az esztergomi érsek erősítette meg.¹⁾ A szepesi szászok választott papja egész 10-edet élvezett;²⁾ végre Szepes-olaszi választott plébánosát nem a szepesi prépost, hanem az esztergomi érsek erősítette meg.³⁾

c) Személyes szabadság.

A városok Európa minden államában kezdettől fogva a személyes szabadságnak menhelyei gyanánt tekintettek. Magyarországon is élvezték a városi polgárok a személyes szabadságot, mi annál becsesebb volt előtők, mert egyéb községekben a nép szabadsága a földesurak által többféleképen korlátozva volt, sőt a földesurak közül többen hatalmokkal visszaélve, azt egészen elnyomták, mint ezt az ily visszaélések megszüntetésére már az Árpád-királyok alatt alkotott törvényeink igazolják.⁴⁾ E jog gyakorlati élvezése főleg a szabad be- s kiköltözésben, s más — a polgárok személyes szabadságát biztosító intézkedésekben nyilvánult; mert a személyes szolgálatok községi statutumok vagy előjárósági rendeletek által szabályoztattak.

Köre majd minden városban különböző volt; így: Varasd,⁵⁾ Verőcze,⁶⁾ Jasztrebarszka,⁷⁾ Szamobor,⁸⁾ Komárom⁹⁾ és Sopron¹⁰⁾ lakosai, ha a földbért (terrarium) megfizették, szabadon költözhettek el. Valkón szabadon költözhettek el, s törvényes eljárás nélkül senkit bilincsbe nem verhettek.¹¹⁾ Szombathelyre szabad emberek bárhonnan szabadon költözhettek.¹²⁾ Jászón¹³⁾ és Kereszturon¹⁴⁾ a lakosok 12 dénár lefizetése után szabadon mehettek, helybelieknek mindenöket eladhatták, de a házat lerontani és az anyagot elvinni nem volt szabad.

Luprechtházán szabad ki- és beköltözés volt, s bármely sorsuak és nyelvűek ugyanazon szabadságnak örvendtek.¹⁵⁾ A szlavoniai Kőrös város lakói, szabadon költöztek ki és be; de menyét-adót fizetők nem fogadtattak be.¹⁶⁾ Dobroya¹⁷⁾ és Bábaszéken¹⁸⁾ minden állapotú emberek megtelepedhettek és elköltözhettek, ha a földbért megfizették.

A Pozsonyban megtelepedők vámmmentesek voltak, — s a szokásos földadó megfizetésével bármely faluból költözhettek ide. A zsidók oly szabadalmat élveztek, mint a polgárok; kik a városban laktak, azokkal egyenlő szabadalmakat élveztek s egyenlő terheket viseltek, különben kizárattak a külvárosba.¹⁹⁾ Végre Toroczkó polgárai oly szabadalmakat élvezhettek, a minők ígérete mellett Ausztriából az országba hivatnak.²⁰⁾

¹⁾ Katona i. m. VI. 232—233. ll. — Ipolyi Arn. i. m. e. h. 546. l. — ²⁾ Endlicher i. m. 522—525 és 535—436. ll. — Katona i. m. VI. 211—313 és 575—579. ll. — ³⁾ U. az i. m. VI. 12—13. ll. — ⁴⁾ Decr. Andreae II. anni 1222. art. 13. 14. 19 — ⁵⁾ Endlicher i. m. 405—406. ll. — ⁶⁾ U. az i. m. 443—444 ll. — ⁷⁾ U. az i. m. 496—497. ll. — Katona i. m. VI. 256—260. ll. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 456—457. ll. — ⁹⁾ U. az i. m. 443—444. ll. — ¹⁰⁾ U. az i. m. 545—548. ll. — ¹¹⁾ U. az i. m. 434—435. ll. — ¹²⁾ U. az i. m. 444—447. ll. — ¹³⁾ U. az i. m. 462—463. ll. — ¹⁴⁾ U. az i. m. 469—470. ll. — ¹⁵⁾ U. az i. m. 471—472. ll. — ¹⁶⁾ U. az i. m. 479—481. ll. — ¹⁷⁾ U. az i. m. 482—484. ll. — ¹⁸⁾ U. az u. ott. — ¹⁹⁾ U. az i. m. 623—627. ll. — ²⁰⁾ U. az i. m. 627—629. ll.

d) Teljes tulajdonjog.

Az ingatlan birtok feletti tulajdonjog a királyi adományban rejlett; a városokban az ily birtokok, pl. házak, kertek, a város területén levő rétek, szőlők és szántóföldek, stb. azonban a városi hatóság felsőbbbségi joga alól csak ritkán vétettek ki. A közös városi érdekek miatt az építkezésre és termelésre nézve megszorításoknak voltak alávetve; de azért az egyéni tulajdonjog mégis önállóbb volt a városokban, mint egyéb községekben, s a hatóság által minden külérőszak-, vagy visszaállítás ellen erélyesen védelmettetett, s megszakadás esetén a kiváltság értelmében a birtok nem szállott a koronára.¹⁾

Felvilágosításul szolgálnak az egyes városok kiváltságaiból vett következő részletek: Kolozsvár polgárainak megengedtetett, hogy a körül fekvő erdőket, réteket berkeket és szántóföldeket, melyeket eddig igaz joggal birtak, minden más haszonvételekkel együtt ezentúl is használják békével, de mások jogának sérelme nélkül.²⁾ Kecskemét lakosai a község határabeli földek szabad használatával birtak.³⁾ — A szepesi szászoknak földeikhez teljes tulajdonjoguk volt.⁴⁾ A soproniak még a nemesektől vett szántóföldeket és szőlőket is, mint polgári telket birták.⁵⁾ —

Tulajdonjoggal birtak még ingatlanokat: a kunok; 1224-iki kiváltságok szerint az erdélyi szászok; némely várjobbágyok; Kálmán uralkodásától kezdve a zsidók. Az országnak többi szabad állapotú lakosai csak birtoklási joggal birtak, s a fekvőségeket szoros korlátok között használhatták.⁶⁾

A kiváltság és a helyhatóság statutumok szerint az ingatlan birtok átruházása a városi hatóság előtt történt Ritka eset volt, hogy rabszolga birt volna ingatlant tulajdonul; csak sz. László törvénye tesz említést oly rabszolgákról, kik külön házat birtak.⁷⁾

e) Telekajándékozás.

A kiváltság kelte-, vagy annak megújításakor városaink polgárai még földadomány és egyéb haszonvételi jogokban is részesültek. Így: Szatmárnémetinek adományozta II. Enndre 1230-ban néhai Dienes szomszéd nemesi birtokát;⁸⁾ V. István ifjabb király pedig 1264-ben Erdőd erdőinek egy részét, mely Zsajány felé Gelényesig nyulik; István ezen adománylevelét III. Endre 1291-ben megerősítette.⁹⁾ Valkó a vár földjét és erdejét nyerte adományul.¹⁰⁾ Zágráb a Grech hegy körüli birtokkal ajándékoz-

¹⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 242. l. — Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai 30. l. — ²⁾ Jakab F. i. m. e. h. — ³⁾ Hornyik J. i. m. 155. l. — ⁴⁾ Endlicher. i. m. 522—525 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—578. ll. — ⁵⁾ Endlicher. i. m. 545—548. ll. — ⁶⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 254—255. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. e. h. — ⁸⁾ Fejér Gy. i. m. V. r. l. — ⁹⁾ U. az. i. m. V. 27. l. — ¹⁰⁾ Endlicher. i. m. 434—435. ll.

tatott meg;¹⁾ Kassa,²⁾ Körös³⁾ és Torda⁴⁾ szintén földbirtokokat nyertek adományúl.

Pest polgárainak az ujonan kapott Kőér földet a munka erő arányában kellett felosztani maguk között.⁵⁾ — IV. Béla a szomszédos és határos Pomaag földet kiszakítván a honti vártól, örökös biztokúl Korponának adta; Bozouk monostor Brech nevű földjét pedig nekik ígérte.⁶⁾ — Besztercze szántóföldet, erdőt és rétet kapott.⁷⁾ — Gyórhöz kapcsoltattak a győri püspök és káptalan jobbágyai, kapott ezen kívül egy dunai szigetet lakósaival, a várnak „Malomsok“ nevű — és Szerephely monostornak egy birtokát a jobbágyokkal együtt.⁸⁾ Pozsonynak jövedelmül egy rév engedtetett át a Csalóközben.⁹⁾ Haszonélvezeti joggal Sopron várerődjére kapta ajándékúl a győri püspök számára Sopron megyében szedett 10-edből a királynak járó 20-adot; a vár tornyainak javítása- és fenntartására pedig a fertői vám felét. Végre a várossal határos udvarnokok földjei is nekik adományoztattak.¹⁰⁾ —

f) Haszonélvezeti és üzletjog.

A fejedelmek s néha a főurak is a területükön élő polgároknak haszonvételi és üzletjogot adtak; mert e szabadalmak által jövedelmi forrásaik szaporodtak, s közelökbe édesgetvén ily módon a kereskedőket és iparüzőket, szükségleteiket könnyebben szerezhették be, saját lakásaikban pedig nagyobb kényelmet teremthettek magoknak. De a polgárok jólléte is nagyban gyarapodott ez által. Nagy fontosságú következménye lett különösen a vásár- és piactartási szabadságnak (ius fori liberi) városainkra nézve; a termelő, kézműves és kereskedő egyképen élvezte ennek előnyeit.¹¹⁾

A haszonélvezeti jog szabad halászat, vadászat, faizás, kőfejtés, szénégetés, legeltetésben s ezekhez hasonlóknak nyilvánult.

Ily jogot élveztek következő városok, és pedig: Luprechtházának a határán kívül egy napi járásnyira eső beregi erdőben meg volt engedve a legeltetés, makkoltatás és faizás.¹²⁾ — Komárom a Vágon túl nádvágási joggal élt, s bárkáival szabadon közlekedhetett.¹³⁾ Selmecz bánya-üzletéhez a királyi erdőt szabadon használhatta.¹⁴⁾ Korpona¹⁵⁾ és Zólyom¹⁶⁾ szabad favágási és kőfejtési joggal birtak; Dobroya¹⁷⁾ és Bábaszék¹⁸⁾ hasonlóképen.

¹⁾ Endlicher i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ²⁾ Tutkó J. i. m. az okmánytárban. — ³⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 242. l. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 621—622. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ⁶⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — Csery J. i. m. e. h. — ⁷⁾ Kat. i. m. VI. 232—233. ll. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 623—627. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 551—554. ll. — ¹¹⁾ — Fessler: Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen, I. 609. l. — Kossovich K. i. m. 28. 29. és 116. ll. — ¹²⁾ Endlicher i. m. 471—472. ll. — ¹³⁾ U. az. i. m. 543—544 ll. — ¹⁴⁾ Selmecz városi és bányajog könyve. — Kerékgyártó Árp. i. m. 243. l. — ¹⁵⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — Csery J. i. m. e. h. — ¹⁶⁾ Kat. i. m. VI. 53—55. ll. — ¹⁷⁾ Endlicher i. m. 482—484. ll. — ¹⁸⁾ U. az. i. m. e. h.

Győr szabad révvel birt önhasználatra a Dunán.¹⁾ Vasvár a Graba erdőben szabadon kaszált és faizott.²⁾ Gölniczbánya által a halászati, szén-égetés és faizási jog szabadon gyakoroltatott.³⁾ Füzedtő szabad halászati joggal birt,⁴⁾ míg Besztercebányának a halászat és vadászat határozottan eltiltatott⁵⁾

Az üzletjog vagyis a szabad iparüzés körébe tartozott a bormérés, fémkutatás és bányauzlet, árumegállítási és vásárjog. Ily jogot birtak : Szatmárnémeti, hol sem tisztviselők sem idegenek nem mérhettek bort, s idegen kereskedők kicsinyben posztót nem árulhattak; vásárjoga is volt.⁶⁾ A pécsvárad apátság falui hetenkint szerdán és vasárnap vásár-engedéllyel birtak; ⁷⁾ ugyan ily jogot nyert a szalavári apátság Berend és Szalavár helységeinek számára.⁸⁾ Zágráiban a mindennapi piacon kívül hetenként két vásár tartaték, hétfőn és csütörtökön.⁹⁾

Vásártartási joggal birtak még Kecskemét¹⁰⁾ és Késmárk;¹¹⁾ heti vásárokat tarthattak: Győr, mely egyszersmind árumegállító joggal is birt az Ausztria és Magyarország között közlekedő kereskedőkre nézve;¹²⁾ Jászó,¹³⁾ Nyitra,¹⁴⁾ Toroczkó,¹⁵⁾ Kőrös. ¹⁶⁾ Torda hetivásárja vámmentes volt;¹⁷⁾ Soproné csak a belföldiekre nézve.¹⁸⁾ Luprechtháza hetivásárján egy kocsi 1 dénárt fizetett.¹⁹⁾ A pozsonyiak különös áruszállítási joggal birtak, mi abban állott, hogy a Németországból behozandó, vagy oda kiviendő árukat a város határaihoz tartozó Dunán, csak a pozsonyi hajósok szállíthatták.²⁰⁾ Pest árumegállító joggal és naponkénti vásárral birt.²¹⁾ Kisebb Pest túl a Dunán hasonló joggal élt.²²⁾

Vasváron a külföldi kereskedők a posztót csak végszámra árulhatták.²³⁾ Némely helység serfözési joggal is megadómanyoztatott, például Vernhard helység.²⁴⁾ Végre a szepesi városok²⁵⁾ is engedélyt nyertek a hegyekben bányákat nyitni, azoknak jövödelmét hasonló csekély adó mellett élvezni, mint Besztercze, mely egész Zólyom vármegyére nyert fémkutatási jogot.²⁶⁾

g) Részesítés előjogok- és mentességekben.

Már az Árpádok korában gyakori volt azon eset, hogy a vidéki lakosok közül sokan törekedtek földes uraik hatósága alól szabadulni s a városokba települni. Ezt nem is csodálhatjuk, látva azon kiváltságokat ked-

¹⁾ Endlieher i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 551—554. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 613—614. ll. — Katona i. m. VI. 704—707. ll. — ⁴⁾ Wenzel Gusztáv: Árpádkori uj okmánytár. 38—39. l. — ⁵⁾ Katona i. m. VI. 232—233. ll. — ⁶⁾ Sarkadi Nagy M. — Bartók G. i. m. e. h. — ⁷⁾ Koller: Hist. Epp. Quinqueecl. I. 78. l. — ⁸⁾ Katona i. m. I. 313. l. — ⁹⁾ Endlicher i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ¹⁰⁾ Hornyik J. i. m. 155. l. — ¹¹⁾ Endlicher i. m. 517—518. ll. — ¹²⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529 ll. — ¹³⁾ U. az. i. m. 462—463. ll. — ¹⁴⁾ Endlicher i. m. 498—499. ll. — Dualszky J. i. m. 9. s köv. ll. ¹⁵⁾ Endl. i. m. 627—629. ll. — ¹⁶⁾ U. az. 479—481. ll. — ¹⁷⁾ U. az. i. m. 621—622. ll. — ¹⁸⁾ U. az. i. m. 545—548. ll. — ¹⁹⁾ U. az. i. m. 471—472. ll. — ²⁰⁾ Bél Mátyás: Notit. Hung. Nov. I. 137. ll. — Endlicher i. m. 623—627. ll. — ²¹⁾ U. az. i. m. 466—469. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ²²⁾ Endlicher i. m. 466—469. ll. — ²³⁾ U. az. i. m. 551—554. ll. — ²⁴⁾ Katona i. m. VI. 443. l. — ²⁵⁾ U. az. i. m. VI. 575. l. — ²⁶⁾ Fejér Gy. i. m. IV. 2. 269. l.

vezményeket és egyéb előnyöket, melyekben a városi lakosok részesültek. Az előjogok és mentességek, melyek nagy anyagi haszonnal is jártak, még inkább fokozták a vidékiek ezen vágyát. Hogy minők voltak városaink előjogai, kitűnik az a következőkből:

Koronázás alkalmával Székesfehérváron az egyház előtt egyedül Buda polgárainak volt joguk őrt állani.¹⁾ A Gölniczbánya határában levő helységekben nem lehetett heti vásárokat tartani, hanem ezeknek lakószai kénytelenek voltak áruikat a gölniczi vásárra vinni.²⁾ A pécsiek pénzverési joggal bírtak.³⁾ Szatmárnémeti lakószai boraikat fizetés nélkül külföldre is szállíthatták.⁴⁾ Toroczkónak víz és legelő használati joga volt egy állomásnyira a város körül.⁵⁾ Végre Torda lakószai sz. Márton előtt 8 napig a sóaknákból szabadon hordhattak sót és azt elárúsíthatták, az erdélyi szászok pedig évenként 3-szor 8 napon át.⁶⁾

Különbféle mentességekben részesítettek következő városok: Buda lakói mentesek voltak a magyar korona tartományaiban minden vámtól, kivéve a királyi harminczadot (tricesima) s a budai egyháznak fizetendő sóadót.⁷⁾ Szatmárnémeti vám nélkül szabad átjárással bírt a Szamoson.⁸⁾ A kolozsváriak az erdöntuli részek határai között a városokban vagy más helyeken áruik és javaiktól semmi vásárvámot (tributum) nem tartoztak fizetni.⁹⁾ Pozsony lakószai áruiktól az egész országban nem fizettek vámot, szőlőik is minden dézsmától mentesek voltak.¹⁰⁾ A pécsi püspökség jobbágysai midőn utaztak, vagy kereskedtek, réven vámot fizetni nem tartoztak.¹¹⁾ Varasd mentes volt adó és vám alól itthon; de midőn árucikkkel a németföldre utaztak, minden szekértől 3 fillért, minden eladott lótol kettőt, két ökörtől egyet, szintén annyit 3 sertéstől, a drávai révnél pedig 1 fillért tartoztak fizetni.¹²⁾ A szepesi és erdélyi szászok vámmentesek voltak, de a budai és esztergomi vámon fizetni tartoztak.¹³⁾ Selmező és Besztercze vámkiváltsággal bírtak.¹⁴⁾ Vasvár természetmányaiktól nem fizetett harminczadot, Vas és Zala vármegyékben pedig nem fizetett vámot, és vásárai is vámmentesek voltak.¹⁵⁾ Verőcze vámot nem fizetett, és a pósta-szolgalát alól is fel volt mentve.¹⁶⁾ Pest csöbör-adót nem fizetett;¹⁷⁾ — Torda¹⁸⁾ és Zágráb vámmentesek voltak,¹⁹⁾ s végre Dobroya és Bábaszék vámot sehol sem fizettek.²⁰⁾

¹⁾ L. Buda városának említett törvénykönyvét, a könyvhöz négy okmány van mellékelve, melyek még több előjogot és mentességet tartalmaznak. — ²⁾ Katona i. m. VI. 705. l. — ³⁾ Hetényi J. i. m. 71. l. — ⁴⁾ Sarkadi Nagy M. és Bartók G. i. m. a kiváltságok között. — ⁵⁾ Endlicher i. m. 627—629. ll. — ⁶⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 243. l. — Endlicher i. m. 621—622. ll. — ⁷⁾ L. Buda városának törvénykönyvét. e. h. — Katona i. m. VI. 50. l. — Horváth M. i. m. 220—221. ll. — ⁸⁾ Sarkadi Nagy M. — Bartók G. i. m. e. h. — ⁹⁾ Jakab E. i. m. e. h. a kiváltságok között. — ¹⁰⁾ Bél M. i. m. I. 650. l. — ¹¹⁾ Fejér i. m. II. 252. ll. — ¹²⁾ Horváth M. i. m. 220. l. — Katona i. m. V. 104. l. — ¹³⁾ U. az i. m. V. 152. 242. 248. 352. 458. 865 és 866. ll. — Horváth M. i. m. e. h. — ¹⁴⁾ Fejér Gy. i. m. IV. 2. 296. l. — ¹⁵⁾ Endlicher i. m. 551—554. ll. — ¹⁶⁾ U. az. i. m. 443—444. ll. — ¹⁷⁾ Endlicher i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ¹⁸⁾ Endlicher i. m. 522—622. ll. — ¹⁹⁾ U. az. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 519—551. ll. — Katona i. m. V. 1662—1065. VI. 459—468 és 683—684. ll. — ²⁰⁾ Endlicher i. m. 482—494. ll.

h) Biztosítások a visszaélések ellen.

Nem lehet tagadni, miszerint a magyarországi városok az Árpádok alatt sok szép és hasznos kiváltságok birtokában voltak, melyeknek alapján jóllétök egyre növekedett; de az is tény, hogy e kiváltságok — s főleg pedig a rendezettebb anyagi körülmények miatt városaink ellenségeinek száma is szaporodott. A legszebb jogok hasztalanokká válnak, ha azoknak biztosításáról az adományozók nem gondoskodnak; mert a bizonytalan helyzet elfojtja az emberben a munkásság és szorgalom ingerét. Első sorban királyaink érdeke kívánta, hogy városaink lakóit a nemesség hatalma alól kiszabadítsák, s számukra biztos polgári helyzetet alkossanak. Mert míg egyrészt már e korban a városok voltak az államnak majdnem legjobb jövedelmi forrásai; másrészt a nagyok követeléseivel szemben királyaink a városi polgárságban nyerhettek maguknak erős támaszt¹⁾.

De a főurak és főpapok érdeke is kívánatossá tette a birtokaikon elterülő városok privilegiumainak számára biztos garantiát nyújtani; mert szükségleteik fődözésére ezek csak úgy voltak képesek hathatósan közreműködni, ha gyarapodásuk nem gátoltatik.²⁾ Hogy nem mulasztották el királyaink, sem a főpapok és főurak ily biztosítékokban részesíteni a városokat, az kitűnik a következő példákból: Patak királyi pártfogás alatt állván, tiltatik, hogy az előkelők és nemesek a polgárokat sértegezzék, s az előbbi királyok által hasznukra rendelt szabadságukban tartassanak meg.³⁾ Karakó polgárait sem vajda, sem más valaki bírósága elé nem kényszerithette, s a vajda tőlök ingyen szállást nem követelhetett.⁴⁾ A varasdiakat sem a fő-, sem az alispán nem ítélhette.⁵⁾ Szombathely a királyi koronához tartozván, eladományozni nem lehet; a főispán csak beleegyezésök mellett szállhat meg nálok, s egész kíséretével mindent készpénzzel tartozik fizetni.⁶⁾ Győr a főispánnak szállást adni nem köteles; az alispán vádolás nélkül senkit közülök meg nem idézhet.⁷⁾ Ha Zágráb polgárai az ország területén bárhol kiraboltattak, a földesur tartozott vagy a kárt megtéríteni, vagy a gonosztevőt előállítani.⁸⁾ Ha Szamobor⁹⁾ és Jasztrebarszkanak a bán csak 1 girányi kárt okozott is, százszorosan tartozott azt megtéríteni.¹⁰⁾ A Luprechtházán letelepedőket senki se károsítsa, mert különben érezni fogja a király haragját.¹¹⁾ Dobroya és Bábaszék fölmentetvén Zólyomvár szolgasága alól, szigoruan meghagyatik, hogy illetéktelenül ne terheltessenek, és engedelem nélkül senki ne merjen nálok megszállani.¹²⁾ A selmeczieket idegen területen letartóztatni

¹⁾ Horváth M. i. m. 212. l. — Kossovich K. i. m. 218. t. — ²⁾ Hetényi J. i. m. 122. l. — ³⁾ Endlicher i. m. 399—400. ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 405—406. ll. — ⁶⁾ U. az. 444—447. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. V. 1056—1068. ll. — Endlicher i. m. 456—257. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 496—497. ll. — Katona i. m. VI. 255—260. ll. — ¹¹⁾ Endlicher i. m. 471—472. ll. — ¹²⁾ U. az. i. m. 482—484. ll.

nem volt szabad. ¹⁾ Vasváron a főispán erőszakosan meg nem szállhatott. ²⁾ Keresztur polgárai a főispán által tanuskodásra nem valának kényszeríthetők. ³⁾ Korpona polgárai biztosították, hogy a zólyomi ispán vagy udvarbírája erőszakosan nem hatalmaskodhatnak felettük, csak kérve, jó akaratjukból szállhatnak hozzájuk s illő áron minden szükségest tőlök megszerezhetnek; 1278-ban, midőn bírájuk Herbordus volt, Demeter ispán a várost erőszakosan hatalm alá akarta keríteni, de IV. László király által e szándékától elűtetett. ⁴⁾ Zólyomban a főispán erőszakosan meg nem szállhatott. ⁵⁾ Pécs polgárai sem a király, sem a nádor és az országbíró ítélő széke előtt megjelenni nem tartoztak, hanem csak a pécsi püspök előtt, s úgy lehetett velök pörlekedni, mint nemes emberrel. ⁶⁾ A jászói prépostság kiváltság-levelében ki volt kötve, hogy e monostor népei felett se az abaujvári ispán, se pedig más várak időszerinti ispánjai ne bíraskodjanak. ⁷⁾ A budai lakos sem a királynak, sem a tárnokmesternek nem volt alávetve, hanem csak a városi bírónak; de ha a bíró visszaélt jogával, az előbb említett helyekre lehetett föllebbezni. ⁸⁾ Végre az erdélyi szászok, ha valaki területükön községet vagy mezőséget adományba fölkérni merészelt volna, a királynak ellentmondhattak, ⁹⁾ a szepesi szászokat pedig a főispán szabadságaik ellenére nem terhelhette, stb. ¹⁰⁾

B) Közterhek.

Ha összehasonlítjuk városaink jogait és kiváltságait az általok viselt terhekkel és kötelezettségekkel; azon eredményre jutunk, hogy az elsőket jelentékenyebbek voltak az utóbbiaknál. Polgáraink szokásos kötelezettségei e korban a közadó, — dézma, — ajándék, — megvendéglés- és hadiszolgálatból állottak. ¹¹⁾ Ezek rendes körülmények között nem voltak nyomasztók polgárainkra nézve, s jogaik és kiváltságaik élvezetében biztosítottán, jólétök gyarapodásának hátrányul nem szolgáltak. ¹²⁾ De a mellékes terhek u. m. ut-, hid-, vám-, vásár-, állás-, karópénz, stb. továbbá egyes földbirtokosok önkényű zsarolásai, s különösen a végrehajtó közegeknek visszaélései által a nép türelme sokszor kemény próbának volt kitéve. Megtörtént az is, hogy néhol a polgárok ellenszegültek az adószedőknek; például Budán és Esztergomban, hol királyi parancs által kellett tartozásaik lefizetésére szorítani őket. ¹³⁾ De lássuk a közterheket részletesebben.

¹⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 243. l. — ²⁾ Endlicher 552—554. ll. — ³⁾ Endl. 469—470. ll. — ⁴⁾ Csery J. i. m. e. h. — Fejér Gy. i. m. V. 2. 302. l. — ⁵⁾ Katona i. m. VI. 53—55. ll. — ⁶⁾ Fejér. i. m. II. 252. l. — ⁷⁾ Fejér Gy. i. m. IV. 2. 302. l. — ⁸⁾ Buda városának törvénykönyve. e. h. — ⁹⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 243. l. — ¹⁰⁾ Endlicher i. m. 522—525; 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ¹¹⁾ Hetényi I. i. m. 77. l. — ¹²⁾ Kossovich K. i. m. 29. l. — ¹³⁾ Horváth M. i. m. 77. l.

1) Közadó.

Ez rendszeren pénz és kézi munkából állott; pénzbeli adót fizettek földbér (terrarium) fejében; a törvényesen megállapított hidakon és réveken vámpénzt, az ország határán túl vitt áruiktól pedig harminczadot; s ezek mellett még kézi munkáikkal is kötelesek voltak szolgálni.¹⁾ A kincstári nyereség alól (lucrum camerae) nem voltak fölmentve a városok.

Valamint a kiváltságok, úgy a terhek és kötelezettségek tekintetében is különbözött polgáraink helyzete egymástól, így: A varasdi polgár harminczadot csak attól fizetett, mit külföldre szállított.²⁾ Jászón földbér fejében minden telektől és malomtól 3 nehezéket fizettek ezüstben; a zsellér-mesteremberek 12 dénárt.³⁾ Pest csak harminczadot és a budai egyház sóvámját fizette.⁴⁾ Szamobor királyi gyűjtélék (collecta) fejében évenként 100, a piaczi vám fejében pedig 30 pensát fizetett.⁵⁾ Kereszturon egy ekefogattól 1 fertót fizettek a polgárok ispánjoknak, a zsellérek pedig $1\frac{1}{2}$ nehezéket a birtoktulajdonosnak.⁶⁾ Kőrös gyűjtéléket nem fizetett, de a bánnak minden telek után 40 dénárt.⁷⁾ Jasztrebarszka gyűjtélék fejében évenként 100, és piaczi vám fejében 30 pensát fizetett.⁸⁾ Késmárk földbér fejében évenként 20 girát fizetett, és pedig $\frac{2}{3}$ -dát ezüstpénzben, $\frac{1}{3}$ -dát dénárookban, mint a többi szászok.⁹⁾ Szent-Ambrus polgárai évenként Sz. István napján menyétadó fejében 34 girát fizettek báni dénárookban; ha a határidőt elmulasztották, kétszer annyit kellett fizetniök.¹⁰⁾ Kosva tartozott földesurának adni évenként minden telek után $2\frac{1}{2}$ nehezéket, és a bírónak 1 dénárt folyó pénzben.¹¹⁾ Komárom a földesurnak, Tamás bánnak, évenként minden udvartelek után földbér fejében 12 dénárt fizetett.¹²⁾ Zágráb Béla herczegnek 1266-tól kezdve évenként 40 girát, vagy is folyó pénzben 200 penzát fizetett.¹³⁾ A füzedtői vendégek (hospes) földbér fejében sz. Márton napján évenként 2 nehezéket tartoztak fizetni.¹⁴⁾ Pozsony a hálóval fogott hal $\frac{1}{3}$ -dát a főispánnak tartozott átadni.¹⁵⁾ Kolozsvár azon vendégei, kiknek ekéi voltak, minden évben sz. Márton napján egy királyi súlyú fertót, vagy $\frac{1}{4}$ -edrészt márkát fizettek; más vendégek, kik nem birtak házzal és ekékkal, egyenként minden évben a mondott ünnepen három pondust; a zsellérek (inquillini) ugyanakkor földbér fejében $1\frac{1}{2}$ pondust.¹⁶⁾ Végre a szepesi szászok földbér fejében a budai mérték

¹⁾ Hetényi J. i. m. 77. ll. — ²⁾ Endlicher i. m. 405-406. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 462-463 ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 466-469 és 535-536. ll. — Katona i. m. VI. 45-47. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. VI. 1066-1068. ll. — Endlicher i. m. 456-457. ll. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 469-470. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 479-482. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 496-497. ll. — Katona i. m. VI. 256-260. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. VI. 502-503. ll. — Endlicher i. m. 517-518. ll. — ¹⁰⁾ Endlicher i. m. 519-510. ll. — A menyét- és nyersbőr-adó II. Endre alatt hozatott be. — Decr. Andr. II. de anno 1222. art. 27. — ¹¹⁾ Endlicher i. m. 469-470. ll. — ¹²⁾ U. az. i. m. 543-544. ll. — ¹³⁾ U. a. i. m. 409-412: 451-455; 507-512 és 549-551. ll. — Katona i. m. V. 1062-1065; VI. 459-468; 683-684. ll. — ¹⁴⁾ Wenzel G. Árpádkori uj okmt. III. 38. l. — ¹⁵⁾ Endlicher i. m. 623-627. ll. — ¹⁶⁾ Jakab Elek. i. m. A kiváltságok között.

szerint 300 girát fizettek ezüstben, évenként: virágvasárnapjától kezdve 6 héten át a kincstári nyereség végett a kamara-gróf, vagy ennek tisztje az új pénzt forgalomba hozta, ki minden márkáért 1 nehezéket kapott; ¹⁾ az erdélyi szászok pedig évenként 500 ezüst girát fizettek kincstári nyere-mény fejében; a király embereinek naponként 3 lat ezüstöt adtak, míg a rovás beszédese végett közöttük tartózkodtak. ²⁾ Az elszámolt adónemek alól többé-kevésbé mentesek voltak az egyes városok lakói; de azon köz-ségek, melyek magánosoktól nyerték kiváltságait, ritkán részesültek ily mentességben. ³⁾

2) Dézma.

A dézmát vagyis tized-adót már sz. István uralkoldása alatt tartozott mindenki fizetni, a nemeseket sem véve ki. ⁴⁾ Dézmát adtak gabonáik-, boraik-, barmaik- és a baromfiakból; némely helyeken pénzzel meg lehetett váltani, máshol ismét csak termékben fogadtatott el; voltak városok, melyeknek polgárai ezen adózás alól is részben vagy egészen felmentettek. Így:

Karakó semmi dézmát nem adott. ⁵⁾ Szatmárnémeti egy kapeczia (köpécze, $\frac{1}{8}$ rész véka?) mezei termés helyett 12 dénárt folyó pénzben fizetett. ⁶⁾ Szombathely a tizedet német szokás szerint kepekben fizette. ⁷⁾ Szamobor a tizedről a jövevények szokása szerint rendelkezett. ⁸⁾ Jászó a pap számára járandó tizedet német szokás szerint a szántóföldön hagyta; ⁹⁾ Keresztur hasonlóképen. ¹⁰⁾ Berény a dézmát kepekben fizette; ¹¹⁾ Késmárk szintén, mint a többi szászok. ¹²⁾ Pozsony német szokás szerint fizetett. ¹³⁾ Budán a bortól a szüret helyén tizedet mindenki fizetett; kivéve a bírót, ki ezen kötelezettség alól fölmentetett. ¹⁴⁾ Győr a tizedet tartozott fizetni termékeitől. ¹⁵⁾ Sopron bor-tizedet adott a mustból, de azt pénzzel megválthatta. ¹⁶⁾

Részben vagy egészen mentesek voltak: Karakó, mely a szőlők, sertések és más állatoktól tizedet nem fizetett. ¹⁷⁾ Győr barmaiból tizedet nem adott, ¹⁸⁾ hasonlóképen Berény sem. ¹⁹⁾ Pozsony szőlőitől cseber-adót nem fizetett; ²⁰⁾ végre a szepesi szászok, ha rendes tartozásaikat lefizették, minden dézmától mentesek voltak. ²¹⁾

¹⁾ Endlicher 522—525 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213; 575—579. ll. — Kerégyártó Árp. i. m. 244. l. — ²⁾ Endlicher i. m. 420—423. ll. — Kerégyártó Árp. i. m. 243—244. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 244. l. — ⁴⁾ Horváth M. i. m. 190. l. — Decr. S. Steph. II. cap. 52. — Katona i. m. I. 49—304. ll. — ⁵⁾ Endlicher i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ⁶⁾ Katona i. m. V. 565—567. ll. — Endlicher i. m. 426—428 és 505—506. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 444—447. ll. — ⁸⁾ Katona i. m. V. 1066—68. ll. — Endlicher i. m. 456—457. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 462—463. ll. — ¹⁰⁾ U. a. i. m. 469—470. ll. — ¹¹⁾ U. az. m. 506—507. ll. — ¹²⁾ Katona i. m. VI. 502—503. ll. — Endlicher i. m. 517—518. ll. — ¹³⁾ U. az. i. m. 623—627. ll. — ¹⁴⁾ Buda városának törvénykönyve. A dézmáról. — ¹⁵⁾ Endlicher i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ¹⁶⁾ Endlicher i. m. 545—548. ll. — ¹⁷⁾ U. az. i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ¹⁸⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ¹⁹⁾ U. az. i. m. 506—507. ll. — ²⁰⁾ U. az. i. m. 623—627. ll. — ²¹⁾ Katona i. m. VI. 211—213 és 565—579. — Endlicher i. m. 522—525 és 335—336. ll.

3) Ajándék.

Városi polgárainknak rendes pénzbeli adója, mint főlebb láttuk, nem volt ugyan sok, de annál nagyobb teher gyanánt nehezült rájuk a gyakori ajándékozás, mit különféle alkalmakkor a közöttök tartózkodó királynak, vagy földesuraiknak önként felajánlani, becsületbeli kötelességekben állott. Később a földesurak s kivált ezeknek meghatalmazottjai, kényszerített adományokat is csikartak ki tőlök mindenféle ürügy és czím alatt, s így lassanként az ajándék a kiváltságlevelerbe adományozóik által mint kötelezettség foglaltatott be; Zsigmond uralkodása alatt 1405-ben pedig már mint rendes adótartozás, törvény által szabályoztatott.¹⁾ Hogy az ajándékok miből állottak, arra nézve felvilágosítást adnak a következő példák: Buda városa tartozott évenként a királyi párnak 24 márka feldolgozott ezüstöt ajándékozni, melynek $\frac{1}{3}$ -dát meg kellett aranyoztatni. Ezen ajándék a királyi háztartásban szükséges edényekre volt szánva; az ajándék $\frac{1}{3}$ -dát Ó-Buda szolgáltatta.²⁾ Jászó sz. Mihály napján és karácsonkor tartozott ajándékot adni a prépostnak; és pedig az egész község 1 ürüt, 1 csöbör sert, s külön minden porta 1 kalácsot.³⁾ Végre Berény, mint udvari telek, évenként a főispánnak 2 dénárt, a királynak külön évi ajándékot és vámszabot tartozott adni,⁴⁾ stb.

4) Ingyen szállásolás és megvendéglés.

Már az Árpádok alatt a városi lakosok kötelezettségei közé tartozott az utazó királyt és főurakat kíséreteikkel együtt élelemmel és szállással ellátni. Ha tekintetbe vesszük, mily nagy kísérettel utazhattak királyaink, a királyi hercegek, vajdák, a nádor, bán és egyéb főuraink; -- elképzelhetjük, hogy a megvendéglés kötelezettsége nem kis teher volt városi polgárainkra nézve. Ezt még súlyosbították az egyes főurak által e tekintetben elkövetett visszaélések, s így nem csodálhatjuk, hogy e teher alól egyes városok újabb kiváltság szerzése által szabadulni törekedtek. És csakugyan sikerült is némely városoknak teljesen, másoknak legalább részben szabadulni; ott pedig, hol a kötelezettség megmaradt, a legnagyobb eltérés uralkodott ezekre nézve.

Igy teljesen fölmentettek az ingyen szállásolás és megvendéglés alól: Pozsony, hová sem a király, sem az országnagyok nem szállhattak be; ⁵⁾ Pest ⁶⁾ és Körös hasonlóképen,⁷⁾ Győr az országnagyok elszállásolása és megvendéglése alól nyert mentességet.⁸⁾

¹⁾ Hetényi J. i. m. 122. l. — Sigism. decr. II. seu minus, anni 1405. art. 17. — ²⁾ Buda városának törvénykönyve. e. h. az ajándékok között. — ³⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 506—507. ll. — ⁵⁾ Endlicher i. m. 623—627. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—48. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 479—481. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll.

Viselték a terhet: Szatmárnémeti, mely a királynak és kíséretének egy ebéddel és vacsorával szolgált; István ifjabb király 1264-iki oklevelében a király és cselédei számára tovább is csak egy napi ebédet és vacsorát rendelt.¹⁾ Verőcze egy napra élelmi szerekkel látta el a királyt és kíséretét, de a bánnak zsolozsmát nem adott.²⁾ Szombathely a királynak tehetése szerint szolgáltatta a szükségeseket.³⁾ Karakó a beszálló királyt kedveskedésekkel tisztelte meg.⁴⁾ Zágráb a királynak vendégségre adott 12 ökröt, 1000 kenyeret és 4 átalag bort; a királyi vérből származott hercegnek csak felét, végre a bánnak hivatalába léptekor 1 ökröt, 100 kenyeret és 1 átalag bort.⁵⁾ Szamobor polgárai a bánnak csak házaikat engedték át szállásra.⁶⁾ — Korpona a királyt és kíséretét látta el élelemmel és szállással.⁷⁾ — Keresztur az érseket tartozott egyszer megvendégelni.⁸⁾ — Luprechtháza a főispánnak egy ebédet és vacsorát adott.⁹⁾ — Besztercebánya csak a királynak és kíséretének tartozott szállást adni.¹⁰⁾ Jasztrebarszka pedig a bánnak.¹¹⁾ Berény a főispánnak évenként egyszer ebédet és vacsorát tartozott adni.¹²⁾ Kosva földesurának, a nádornak, évenként egyszer szállást, 1 tinót vagy hizott sertést, 10 tyukot és 2 ludat adott; bort pedig, ha olcsón volt szerezhető, 10, ha drágábban, 5 cseberrel, és kellő mennyiségű kenyeret.¹³⁾ Végre a szepesi szászok kötelesek voltak a hozzájuk érkező királyt gazdagon megvendégelni; ¹⁴⁾ az erdélyi szászok pedig a királynak 3, s a vajdának 2 vendégséget tartoztak adni.¹⁵⁾

6) Hadi szolgálat.

A polgárok kötelezettségei közül talán egyiknek teljesítése sem követeltetett meg oly szigoruan, mint a hadi szolgálat, mert ez alól, — mint az alább felhozandó példákból látni fogjuk, — csak a legritkább esetben történt teljes fölmentés. A kiváltság-levelekben a hadi szolgálatról többnyire csak általános kifejezéseket találunk, de néhány városéban körülmenyes leírása is foglaltatik annak, hogy miként tartoznak hadi kötelezettségeiknek eleget tenni. Kitüntetésnek tekintették városi polgáraink, ha a rendes katonai hatóságok parancsnokai alól kivétetvén, a királyi zászlók alatt szolgálva róhatták le hadi tartozásukat; ily kedvezményekben királyaink több várost részesítettek.¹⁶⁾

¹⁾ Katona i. m. V. 565—567. ll. — Endlicher i. m. 426—428 és 505—506. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 443—444. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 444—447. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 406—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1662—1065. VI. 459—468 és 683—684. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. V. 1066—1068. ll. — Endlicher i. m. 456—457. ll. — ⁷⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — Csery J. i. m. e. h. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 469—470. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 471—472. ll. — ¹⁰⁾ Katona i. m. VI. 232—233. ll. — Ipolyi Arn. i. m. e. h. — ¹¹⁾ Katona i. m. VI. 256—260. ll. — Endlicher i. m. 496—497. ll. — ¹²⁾ U. az. i. m. 506—507. ll. — ¹³⁾ U. az. i. m. 520—522. ll. — ¹⁴⁾ U. az. i. m. 522—525 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — Kerékgyártó Árp. i. m. 244. l. — ¹⁵⁾ Endlicher i. m. 420—423. ll. — Kerékgyártó Árp. i. m. e. h. — ¹⁶⁾ Hetényi J. i. m. 77. l. — Kossovich K. i. m. 42—47. ll.

Fölmentettek a hadi szolgálat alól: Kőrös¹⁾ és Győr,²⁾ melynek mentessége azzal indokoltatott, hogy lakosai szegények: „Quia paupertas ipsorum hospitem Jaurinensium nobis exstitit evidenter;“ Zágráb pedig 1266-ban nyert mentességet; az 1242-ki szabadság-levele szerint köteles volt 10 fegyverest ellátni, s a várost fallal keríteni saját költségén.³⁾

A király zászlói alá küldötték harczosaikat, és így a megye zászlójától el voltak különítve: Szatmárnémeti, mely kezdetben 4 íjas vitézt, 1264-től fogva pedig 6 pánczélost küldött, kiket egyik előljárójok (villicus) is elkísért a táborba.⁴⁾ Korpona szintén a királyi seregbe küldte vitézeit, de IV. Béla „bőkezűségénél fogva“ e kötelezettség alól fölmenté.⁵⁾ Szombathely minden 100 udvartól egy jól felszerelt harczost küldött a királyi seregbe;⁶⁾ Beszterczebánya hadtartozásáról szabadság-levelében az mondatik, hogy csak a király zászlója s vezérlete alatti hadseregben tartoznak szolgálni a polgár-katonák; különösen meghagyatik nekik, hogy illően és díszesen jelenjenek meg.⁷⁾ Karakó a végeken kémkedés végett örködni nem tartozott; a király személyes vezetése alatti seregbe 4 teljesen felszerelt, 2 sátorral ellátott pánczélos lovast küldött.⁸⁾ Nyitrának 12 fegyveres vitézt,⁹⁾ Vasvárnak 2 jól fegyverzett lovast sátorokkal,¹⁰⁾ és Pestnek 10 harczost kellett a királyi seregbe küldeni.¹¹⁾ Megemlítjük még az erdélyi szászok hadtartozását, kik védháboru esetében 500 harczost, támadó hadjáratra, ha a király személyesen vezérelt 100-at, ha pedig csak valamely főembere állott a hadsereg élén, 50 embert tartoztak a táborba küldeni.¹²⁾ Végre a szepesi szászok véd és támadó hadjáratkor 50 ládsást tartoztak teljesen fölszerelve küldeni a király seregébe.¹³⁾

IV.

Közgazdasági és vagyoni viszonyaik

Ha városaink polgárainak műveltségi állapotát akarjuk méltatni, nem csupán az általok lakott országnak területi nagyságát és termékenységet; hanem a polgárok foglalkozását, a foglalkozás nemeit és e téren kifejtett munkásságát is figyelembe kell vennünk, mert ezek a műveltség-

¹⁾ Endlicher i. m. 479—481. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 426—428 és 505—506. ll. — Katona i. m. V. 565—567. ll. — ⁵⁾ Csery J. i. m. e. h. — Katona i. m. V. 50—53. ll. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 444—447. ll. — ⁷⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 547. l. — Katona i. m. VI. 232—233. ll. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ⁹⁾ Dualszky S. i. m. e. h. — Endlicher i. m. 408—409. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 551—554. ll. — ¹¹⁾ U. az. i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ¹²⁾ Kerékyártó Árp. i. m. 245. l. — Endlicher i. m. 420—423. ll. — ¹³⁾ U. az. i. m. 532—536. — Katona i. m. VI. 211—213; 575—579. ll. — Kerékyártó Árp. i. m. 245. l. — Hetényi J. i. m. 102. l.

gel szoros kapcsolatban vannak Polgáraink közgazdasági és vagyoni viszonyai a földművelés-, műipar-, kereskedés- és bányászatban összpontosulnak, melyek fokozatos fejlődésen mentek át nálunk is, mint minden nemzetnél. E viszonyok, tekintve az 1000—1301-ig terjedő időszak jellemző eseményeit, kedvezőknek nem mondhatók; de polgáraink, daczára a viszontagságteljes nemzeti életnek, anyagi culturánk lassú fejlődésének, — soha egy pillanatra sem szüntek meg ezen irányban is magasabbra törni. Közgazdasági viszonyainkat csak az országos intézmények és egyes királyaink törvényeiből ismerhetjük meg. A honfoglalástól a királyság felállításáig az anyagi munkát, ipart és kereskedést őseink „szolgai foglalkozásnak“ tekintették. ¹⁾ Még a későbbi időkre vonatkozólag is azt mondja Kossovich, hogy: „a csendes házi szorgalom, a haszon és jövödelemszerzés körüli sürgölődés, az anyagi munka és fáradozás fajunknál igen honos sohasem volt.“ ²⁾ Vannak azonban oly adataink is, melyek azt bizonyítják, hogy a magyarok a békés foglalkozásokat, mesterségeket és állandó gazdálkodást a vezérek korában is űzték; így például a háziasságot és háztartást oly nagyra becsülték, hogy a hon fogalmának kifejezésére a „háztól“ (haza) kölcsönözket elnevezést; Géza fejedelem pedig a földművelés, ipar és kereskedés jelentőségét nem egyszer a fegyverrel ragadmányok helyett követendő elvül nyilatkoztató ki. ³⁾

Polgáraink közgazdasági és vagyoni állapotát legjobban megismerjük, nézetem szerint, az által, ha a földművelés, műipar, kereskedés- és bányászat fokozatos fejlődését vagy hanyatlását figyelemmel kísérjük Árpád-kori királyaink alatt.

Sz. István a magyar nemzetnek nemcsak első királya és apostola, hanem első államtudósa, bölcsésze és törvényhozója is volt. Valamint kormányrendszere s politikai intézményeiben Nagy Károlyt; ugy közgazdasági intézkedéseiben példaképül az ókor legnagyobb nemzetgazdáját, Arisztotelest, tekintette. ⁴⁾

A magyarok polgári életének valódi korszaka sz. István uralkodásával kezdődik, kinek törvényeiben, fiához intézett oktatásaiban, — az uralkodása alatt életbe léptetett politikai és társadalmi intézményekben egészen új, a vezérek korában nem ismert irányelvekkel találkozunk.

István belátta, hogy birodalma erkölcsi és politikai tekintetben csak úgy lesz egy önálló, szerves egész, ha a nemzet gazdasági viszonyai is új alapot nyernek. Kétségtelen, hogy e cél elérése végett alakította át törvényszerűleg a köztulajdont magán- vagy egyéni tulajdonná, — miáltal a közgazdaság haladásának jelentékeny tér nyitott, mert a munka, ipar és szorgalom a közös birtok bilincseiből kiszabadított. ⁵⁾

---

¹⁾ Horváth M. i. 181—183 és 232—233. II. — Toldy Ferencz: A magyar nemzet műveltsége. Uj. magy. Muzéum. 1850 foly. — I—42. II. — Frankl V. i. m. 205. s köv. II. — ²⁾ Kossovich K. i. m. 36—37. II. — ³⁾ Frankl V. i. m. 210. I. — ⁴⁾ Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon. 328—337. II. — Toldy Ferencz: Magy. Nemz. Irod. története. (II. kiad.) I. 78. — Wallaszky: Consp. Reipubl. literat. 69. I. — ⁵⁾ Erdélyi J. i. m. 328—339. II.

Erre czélozott az ország benépesítése körüli új rendszere, s fiához intézett atyai intelme az idegenek és betelepedőkre nézve, mert ezáltal István országának a földművelés, műipar és kereskedés élesztésére egy hathatós tényezőt akart biztosítani, s valóban biztosított is.¹⁾

Épen oly fontosak a személyszabadságot, tizedet és szabad foglalkozást biztosító rendeletei is, melyek által a szolgaságot egészen mellőzni, vagy legalább lehetőleg enyhíteni törekedett.²⁾ Azt bizonyítják ezek, hogy István fölismerte, miszerint a szorgalmat és munkásságot egyedül a szabadság táplálja! István helyes közigazdasági felfogásáról tanuskodik az is, hogy a városok és városi polgárok iránt kiváló figyelemmel viseltetett, s azokat, mint láttuk, kiváltságokkal, önkormányzattal, stb. ruházta fel; kormánya alatt keresetök szabad volt, s adókötelezettségek is igen mérsékeltek.³⁾ Végre, még a keresztény vallás terjesztése által is előmozdítja István a közigazdasági viszonyokat; mert a magyarok erkölcsi a kereszténység befogadása által szelidülvén, s egy részről a rablás, más részről az attoli félelem megszünvén, a műveltebb szomszédokkal gyakrabban léptek barátságos közlekedésbe, mely érintkezés úgy a művelődésnek, mint a műipar és kereskedésnek nagy hasznára vált hazánkban.⁴⁾ Péter királysága alatt a Sz. István ápolása által fejlődésnek indult közigazdaság már hanyatlani kezdett. A folytonos belzavarok, a többszöri belváltozás, és a gyűlölt idegenek üldöztetése a békés szorgalmi működést több évre elnyomták. Csak I. Endre alatt kezdett az ismét éledezni, ki a német és olasz jövevények biztonságáról gondoskodott, de az uralkodása alatt érvényre jutott azon elv, mely szerint: „kié a föld, az egyszersmind a rajta levő, s azt művelő személynek is birtokosa“, — a későbbi korszakban káros következményeket eredményezett közigazdasági viszonyainkra nézve.⁵⁾

Endre után, Salamont kivéve, oly férfiak ülnek a trónon, kikkel e kor méltán dicsekedhetik, s kik fő kötelességöknek tartották alattvalóik boldogítását. Béla rövid országlása alatt is sokat tett népe polgárosítása ügyében: a közforgalombani csalások megakadályozására s rendszeresebb csereközeg meghonosítása tekintetéből az áruk mérlegét és árát meghatározta; új pénzt veretett, az adók szabályozása és a trónviszályok idejéből származott zsarolások megszüntetése által rendezettebb gazdasági forgalomnak nyitott utat.

Sz. László alatt közigazdaságunk tetemesen emelkedett; ő ugyanis főfeladatául tekinté a forgalom biztosítását; az adás-vevésben elharapódzott csalások megszüntetése végett megparancsolja, hogy az árukötések bírák előtt történjenek; lopott jószág elárusítását tiltja, külön vásári bírókat állít fel, s a kereskedést szigoruan ellenőrzi.⁶⁾ Ő vetette meg vámrendszerünk alapját is, midőn a lovak és szarvasmarhák kivitelét az országból megtiltotta, melynek ellenőrzésére külön őrhathóságokat (Comites

¹⁾ Decr. S. Steph. L. I. 6. fej. — ²⁾ Kossovich K. i. m. 39. l. — ³⁾ Ladányi: A magyar alkotmány története. 10—11. ll. — ⁴⁾ Horváth M. i. m. — ⁵⁾ Kossovich K. i. m. 27—28. ll. — Endre adománylevele a tihanyi apátság számára. — ⁶⁾ Decr. S. Lad. II. cap. 7. és Lib. III. cap. 11.

confiniorum) állított fel.¹⁾ Végre mérsékelte a már terheessé vált tizedadót, utasítván az adószedőket, hogy az adókötelesek önvallomásaival elégedjenek meg, s csak kétes esetben követeljenek esküt.²⁾

Kálmán uralkodása alatt a tulajdon és birtokjog, főleg a nem Sz. Istvántól nyert adományokra nézve némileg korlátoltatott, s ezáltal Kálmán a közigazgatásra károsan hatott; de más részről a szerzemény felletti szabad rendelkezés jogának alapja az ő törvényeiben rejlik, mely az előbbi káros hatást kellő mérvben ellensúlyozá.³⁾ Ő, mint intézkedései mutatják, leginkább a földművelést és műipart gyámolítá; bár a kereskedés jelentőségét is teljes mérvben fölismerete; bizonyítja azt Dalmátia meghódítása, mi által azon eszme létesítésére való törekvésének adá kétségtelen jelét, hogy birodalmát tengeri hatalommá akarta tenni.⁴⁾

Végre még megemlítjük Kálmán uralkodása alatt a kereszteshadak átvonulását hazánkon, melyek kárt is okoztak ugyan, de a haszon sokkal nagyobb volt. Megismerkedtek, a magyarok különféle nemzetekkel, a vásárok és piacok jövedelmei növekedtek, stb. Legnagyobb előny azonban azáltal háramlott ebből hazánkra, hogy a bolgár és görög városokkali közlekedés könnyebb és gyakoribb lön; bár Sz. László alatt is, kinek leánya Piroska, Commen János görög császár neje volt, kedvezésben részesültek már a magyar kereskedők a görög fővárosban.⁵⁾

Kálmán halálától az aranybulla kiadásáig közigazgatásunkra nézve kevés adattal birunk. II. Géza és Imre alatt telepedtek meg hazánkban a flandrok, kik nálunk az ipar és kézművességnek hatalmas terjesztőivé lettek; ismeretes szorgalmuk, gazdálkodásuk és a bányászatban jártosságuk által pedig a magyaroknak ipar- és üzlettőli idegenkedésével szemben jótékony befolyást gyakoroltak a nemzetre. Ezen korban emelkedett nagyobb jelentőségre honunkban a polgári osztály; valamint azon országos és társadalmi intézkedések is ezen időből származnak, melyek által királyaink s törvényhozásunk a harmadik rend közjoga s politikai nyomatékának alapját lerakták.⁶⁾ III. Béla országlása alatt többféle közigazgatási intézkedések történtek, melyek első sorban azt eredményezték, hogy a kincstár jobb karba jutott;⁷⁾ Béla hozta szokásba a megkopott váltópénz beváltását, s ezzel kapcsolatban a kamarai nyereséget is. De Bélának e terhelő intézkedése nagyban ellensúlyoztatott az által, hogy az utonállókat és orvokat, kik elődei alatt annyira elszaporodtak, miszerint ellenök sem a mezei lakós, sem az utazó kalmár vagyonát már eléggé nem védhette, — kiirtotta.

A közigazdasági viszonyok fölvirágzására megkívántató föltételek 1205—1301-ig majdnem teljesen hiányoztak; egyedül IV. Béla buzgalma emelendő ki a tatárjárás után, mert ő a legnagyobb erőfeszítéssel törekedett közigazdaságunk fejlődésének a helyes irányt újra megadni. Nagy hát-

¹⁾ Decr. S. Lad. Lib. II. cap. 15—18. — Kossovich K. i. m. 40—42. ll. — ²⁾ Decr. S. Lad. Lib. I. cap. 40. — ³⁾ Decr. Colom. Lib. I. cap. 20—21. — ⁴⁾ Récsy: Magyarország közjoga. 53. l. — ⁵⁾ V. ö. Horváth M. i. munkájával. — ⁶⁾ V. ö. Horváth M. i. munkájával. — ⁷⁾ Fejér Gy. l. m. II. 217. l. — Gessler i. m. II. 212. s köv. ll.

rányul szolgált első sorban a nép szellemi műveltségének korlátoltsága, s a szabadság oly mértékének hiánya, mely nélkül az ipar fejlődésnek nem indulhat.

De a törvényhozás sem tett oly intézkedéseket, melyek nemcsak az akadályokat hártják el, hanem egyszersmind a közgazdaság fejlesztésére alkalmas eszközül szolgálhatnak. II. Endre uralkodása alatt a bajok egész özöne árasztá el hazánkat; a személy- és vagyónbiztonságot nemcsak az állam külellenségei, hanem maguk a hazafiak, sőt a kormány s az uralkodó család tagjai is veszélyeztették az egész időszakon át. Így például 1224-ben Leopold osztrák herczeg hivei a magyar határszéleket fölperzselték; 1241—2-ben a tatárok az ország legnagyobb részét tönkre tették.

A badeni Hermann osztrák hivei visszatörölésével 1250-ben a nyugoti határszéleket pusztították; 1260-ban a bolgárok a szörényi bánságot, 1270-ben Ottokár Pozsony vidékét, 1271-ben ugyanazt és Mosony megyét pusztította el, mi ezen évben éhséget vont maga után; 1285-ben Oldamur a nogai tatárokkal Pestig dulta az országot, stb. A saracenus és zsidó bérlők főleg 1230-tól kezdve rendkívül zsarolták a szegényebb néposztályt. E bajokhoz járult a kúnok barangolása, kik itt is folytatni akarták előbbi életmódjokat, s bár 1279-ben kényszerítettek a nomád életmód abbanhagyására, 1281-ben már ismét büntetlenül garázdálkodtak.

Rablás, gyilkolás, Isten egyházainak fosztogatása, gyujtogatás, stb. napirenden valának. A bajt, mint említettük, a kormány és az uralkodó család tagjai is növelték helytelen eljárásuk által; így 1229-ben a kormány fölperzseltette az összeesküdtek jószágait, mi által az ártatlanok is sokat szenvedtek. Az 1262—1267-ig háromszor dúlt polgárháboruban egyik fél a másik hiveinek jószágait foglalta s pusztította.

Mindaz, mit a törvényhozás a közgazdaság érdekében közvetve tett, csak a legdurvább visszaélések tilalmazására szorítkozik. Ilyenek: Midőn az urak a királyi udvarral járnak, vagy utaznak, a szegényeket el ne nyomják, ki ne foszszak (1222. 13.); A király nem fogja kényszeríteni a népet irtásokra, ásatásokra a királyi kerteknél, s épületeknél, vagy a műhelyekben ingyen munkára (1231. 28.); az ország utazó lakószói meg ne zálogoltassanak (1291. 21.), stb. Ennyi baj mellett nem csodálhatjuk hogy a magyar népnek különösen az utolsó században, közgazdasági viszonya nem fejlődhetett, s vagyoniilag a polgárság nem gyarapodhatott, ¹⁾

Ha már most visszapillantunk az Árpád-királyi korszakra, az előadottak alapján azt mondhatjuk, hogy egyes királyok buzgó ügyszeretettel s szakavatottsággal mozdították elő az ország gazdasági érdekeit; de törekvéseik a sok gátoló körülményeken hajótörést szenvedve, igen csekély eredményt valának képesek fölmutatni. Hogy Magyarország közgazdasági fejlődése csakugyan ily menetű volt e korban, azt a következő részletes kimutatások is igazolják.

¹⁾ V. ö. Horváth Mihály: Magyarország történelme. — Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve, — és Szalay László: Magyarország története című munkáinak az Árpád-királyok uralkodását tárgyaló részeit.

a) Földművelés.

Közigazgatásunk ezen ága már Sz. István alatt ápolgatott hazánkban, miről az általa kiadott alapítvány-levelek szolgáltatnak kétségtelen adatokat. Ezek szerint István a pécsváradi apátságnak 1015-ben szántóvetőket, szőlőműveseket és vinczelléreket, a nyitrai káptalannak 1006-ban szőlőket és a bordézmát-, a veszprémi püspökségnek pedig 1009-ben szőlőket, réteket és szántóföldet adományozott.¹⁾ A pannonhegyi apátság alapítvány-levelében ezeket olvassuk: „decimationem in omnibus negotiis terris, vineis, segetibus, vectigagalibus, vinumque hospitum, quod in prae-diis eorum excresceret“, — stb.; ebből is láthatjuk, hogy a földművelés ekkor szokásos foglalkozás volt hazánkban.

Péter és Aba Sámuel uralkodása alatt hanyatlani kezdett; de már I. Endre korában ismét kellő gyakorlatban volt, mit III. Henriknek 1051-ben Magyarország ellen indított hadjáratából következtethetünk, midőn Endre a császár utjába eső vidékeken sok gabonát égettetett el.²⁾

Sz. László uralkodása alatt a kender és len-termelés is szokásban volt, mit az 1092-ki országgyűlés tizedszabályozása bizonyít.³⁾ A dömösi prépostságot Kálmán öccse Álmos alapítja; az oklevélben a prépostsághoz tartozó falvak adózásai között lisztről is tétetik említés, miből következtést vonhatunk arra, hogy a földművelés Kálmán alatt már rendszeresebb alakot nyert nálunk. De ezen adatok nem azt bizonyítják, hogy a földművelés oly fokon állott hazánkban, minőre a föld termékenysége, a népszám és kereskedés folytonos emelkedése mellett jutnia kellett volna; sőt ellenkezőleg azt kell hinnünk, hogy a gabonatermesztési szorgalom csak oly mérvű volt, minőt a nép szükséglete okvetlenül megkívánt. Ezt mondhatjuk általánosságban az 1301-ig terjedő korszak földművelési viszonyainak jellemzésére is, mely egész idő alatt, a folytonos belzavarok s a nemesség nyomása miatt a földművelőnek csaknem egyedüli ösztönzője a szükség volt.

II. Endre tehetetlen országglása után IV. Béla erőteljes kezekkel ragadta meg a kormányt, de közbe jött a kunok megtelepítése, kik Rogerius szerint végtelen baromcsordáikkal a magyarokat legelőekben, vetésekben és szőlőkben erősen károsították;⁴⁾ ezt követte 1241-ben a tatárjárás; az ország vadak tanyája lőn, a földművelés elmulasztása éhséget szült; s hogy a szerencsétlenség teljes legyen, dögmirigy és sáskacsapás is sujtotta az országot. Béla a tatárok elvonulása után gabonát és igavonó marhákat nagy mennyiségben szállíttatott az országba a tönkre jutott mezei gazdaság ápolása végett. Hegyalján olaszokat telepített le, kik által a szőlőművelés nagyobb kiterjedést nyert hazánkban.⁵⁾

¹⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. I. 64. l. — ²⁾ U. az. i. m. I. 74. l. — Thuroczy i. m. II. cap. 35. — ³⁾ Decr. S. Lad. Lib. I. cap. 40. — ⁴⁾ Rogerius Mester váradi kanonok siralmas éneke; fordította Szabó Károly. 3. fej. — ⁵⁾ Katona i. m. VI. 12. l. — Engel: Gesch. d. Ungr. Reichs. I. 360. l.

Mezei gazdaság baromtenyésztés nélkül nem képzelhető; ennek virágzó állapotára nézve a vezérek korától kezdve 1241-ig igen sok adattal birunk; de a tatárjárás folytán annyira tönkre jutott, hogy már Béla király külföldről hozatott igavonó marhákat; IV. László alatt pedig oly nagy hiány mutatkozott e tekintetben, hogy a szegény nép önmaga vont a nyomoruság-alkotta kétkerekű szekerét.¹⁾ Például hozhatjuk fel ennek igazolására azt is, hogy László 1281-ben egy lóért 200 girát kötelezett, egy másikért pedig a turóczmegyei Taj községet adományozta.

Mezei gazdaságunkat korlátozta az is, hogy több vidék mocsáros volt; így például Pest környéke, hol Ugolin kalocsai érsek nehéz fegyverzetű lovasságával megfeneklett; Székesfehérvárt 1242-ben mocsárai mentették meg a tatárok dühétől.²⁾ Hátrányul szolgáltak a nagy erdők; Roger szerint ezekbe rejtőzött a lakosság a tatárok elől; hogy nagy erdő környezte például Pest városát is,³⁾ mutatja IV. Lászlónak 1277. május 23-ki okmánya, mely „Pest mellett a nagy erdőnél kelt,” stb.

Az 1255-iki ujbudai vásáradónak és az 1288-iki esztergomi vámnak szabályozásából látjuk, hogy leginkább buza, rozs, árpa, zab, kása; továbbá bor, gyümölcs, komló, kender, len, széna, fa, sajt, méz, viasz, stb. képezték mezei iparunkból a vásári cikkeket; melyekhez járultak még ló, ökör, sertés, juh, bárány s egyéb apró jószág. Hogy a méhészet nagyban ápolgatott nálunk, erre nézve például hozzuk fel a kőszegieket, kik 1289-ben méhkasokat is dobáltak az ostromló németekre.⁴⁾

b) Műipar.

Őseink a műiparra gyöngye hoztak magukkal Európába;⁵⁾ de azért már a vezérek koráról [birunk adatokat, melyekből kitűnik, hogy több kézi mesterséget ismertek és tényleg gyakoroltak is. Műiparunk azonban csak a királyság kezdetével indul fejlődésnek, miről szinte az e korbéli alapítvány-levelek nyújtanak részletesebb adatokat.⁶⁾ Így a pécsváradai alapítvány-levéiben azon mesteremberek közül, kik a nyers anyag feldolgozásával foglalkoztak, említetik kovács, esztergályos, szakács, aranyműves, molnár, s szekérgyártó; a pannonhegyi apátságében méhserfőzők, kerékgyártók, vargák, stb.; a tihanyi monostor oklevelében már asztalosok; a Garam melletti sz. Benedek apátságében hajósok, a dömösi prépostságében pedig kulacsgyártókról tétetik említés. A monostorok által, melyek Sz. László és Kálmán korában számosak valának, igen sokat nyert hazánkban a műipar; ezek körül telepedtek meg a kézművesek leginkább, mert a szerzetesek templomi ékítményei és bútorai sok kéznek biztosítottak állandó keresetet.⁷⁾ A kereszties hadak átvonulása e korban, továbbá Hor-

¹⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. I. 164. l. — ²⁾ Rogerius i. m. 21 és 39. fej. — ³⁾ U. az i. m. 43 és 35. fej. — ⁴⁾ Horváth M. i. m. 225 s. köv. II. — Fejér Gy. i. m. IV. 2. 310 s. köv. II. — Engel i. m. I. 501. (Anhang). — ⁵⁾ Horváth M. i. m. 180. l. — ⁶⁾ Horváth M. i. 180. — Thuróczy i. m. II. cap. 31. — Katona i. m. V. 566. l. — Decr. S. Steph. II. cap. 22. — ⁷⁾ Horváth M. i. m. 195. l.

vátország és Dalmátia meghódítása is emelé a műipart; ugyanily hatást gyakoroltak a bevándorlások.¹⁾ A külfölddel s különösen a Velenczévi egyenes összeköttetés számos fényüzési cikket honosított meg a gazdagok között.

A műiparra nézve kedvező körülmények állottak be hazánkban a XIII. század elején, midőn a kézműipar székhelyei, a városok, feltűnően szaporodtak s bennök napi, heti s évi országos vásárok is tartattak. Magától értetik, hogy a beháborúk s a tatárdúlás a műiparra is hátrányosan hatottak.²⁾

Ha figyelembe vesszük a visszaéléseket és zaklatásokat, miknek az ország lakosai általában ki voltak téve; a kézművesek helyzetét a földművelők, kereskedők, stb. helyzete mellett még kedvezőknek mondhatjuk. Ennek magyarázatát pedig abban leljük, hogy főuraink már ekkor kényelemben úszva, abban vetekedtek, hogy a ruhák anyaga, azoknak arany és drága gyönggyel való ékítése, házi butoraik pompája, stb. által egymást fölülmulják.³⁾ Mily nagy volt a királyi udvar fényüzése, a következő példákból kitűnik: II. Endre leányát, a 4 éves Erzsébetet eljegyezte a thüringeni tartomány gróf fia Lajos; midőn 1212-ben a kisdéd átadatott a thüringeni követeknek, kik őt Eisenachba vitték, arany és ezüst kelmékbe burkolva feküdt ezüst bölcsőben. Ezen kívül még nagy mennyiségű ékszer, arany s ezüst edények, drága ruhák és butorok ezüst fürdő kád, stb. adatnak át a jegyessel.⁴⁾ Endre a sógora — Berthold által 1214-ben elorzott családi kincseket 7000 gírára becsülte.⁵⁾ Az arany és ezüst edények, a drágakövek, melyektől IV. Bélát Fridrik osztrák herczeg 1241-ben megfosztotta, Rogerius szerint 2000 gíránál nagyobb becsűek voltak.⁶⁾ Az Anna herczegnő által 1270-ben a cseh Ottkárhoz vitt családi kincsek miatt pedig háboru ütött ki a két állam között, stb.⁷⁾

De nagy volt a püspöki s egyéb egyházak fényüzése is; a veszprémi püspöki templom ékszereinek s drága öltöneinek nagy számából következtetést vonhatunk a többi püspökségek s egyházak ékszereinek mennyiségére is.

Mily fényt üztek főurainak még a mohii táborban is, arról Roger és Tamás spalatói főesperes tanuskodnak. „Az arany és ezüst edényeket, selyem ruhákat s más becses szereket, - így szól Rogerius — melyeket a csatahelyről megfutott magyarok elhánytak, nem volt, ki összeszedje.“⁸⁾ A spalatói főesperes szerint pedig: „A futó magyaroknak arany és ezüst edényei, bársony öltönei, stb. úton útfélen hevertek;“ s szerinte még az ellenség közeledtekor is az urak piperével, karpereczeik csatolgtatásával foglalkoztak.⁹⁾ — Béla herczeg menyegzőjekor 1264-ben a magyar urak

---

¹⁾ Horváth M. i. m. 200—201. ll. — Katona i. m. 531. l. — ²⁾ Kossovich K. i. m. 132. l. — ³⁾ Engel i. m. I. m. I. 256. l. — Katona i. m. III. 508. l. — ⁴⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. I. 133. l. — ⁵⁾ U. az. i. m. 134. l. — ⁶⁾ Rogerius i. m. 32. fej. — ⁷⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. I. 158—159. ll. — ⁸⁾ Rogerius. i. m. 30. fej. — ⁹⁾ Tamás spalatói esperest „Historia Salonita“-jából a tatárjárás története. (fordította Szabó K.) 37. fej.

pompás öltözte, a szakálaikba fonott gyöngyök és drága kövek az idegen vendégeket bámulatba ejtették.

Mily mesterségek üzettek nagyobb mérvben, arról e század fennmaradt emlékei nem tudósítanak bennünket; még a vásáradó és vámjegyzékek sem nyújtanak részletes adatokat; de ennek daczára is föltehetjük, hogy a mindennapi szükségletet, a hadsereg kellékeit, az egykázak és előkelők fényűzését kielégítő mesterségek a hazában gyakoroltattak, s városi polgáraink közgazdasága és vagyoni helyzete ez által nagy mértékben emelkedett.

c) Kereskedés.

Valamint a műiparnak, úgy a kereskedésnek is elsőmenhelyei hazánkban a várak s különféle egyházak körül épült azon községek valának, melyekből később városaink keletkeztek. Első királyaink felismervén a kereskedés fontosságát, az ily helyeket vásárjoggal ruházták fel, mi által a kereskedés már a XI. században, bár pénz hiány miatt csak cserére volt utalva, mégis élénk színezetet mutatott.¹⁾

Őseink a kereskedés iránt ellenszenvvel viseltetvén, az majdnem egészen a zsidók s a Taksony uralkodásának végső éveiben hazánkba költözött izmaeliták kezeiben volt,²⁾ kik a só, bor, barom s a többi árunemük szállítását külföldre is egészen magukhoz ragadták. Hogy folyami kereskedés létezett nálunk e korban, azt az alapítványlevelekben engedélyezett kikötők s a vámszabályozások bizonyítják.³⁾ A külfölddel élénk kereskedésben állottak nagyobb városaink; így például Zimony, mely gazdag kereskedő város volt, Görögországgal.⁴⁾ Valószínű, hogy sz. István hospitaléit Konstantinápoly, Róma és Ravennában, kereskedelmi czélokra is építtette.⁵⁾

Béla rövid országlása alatt sokat tett a kereskedés előmozdítására, az áruk mérlege és ára szabályoztattak általa, hogy a zsidók az izmaeliták zsarolásainak és csalásainak véget vessen; erre czélozott azon intézkedése is, mely szerint a vásárokat vasárnapról szombatra tette át.⁶⁾ Új pénzt veretett, és megengedte birodalmában a byzanti aranyok forgalmát, határozván, hogy 40 fillére egy ily arany értékével birjon, miből következik, hogy uralkodása alatt is élénk közlekedésben állott hazánk Görögországgal.⁷⁾ Béla ezen intézkedései kétségtelenül jó hatással voltak ugyan egy ideig a kereskedésre; de középkorias felfogásáról tanúskodik, hogy ő azt, mi a dolgok természetes fejlődése által érhető el egyedül, — hatalomszavával s rendőri szabványokkal akarta biztosítani.

Az uzsoráskodás megszüntetése végett Sz. László által alkotott szí-

---

¹⁾ István uralkodása végén pénzt is veretett ugyan, de az csekély mennyisége miatt a kereskedést elő nem mozdíthatá. Katona i. m. II. 175 s köv. II. — ²⁾ Béla kir. névt. jegyz. 57. fej. — ³⁾ Fejér Gy. i. m, I. 328. l. — ⁴⁾ Horváth M. i. m. 200. l. — ⁵⁾ Hüllmann: Gesch. d. byzant. Handels. 79 s köv. II. — ⁶⁾ Thnrczy J. i. m. II. eap. 45. — ⁷⁾ Horváth M. i. m. 192. l.

goru törvények a kereskedelemre békítőlag hatottak; de már Kálmán alatt új lendületet nyer. E kedvező változás oka Horvátország és Dalmátia meghódításában, továbbá a keresztshadak átvonulásában s a külfölddel gyakoribb érintkezésben keresendő. A haszon, mely ebből hazánkra háromlott, a kereskedők szembeszökő gazdagodásában s a városi polgárok jóllétének emelkedésében nyilvánult, mi Kálmánt arra bírta, hogy a kereskedők adóját fölemelje. ¹⁾ A bevándorlások is élénkítették kereskedésünket; mert az olaszok és németek vetélytársai lettek a zsidók és izmaelitáknak, a külkereskedés által sok pénz, kivált arany szivárgott hazánkba, mi a belkereskedésre gyakorolt jótékony befolyást. A városok a jövevények által szaporítottak, a már meglevők jólléte pedig szemlátomást emelkedett; példa erre Esztergom és Pest, melyek gazdagságra nézve vetekedtek egymással. ²⁾

A XIII. század elejétől a tatárok elvonulásáig ugyanazon bajokkal küzdött kereskedésünk is, melyekről, mint gátoló körülményekről, a földművelés és műipar előadásánál szólottunk. De az elszámolt akadályokon kívül még más körülmények is gátolták a kereskedés haladását. Ezek közé számíthatjuk első sorban a földművelés és műipar pangását, a közlekedési eszközök hiányát s a meglevőknek silányságát. Nem csekély akadályul szolgált a kereskedelemre az is, hogy kereskedőink sokszor csak meghatározott utak és járművek használatára voltak utalva; például Székesfehérvárról Győrre, csak Esztergomon át volt szabad menni, hogy itt a káptalan az árúktól vámadót szedhessen; a dunai hajózás Pozsonytól fölfelé meg volt szorítva a külföldi kereskedőkre nézve az által, hogy pozsonyi hajókra kellett áruikat átrakni, mert szállítási kiváltsággal innen kezdve csak Pozsony polgárai bírtak, stb. ³⁾

Megemlítjük még a pénzforgalom nehézségeit, a II. Endre által behozott új kincstári jövedelmet, a gyakori pénzbeváltást, a pénzláb ingadozását s hamis pénznek forgalomba-tételét; ezek mind oly körülmények, melyek a kereskedelemre békítőlag hatnak. Végre a kereskedőktől szedett harminczad és vámadó, a vámszedés bitorlása, a vámszedők és pénzváltók visszaélései is nyomasztók voltak a kereskedelemre nézve. ⁴⁾

A kereskedelem előmozdítására néha kedvező intézkedések nyomaira is akadunk; ezek közé számíthatjuk a községeknek szabadságokkal s helyhatósági joggal való fölruháztatását, a vásárok engedélyezését, továbbá a kereskedelemmel járó különféle adózásoktól fölmentéseket, melyekről részletesen szólottunk már a jogosítványok között. A XIII. század végén a külföldi kereskedők nyertek kedvezéseket; így: 1277-ben Rudolf német és László magyar király alattvalói részesültek kölcsönös kedvezményekben; — a III. Endre és Albert osztrák herceg közt 1291-ben kötött béke mindkét fél kereskedő alattvalóinak szabad közlekedést biztosított. Ugyanezen évben Endre a regensburgi kereskedőket biztosította mindazon kedvezmé-

¹⁾ Fessler i. m. I. 531. l. — Katona i. m. III. 220. l. — Decr. Colom. Lib. I. cap. 33. — ²⁾ Rogerius i. m. 16. és 38. fej. — ³⁾ Bél M. i. m. I. 137. l. — Endlicher i. m. 623—627. ll. — ⁴⁾ Horváth M. i. m. 230—236. ll.

nyekről, melyeket IV. Béla alatt élveztek. Végre az 1214. 1215 és 1288-ik évi okmányokban a hazánkat látogató külföldi kereskedőkről tétetik említés, melyekből kitűnik, hogy francia, német, bajor, orosz, cseh, lengyel, stb. kereskedők is megfordultak hazánkban.

Ha már most a kedvezményeket arányítjuk az akadályokkal, azon eredményre jutunk, hogy az utóbbiak az előbbieket nagyban fölülmutták.

d) Bányászat.

A cseh történészek állítása szerint a magyarok már a vezérek korában Taksony alatt 10 évig közösen birták a morvakkal a csaszlaui és kaurzimeri ezüstbányákat. ¹⁾ Hazai kutatók a bányaművelésről vezéreink korában nem tesznek említést; de már sz. Istvánról az mondatik, miszerint ő egyenesen oly célból vett néhány hadi foglyot Braczlav morva hercegtől, hogy ezek által a magyarországi bányák aknázását megkezdhesse, és így a bányászat is Sz. István uralkodása alatt nyert első lendületet hazánkban. ²⁾

A II. Géza alatt beköltözött szászok által, — kik a XII. század vége felé már Erdélyben Brassót és Szebent, — Magyarországon pedig Bártfát, Korponát, Kézsmárkot, Körmöczt, Selmeczet s több más bányavárosokat birtak, — még nagyobb lendületet nyert. ³⁾

A kiásott érczekből rézpénz is veretett, bár igen kevés, mert a magyarországi érczbányák termékei többnyire nyers állapotban jutottak a kereskedési cikkek közé s a magyar réz már e korban igen keresett volt.

Bányavárosaink keletkezésének történetében szólottunk a sóbányákról általában, sőt adatokat is hoztunk fel, melyek ez életcikknek már első királyaink alatt nagy mennyiségbeni aknáztatását kétségtelenné teszik. A XIII. századra vonatkozó adatok kiegészítéseül megemlítjük még a következőket: 1215-ben kelt össze II. Endre Jolantával, Péter, auxerrei gróf leányával, mely alkalommal a királynő hitbérének fődözeteül a Maroson szállított sónak jövedelmét kötötte le Endre. Mily bőségben volt a só Erdélyben, kitűnik az ottani szászoknak azon már említett kiváltságából is, mely szerint évenként háromszor 8 napon át ingyen hordhattak sót a bányákból.

De még más adattal is birunk erre nézve, így II. Endre 1233-ban kelt okmánya szerint tartozott 29 megnevezett egyháznak évenként 48,000 mázsa és 9 hajóteher sót szolgáltatni; más meg nem nevezett egyházaknak pedig szükségletöknek lelkiismeretök szerint tett bevallása alapján ígért sót adni, stb. Az érczbányák legszorgalmasabb művelői jobbára a szászok voltak. A selmecziek 1244-ben, midőn a városi kiváltságukat nyerték, már gyakorolták a bányaművelést. Besztercebánya, Gölniczbánya és a szepesi szászok fémkutatásra és bányanyitásra nyert jogait már említettük. ⁴⁾ Ro-

---

¹⁾ Fessler i. m. I. 558. l. — Kerékyártó Árpád: Magyarország művelődésének története. I. 373. l. — ²⁾ Horváth M. i. m. 186. l. — ³⁾ Katona i. m. VI. 43. l. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 613—614. ll. — Katona i. m. VI. 704—707. ll.

gerius szerint az erdélyi Radnán, midőn a tatárok betörték, királyi ezüstbánya létezett.¹⁾

A bányabér mennyiségéről Szalay László így vélekedett: „IV. László idejében „régí törvényes szokás“ volt, hogy a nemesebb érczek fele a királyt illette.“ IV. László 1283-ban a váradi püspökség azon jogát, hogy az egyház jószágain keletkező arany, ezüst, stb. bányák jövedelmeit egészen az egyház huzhassa, az esztergomi érsekségre is kiterjeszté.

Hogy a bányaművelésből bányavárosaink lakóira sőt az összes polgárságra nem csekély haszon háromlott, s a közigazgatás ezen ága a jólétet és vagyoni gyarapodást nagyban elősegíté, magától értetik. Elismerték ezen üzlet fontosságát királyaink is; így a többek között III. Endre, ki midőn a Felső-Ausztriából Toroczkóba költözött bányászok szabadságait 1291-ben megújította, oklevelében így szól: „minthogy a föld gyomrában rejlő ásványok szorgalmas műveléséből az összes polgárokra nem csekély haszon háramlik, azért azon osztrák polgárokna, kik Eisenwurczel helységéből hivattak az erdélyi részekbe, következő szabadságokat engedélyezünk stb.“²⁾

V.

Szellemi műveltségök.

Az előbbi fejezetben előadtuk városi polgáraink anyagi helyzetét, mely arról győzhetett meg bennünket, miszerint jóllétök az Árpádok korában oly fokon állott, hogy képesek voltak megszerezni mindazon eszközöket, melyek a szellemi műveltség fejlesztésére okvetlenül megkivántatnak.

Polgáraink meg is tettek mindent arra nézve, hogy szellemi műveltségök anyagi jóllétökkel egyenlő lépést tartson; s ha a haladásnak alább következő rajza nem elégít ki bennünket, ennek okát polgáraink jóakarátán kívül eső körülményekben kell keresnünk.

„A városok — mondja Hetényi János többször idézett művében — elejétől fogva legbiztosabb mérlegei voltak valamely ország műveltségének; ezek külsője már nyilván hirdeti a nemzet izlését és műipara fokát; belső életök mutatja a tudományok és művészetek állapotját; nagyságuk és népességök gyaníttatja az ország erejét és népszámát; — — s nemcsak tükrei a nép műveltségének, hanem első rangú és hatalmas eszközei is.“³⁾ Lássuk vajjon a művelődésnek ily eszközei voltak-e honi városaink az Árpád-királyok uralkodása alatt?

¹⁾ Rogerius i. m. 20. feje. — ²⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll. — ³⁾ Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejtése és csinosbulására. 17. l.

1) Iskolák.

Sz. István, nemzetünk apostola, erősen meg volt győződve, miszerint az iskola a keresztény hit megszilárdításának egyik fő eszköze; mutatja ezt azon intézkedése, mely szerint minden 10 falu számára egy templomot, s melléje valószínűleg iskolát is rendelt állíttatni.¹⁾ A püspökségek, káptalanok és monostorok székhelyein is állíttattak iskolák, és így hazánkban épen úgy voltak székes egyházi, plébániai és monostori iskolák, mint a külföldön. I. Béla, sz. László, Kálmán és III. Béla is gondoskodtak a nép művelődésének előmozdításáról; IV. Béla alatt pedig a tatárok kitakarodása után az iskolázás is uj lendületet nyert.²⁾

Igaz ugyan, hogy ezen iskolákban az oktatók többnyire papok valának, kik főszólyt fektettek a vallásos érzületre,³⁾ de e mellett az olvasás, irás és elemi számolásban, sőt a zene és énekben is gyakorolták a növekedéseket.⁴⁾ Nem tartozván értekezésünk keretébe az iskolák belső szervezetének ismertetése, csak azok fokozatának és azon helyeknek megemlézésére szorítkozunk, hol a fennmaradt adat-töredékek szerint a népnevelést és magasabb műveltséget előmozdító intézetek léteztek.

Fokozat szerint elsők voltak az ugynevezett plébániai vagy községi iskolák, melyekben a kisdedek nyertek elemi oktatást. Az ily iskoláknak virágzó állapotára abból is vonhatunk következtetést, hogy már a XIII. század elején a jobbágyok gyermekei közül számosan tekintélyes egyházi állásokat töltöttek be, kik első kiképzetésüket kétségtelenül plébániai iskolákban nyerték.⁵⁾ Ily iskola volt Pápóczon.⁶⁾

A plébániai iskolák után következtek a középiskolák. Ezek felosztattak káptalani, székesegyházi és monostoriakra.

a) Káptalani iskolák léteztek Székesfehérvárott,⁷⁾ Budán,⁸⁾ Esztergomban,⁹⁾ Pozsonyban¹⁰⁾ és Szepesben.¹¹⁾

b) A székesegyházi középtanodák közül említést érdemel a csanádi, melynek az ország alsó részeire nagy befolyása volt;¹²⁾ továbbá a győri, mely hihetőleg egykoru a püspökség felállításával.

c) Legnagyobb volt a monostori középtanodák száma, melyeket a külföld példájára a szerzetesek alkottak és ápoltak hazánkban. Legrégiebbek egyike a zoborhegyi benczéseké,¹³⁾ mindjárt utána következik alapítási idejét tekintve, a somogyvári; híres tanodájuk volt még a benczéseknek Tapolczán, Miskolcz mellett.¹⁴⁾ A győri dömés-iskola Pál nevü magyar

¹⁾ S. Steph. decr. Libr. II. cap. 1. — ²⁾ Garamszegi Lubrich Ágost: A nevelés történelme. II. 381—382. II. — Lányi Károly: Magyar egyháztörténelme. (Átdolgozta Knauz Nándor.) I. 527. I. — ³⁾ Első zsinat Kálmán alatt. 2. fej. — ⁴⁾ G. Lubrich Ágoston i. m. II. 382. I. — ⁵⁾ Vas József: Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt. 30. I. — ⁶⁾ Fejér Gy. i. m. IX. 4. 358. I. — ⁷⁾ Sz. Gellért csanádi püspök élete. 12. fej. — ⁸⁾ Fejér Gy. i. m. IV. 2. 205. I. — ⁹⁾ U. az. i. m. III. I. 26. I. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. VIII. I. 617. I. — ¹¹⁾ U. az. i. m. XI. 348. I. — ¹²⁾ Batthyányi: Scripta et. Act. Ger. 328. I. — ¹³⁾ Sz. Zoerard és Benedek remeték élete. I. fej. — ¹⁴⁾ Schmitth: Epp. Agr. I. 131. I.

szerzetes által alapított a XIII. század elején. Végre megemlítjük ezeknek budai iskoláját.

A vezetesebb városokban oly tanodák is voltak, melyekben az összes tudományok rendszeresen tárgyaltak; ezek a „tudományok és művészetek Egyetemének“ hivattak. Tanárok és előljárók ezekben is többnyire egyházi férfiak voltak.

Hazánkban egyetem az Árpádok alatt csak egy volt, t. i. a veszprémi; ennek alapját még sz. István vetette meg, de egyetemi rangra csak a XII. században emeltetett.¹⁾ Ezen kívül még három főtanodáról tesznek említést évirataink, u. m. a benczések sz. mártóni felső iskolájáról,²⁾ az esztergomi hittani felső iskoláról³⁾ és az ágostoniak hittani képezdéről ugyan ott⁴⁾

Nem hiányoztak leányiskolák sem nálunk e korban; legrégebb volt a veszprémvölgyi görög, később latinosult apácza klastroma, mely sz. István bőkezű adománya folytán létesült; 1221-ben alapított a dömés apácza klastromának sz. Katalinról nevezett klastroma Veszprémben, hol sz. Margit volt nevelésben 7 évig.⁵⁾ Legvezetesebb volt a margitszigeti zárda, melyet IV. Béla alapított fejedelmi bőkezűséggel.⁶⁾

Megemlíthetjük még a dömés apácza klastromának Peleskei kolostorát, s a Klára-szüzeknek nevelőintézetét Budán, Nagyszombaton és Pozsonyban. E növeldékben nem csak apácza-jelöltek, hanem világi leányok is nyertek oktatást.⁷⁾

Zsidó iskolák létezésének emlékét IV. Béla 1251-iki intézkedése tartotta fenn, melyben a forgalmi viszonyokat rendezve, iskoláikról így szól: „a ki vakmerően megsérti a zsidó iskolákat, a zsidóbírónak 1 $\frac{1}{2}$ girányi birságot fizessen.“⁸⁾ Végre az iparosok számára királyi — városi tanodák nyitattak.⁹⁾

Ezek alapján elmondhatjuk, hogy városaink a művelődést terjesztő intézetekben hiányt nem szenvedtek, — s nálunk épen úgy, mint külföldön a városok voltak a művelődésnek székhelyei. Mennyiben fordították ezen eszközöket polgáraink önművelődésük fejlesztésére, arról adatokkal nem bírunk; de föltehetjük róluk, hogy a mennyiben törvény, kiváltságosság s egyéb körülmények engedték, nem mulasztották el az iskoláztatás által nyújtott előnyökben gyermekeiket részesíteni.

2) Magyar nyelv.

Városi polgáraink szellemi műveltségéről szólván, lehetetlen hallgatással mellőznünk nemzeti fő kincsünket, a magyar nyelvet. Magától értetetik, hogy arról irodalmi és nyelvtani szempontból nem szólhatunk; ha-

¹⁾ Fejér Gy. i. m. V. 2. 347. l. — ²⁾ Fuxhoffer: monasterologia I. 32. l. — Czech J.: Tudományok állapota Magyarországon az Árpádok idejében. A magy. tud. társ. Évk. II. 200. l. — ³⁾ Vass J. i. m. 46. l. — Czech J. i. m. 202. l. — ⁴⁾ Fejér Gy. i. m. V. 3. 77. l. — ⁵⁾ Sz. Margit életrajza Praynál. 287. l. — ⁶⁾ U. ott. — ⁷⁾ Lányi — Knauz I. 534. l. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 473. l. — ⁹⁾ Belnay: Res Litter. Hung. 11. l.

nem töredékes adatok nyomán csak azt kíséreljük meg előtűntetni, hogy minő szerep jutott számára a közéletben.

A magyar nemzetiség tiszteletet parancsoló erőt fejtett ki az Árpádok 400. évi kormánya alatt. Őseink felvették ugyan a kereszténységet, a térítőket s az utánuk beköltözött idegeneket szívesen látták; de nemzetinyelvöket soha meg nem tagadták. A latin nyelv lett ugyan mindjárt a királyság kezdetétől az egyház, a közép- és felső iskolák nyelve; a törvénykönyvek és oklevelek is latin nyelven szerkesztettek; de azért a nemzeti nyelv nem szűnt meg a nyilvános élet nyelve maradni. A paraszt kunyhójában úgy, mint az előkelők és fejedelmek udvaraiban magyarul folyt a társalgás.¹⁾

Az idegen térítők kezdetben tolmács segítségével oktathatták a vallás alapelveire a népet; az Adalberttől Magyarországra küldött térítőkről állítatik, hogy a nép nyelvét némileg már birták; sz. Gellértről tudjuk, hogy magyar ifjakkból képzett papokat csanádi intézetében. A Benedek szerzet tagjai már sz. István idejében magyarul szónokoltak.²⁾ A papok kötelezve voltak az evangeliumot és sz. lelkét magyarul adni elő a népnek.³⁾ De még egyéb emlékek is tanuskodnak a magyar nyelv közhasználatára mellett; így például tudjuk, hogy az ítélszékek a nép jelenlétében szabad ég alatt tartattak; ebből következtethetjük, hogy a törvénykezési nyelv is magyar volt. Őseink nyelvszeretének fényes bizonyítéka végre az is, hogy a dalnokok iránt a legnagyobb lelkesedéssel viseltettek.

Ezen — s még sok más adatok alapján állíthatjuk, hogy azon városokban, melyeknek törzs lakói magyarok vagy rokon népek valának, a magyar nyelv közhasználatu volt. A jövevények által lakott városok magyar lakóságairól is bizton mondhatjuk, hogy valamint nemzetiségöket, úgy nyelvöket is minden idegen befolyástól megőrizték.

3) Idegen nyelvek.

Valamint a honfoglaláskor itt talált s önként meghódolt szláv népeket; úgy későbbi időben beköltözött idegeneket is meghagyták a magyarok vallásuk, szokásaik és nyelvök háborítlan birtokában. Beszélhettek, tanácskozhattak és taníthattak saját nyelvökön.⁴⁾

A magyar kormány e liberalis eljárásának előnyeit a más nemzetiiségű népek zöme nem is késett élvezni, nem törődve azzal, hogy nyelvileg azon nemzetre nézve, mely hazájába fogadá, idegen marad.

Az élő idegen nyelvek közül a szlávnak több ágai, a német és oláh, akadály nélkül divatoztak hazánk más nemzetiségű lakói között.⁵⁾

Mínt hogy pedig nagyobb városaink — s különösen a bányavárosok polgárai többnyire ily jövevények voltak; ezeknek nyelve a magyar nyelvet egészen leszorította a közgazgatás teréről.

¹⁾ Toldy F. i. m. I. 70. l. — ²⁾ Sz. Gellért élete. 12. feje. — ³⁾ Első zsinat Kálmán korában. 2. feje. — ⁴⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 542. l. — ⁵⁾ Toldy F. i. m. 69. l.

Az ily városok saját nyelvökön vezették jegyzőkönyveiket, szerkesztették ítéleteiket s azon alkották törvénykönyveiket is. Ezeknek emlékeit fenntartotta Selmech városi és bányajog-könyve; a budai törvénykönyv, stb. A szepesi és erdélyi szászok szabadságleveléből kitünik, hogy ezek elhagyott honfitársaikkal oly szoros összeköttetésben maradtak, miszerint még papjaikat is többnyire onnan hozták uj hazájokba.¹⁾

Hogy minő hatást gyakorolt ezen elkülönzés nemzeti művelődésünkre, s különösen a magyar ajku helybeli vagy vidéki polgárságra? erről később tüzetesebben fogunk említést tenni.

4) Építészet.

„Kétségtelen, hogy a művészetek és mesterségek között az építészet volt mindenütt és minden időben azon tényezők egyike, mely által a népek a megszállott földet polgárosíták.“²⁾ Magyarországon az építészet fejlődésének első nyomait már Árpád korában találjuk;³⁾ a kereszténység meghonosulásával pedig mondhatjuk, hogy a kornak megfelelő virágzás tetőpontjára emelkedett. A sok építendő templom, kolostor világi és egyházi nagyok lakhelyei, a megyei várak, seregenként édesgették az építészeket mindenünnen, de különösen Görögországból hazánkba. Már sz. István korában épült számos monostori és káptalani egyház; így például Esztergomban a szüz Mária székesegyháza és sz. Adalbert temploma; a fehérvári nagyszerű bazilika, stb.⁴⁾ Péter király a pécsi, I. Endre a tihanyi, sz. László a váradi, székesegyházat építtették. Uj építkezések történtek IV. Béla alatt a tatárjárás után; így például a fehérvári sz. Anna kápolna, a lőcsei és budai nagytemplomok, stb. A Margitszigeten maga Béla építtetett a dömés apácáknak monostort és ékes bazilikát.

Az emberi lakok minőségéről keveset mondhatunk; Rogerius paloták mellett faházakat említ. Palotákról gyakrabban tesz említést; így írja többek között, hogy a tatárok elől Vácra futott emberek „az egyházba és az anyaszentegyház palotáiba —“ menekültek.⁵⁾ Midőn Ujbudán Kötenyt halálra keresték, „a fegyveres magyarok és németek bementek a palotába, melyben Köteny vala.“⁶⁾

Esztergomban, mely Magyarország valamennyi városánál különb volt, az igen gazdag polgárok elégették a faházakat, melyek igen sokan voltak, egész a város palotájáig.⁴⁾ Midőn Rogerius a tatár fogságból Gyula-Fehérvárra visszatért, ott csak a bazilikák és paloták szédült és ledöntött falait találta.⁷⁾

A monostorok nagy kőépületek voltak, példa erre a domokos rendieké Pesten, melybe a tatárok elől 10,000 ember menekült, stb.

¹⁾ Katona i. m. V. 217. VI. 221. II. — Hetényi J. i. m. 223. I. — ²⁾ Ipolyi Arnold: Magyarország középkori emlékszerű építésze (Kisebb munkái) I. 3. I. — ³⁾ Béla kir. névt. jegyz. 16., 17., 20., 21., 22., 32., 34. stb. fejt. — ⁴⁾ Ipolyi Arn. i. m. 19. I. — ⁵⁾ Rogerius i. m. 22. fejt. — ⁶⁾ U. az. i. m. 24. fejt. — ⁷⁾ U. az. i. m. 39. fejt. — ⁸⁾ U. az. i. m. 40. fejt.

A városi polgárok s a vidéki nép lakházainak minőségéről Keresztur¹⁾ s Győr szabadság-levelei nyújtanak fölvilágosítást.²⁾ Az elsőnek 9-ik pontjában az mondatik, hogy: a kiköltözés 10 dénár lefizetése után megengedtetik ugyan, de a máshová költözőnek nem szabad házat elvinni. A győriek pedig egy szigetet kaptak a hozzá tartozó füzessel együtt, hogy legyen vesszejök és karójok elég, romladozó épületeiket koronkint megújítani, stb.

Ezen adatokból az tűnik ki, hogy a nép lakházai többnyire fából, sövényből készültek, s szalmával vagy náddal voltak fődve még a városokban is. A tűz általi rémületes és gyakori pusztítások e föltevést még valószínűbbé teszik.³⁾

5) Szobrászat.

A szobrászat legrégebb emlékeit a műépítészettel párosulva találjuk. Keresztény művészetünk első vésműveiből kevés maradt ugyan reánk épségben; de az egykorú történelem följegyzéseiből azt következtethetjük, hogy monumentális egyházaink valóságos kincstárai voltak a hazai szobrászatnak.

Például Hartvic beszéli, hogy a székesfehérvári egyház szentélye, falai, oltára, márványvésetei és domborművei rendkívüli művészettel készültek. A pécsi székesegyházban birjuk e kor szobrászatának egyik legérdekesebb emlékét Péter király síremlékében, melyet a dombormű faragványok egész sora ékesít.⁴⁾

Hasonlóképen gazdag szobrászati művekkel birt a XII. században Jób érsek által nagy művészettel és fénynyel ujon épült esztergomi basilika, melynek kapuzata is dús faragványokkal s egész szoborsorral ékeskedett.⁵⁾ Magasabb művészet maradványait birjuk még a XI. század végén Álmos által alapított dömösi monostor dombormű-maradványaiban; továbbá a gyulafehérvári XII. századi román egyház, s a jáki híres basilika nagyszerű szoborműveiben.⁶⁾

A XII. század végeig a szobrászattal kiválólag a szerzetesek és egyháziak foglalkoztak; ettől kezdve azonban lassanként átment az a városi polgárosodás és a világi mesterek körébe, mi által a szobrászat egészen új irányt vett, melynek legfényesebb és legépebb emlékei a pannonhalmi egyházban láthatók.⁷⁾

A szobrászat terén jeleskedő művészek közül csak következők neveit tartották fenn emlékeink: A XII. századból sz. László király ravatala említésével neveztetnek Dénes művész és fia Tekus. A XIII. századból Lombardiai Péter és Albert szobrász-mesterek neveit a Margit legenda tartotta fenn.

¹⁾ Endlicher i. m. 469—470. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ³⁾ Hetényi J. i. m. 123. l. — ⁴⁾ Ipolyi Arn. i. m. 82. l. — ⁵⁾ U. az. i. m. 96—99. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 101., 104., 106. ll. — ⁷⁾ Ipolyi Arn. i. m. 113—114. ll.

Záradéku! megjegyezzük, hogy a szobrászat, valamint az építészeti is, művészi hír s dicsőség utáni vágy mellett többé-kevésbé, mindig a szükség és hasznosság műve gyanánt tekintett polgáraink által.

6) Festészet.

Valamint az építészetnek a szobrászat, ugy ennek a festészet kiegészítője, s a három egyesülve képez művészi egészet. Csak a festészet ad a márványszobornak életet, a fa és kőfaragványnak szint és jellemet. Hazánknak építészeti és szobrászati viszonyaiból következtethetjük, hogy a festészet is bármily kevés emléke maradt reánk, — nagy ápolásban részesült.

Kezdődött a himvarrással, melynek emlékéit a Gizela királyné által önkezüleg himzett koronázási palást tartotta fenn.¹⁾ Az egyházak oltárai, falai; a kolostorok folyosói, festményekkel voltak ékesítve. Sz. István e nemű fényes egyházi díszítményeinek emlékéit csak a történelem tartotta fenn.

A szorosabb értelemben vett festészet nyomaira a veszprémi Gizelakápolnának falfestményeiben akadunk, mely festészeti emlékek az akkori művészet teljes magaslatán állottak.²⁾

A Somogy vármegyében Kaposvárhoz $\frac{1}{2}$ órányira fekvő Zselicz-Sz.-Jakabról czimzett apátság templomának falait is gyönyörű képek díszítették, melyekről Fuxhofer így emlékezik meg: *Inter meras vineas in margine collis, et crepidine vicina fluvii Kapos sunt rudera monasterii, et ecclesiae abbatialis, anno 1776. illac praetervectus spectavi tristes ordinis mei reliquias, et una vehementer demiratus sum in septemtrionali ecclesiae muro sanctorum pictas imagines inter tanti temporis varias tempestates distincte conspicuas perstitisse*.³⁾

De a festészetnek még egyéb emlékei és nyomai is maradtak reánk e korból; ilyenek a deák-monostori és esztergomi, a zsámbéki, jáki, dömölki, soproni és ecséri román basilikák és egyházak festészet maradványai, stb. melyeken gyakran a keletkezési évszám, a festő és donator neve is látható.⁴⁾

Festészeink is idegenek, jobbára olaszok voltak, kik nagyobb városainkban megtelepülve, polgárainkkal összevegyültek, rokonultak; s minthogy a festészet is e korban még inkább mesterség, mint hivatás volt, gyakran vált az örökséggé, apáról fiúra, családról családra szállva.

Itt van helye pár szóval megemlékezni az ötvösségről, a pecsét és éremvésetekről is. Az elsőnek, tekintve azt, hogy a magyarok mennyire kedvelték a fényűzést, tág mező nyílt mind egyházi mind világi körben. Az utóbbiakról nem mondhatjuk ezt; ha azonban pecsét és éremvéseteink e korbéli emlékeit összehasonlítjuk a külföldi vésetekkel, az összehasonlítás önérzetünket nem sértheti.⁵⁾

¹⁾ Toldy F. i. m. I. 50. l. — ²⁾ Ipolyi Arn. i. m. I. 226. l. — ³⁾ Monasterologia. 234. l. — A templomot építette az apátság alapítója, Ottó (Athya) nádor 1064-ben. — ⁴⁾ Ipolyi Arn. i. m. I. 227. l. — ⁵⁾ Toldy F. i. m. 50. l. — Frankl Vilmos: Amagyar nemzet története. I. 186—190. ll.

7) Vallási viszonyok.

Az európai népek közül egyik sem hódolt meg oly könnyen a kereszténységnek, mint a magyar; 973-ban jelentek meg az első térítők hazánkban, s alig félszázad múlva már a keresztény államok sorában foglalt helyet. A kereszténység által lón biztosítva hazánk jövője; a jóllétnek új és bő forrásokat nyitott, s egyengette az ösvényt az európai műveltség számára.

Város, kereszténység és műveltség, karöltve jártak és egymást segítették; a kereszténység befogadása nélkül az előbbi pontok alatt tárgyalt műveltségi részletek soha sem emelkedhettek volna hazánkban azon polczra, melyen állottak az Árpád-királyok uralmának megszűntekor. ¹⁾

Valamint a pogány ősök az itt talált más vallásukat nem háborgatták vallásuk gyakorlatában; úgy a kereszténység fölvétele után nem akadunk annak nyomára, hogy vallása miatt bárki üldöztetett volna általuk. Bizonyítékul hozhatjuk fel a mohamedán vallásu izmaelitákat; kiknek ifjai, Jakut XIII. századi arab író tudósítása szerint, Aleppóba jártak hittant tanulni. ²⁾ A zsidók sem üldöztettek, sőt IV. Béla által még külön jogokkal is fölruháztattak. ³⁾

Polgáraink vallási békéje talán legtöbbet szenvedett a pogányság felkelése által Péter uralkodása végén, s I. Béla uralkodása elején; továbbá II. Endre alatt a szaraczenok zsarolásai, végre a keleti népek befogadása és beütései által.

Egyébként polgárainkat valláserkölcsei tekintetben az egész korszakon át családi erényesség és megelegetés jellemzi.

8) A tanultság és műveltség egyéb emlékei.

Polgáraink tanultsága és műveltségi állapotáról, az érintett művelődési eszközökön kívül, még egyéb emlékek is nyujtanak felvilágosítást. A tanultság első mérveül tekinthető az írástudás. A királyság első századában még a nép nagyobb része nem tudott írni és olvasni; de a második és harmadik században már e tekintetben is nagy haladás mutatkozott, mi főleg királyaink bölcs intézkedései által idéztetett elő.

Ilyen volt például Kálmán azon rendelete, mely szerint ha zsidó kereszténnyel 3 arany értéket meghaladó kölcsönszerződést köt, vagy ha köztök adás-vevés történik, írásba foglalandó. ⁴⁾ III. Béla, 1181-ben kelt oklevele szerint, a fontosabb ügyekben a szóbeli tárgyalás helyett az írásbelit alkalmaztatta, mit IV. Béla is megújított. ⁵⁾ De a legnagyobb elterje-

¹⁾ Hetényi J. i. m. 48. l. — ²⁾ Jerney: A magyarországi izmaelitákról, mint volgai bolgárok és magyar nyelvű néplekezetéről. Tudománytár. 1844. I. 155. 164. 225. II. — ³⁾ Endlicher i. m. 473. l. — Bela IV. r. Jura Judeorum. — ⁴⁾ II. 3. 4. fej. — ⁵⁾ Rogerius i. m. 6. fej.

dést az, 1231. 21 t. cz. alapján nyert az írástudás alkalmazása, midőn kimondatott, hogy csak úgy érvényes a világi bíró eljárása, ha arról káptalani vagy conventi tag írásbeli tudósítást tesz.

Az előhaladott műveltség és tanultságnak voltak még számos jelenségei is; ezek közé számíthatjuk a szerzetesek és papság tanulási vágyát, kik közé a pórság, és így valószínű, hogy a polgárság gyermekei közül is számosan fölvetettek.

Városi polgáraink műveltségi állásának legnyomatékosabb bizonyítékaival a XIII. század végén találkozunk III. Endre alatt, ki legelőször engedett városainknak némi befolyást a törvényhozásba.¹⁾

Az 1298-ki országgyűlésre már a szászok és kunok is küldöttek követeket.²⁾ Végre III. Endrének a polgári osztály iránt tanusított becsüléséről tesz bizonyoságot az is, hogy az 1291. aug. 28-án Albert herczeggel Hainburgban kötött békében Buda és Nagyszombat város tanácsának egy-egy tagját is alkalmazta.³⁾

9) A tudatlanság jelenségei.

A tanultság és műveltség mellett a tudatlanságnak jelenségeivel is találkozunk polgáraink között; de a fölött nem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük a kor szellemét.

Majdnem bizonyosnak vehetjük, hogy mitől sem félték nagyjaink jobban, mint a nép jólléte és műveltségétől, azon elvet vallva, hogy „Rustica gens, optima flens, pessima ridens.”⁴⁾

Első jele a tudatlanságnak kétségen kívül az, hogy a nép tulnyomó része nem tudott írni és olvasni. Vastag tudatlanságra mutat a boszorkányok létéről való hiedelem is.⁵⁾ Ezekhez járult még a finomabb izlés hiánya, étkezési módjuk disztelensége, stb.⁶⁾

De a tudatlanságnak legkirivóbb jelenségei voltak az egész koron át fölmerülő gyakori czégéres büntettek, melyekről a váradi Regestrum szolgáltató részletes, bár szomorú adatokat.⁶⁾

Városaink művelődési viszonyainak rajza mellett megemlítettük a hátrányokat is, melyek e rajzra kétségtelenül árnyat vetnek; de minden körülményt egybevetve azon eredményre jutunk, hogy hazánk polgárainak általános műveltsége az Árpádok korszakában az összes szomszéd államok polgárainak műveltségével versenyez, s több tekintetben felül is mulja azt.

Egyedül az olasz és német városokkal nem mérkőzhettek, mit hallgatással mellőzni annál kevésbé állhat érdekünkben, miután kellő méltányolással ismerjük el azt, hogy épen e városok gyakoroltak legnagyobb befolyást városrendszerünk s polgárisultságunk fejlődésére.

¹⁾ Fejér Gy. i. m. VI. 1. 119. és VI. 2. 72. 97. ll. — ²⁾ Engel i. m. I. 456. l. — ³⁾ Kérékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. II. füz. 242. l. — ⁴⁾ Colon. reg. Decr. Libr. I. cap. 57. — ⁵⁾ Hetényi J. i. m. 129—130. ll. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 640—742. ll. Appendix. Regestrum de Varad. 1201—1235.

VI.

Rend és közerkölcsiség a városokban.

Városaink polgárai a privilegiumok alapján fejlődésnek indulva, szabadságra, vagyonosságra tettek szert; de a minő arányban emelkedett jóllétök, oly mérvben szaporodott ellenségeik száma. A személyes szabadság, vagyon és élet gyakran veszélyeztetve valának, a kiváltságlevelek a hatalmasok garázdálkodásai és visszaélései ellen kellő garantiát nem nyújtottak.

Az Árpád-királyok háromszázados uralma alatt a közbátorság gyakran szenvedett súlyos sérelmeket, melyek folytán a városok békés nyugalma is sokszor megzavartatott. Maga az államhatalom többször akadályoztaték működésében, minek következménye az lett, hogy nem volt képes alattvalóinak jóllétét megőrizni, s a törvényhozás e zavarteljes időkben a városi rendről sem intézkedhetett kellőképen.

Királyaink közül sokban megvolt ugyan a jóakarát a bajok orvoslására, tettek is több üdvös intézkedéseket; de hatalmukon kívül eső körülmények gyakran meghiusították legjobb szándéku törekvéseiket. Annyi csapás sujtotta e három századon keresztül hazánkat, annyi veszély fenyegette az államlétet; hogy fennmaradását az isteni gondviselés különös kegyéül tekinthetjük.

A királyi hatalom elnyerése miatti versengések, a pogany vallás visszaállítására való törekvések, a kunok befogadásávali elégtelenség, végre a kapcsolt részekben az elszakadási vágy gyakori zendüléseket idéztek elő, melyek a közrendet megzavarták.

Némely királyaink például sz. István élete ellen összeesküvések keletkeztek; mások ellen az egész nemzet fogott fegyvert; e mozgalmak nem voltak ugyan országosak, de azért a közrendre zavarólag hatottak.

De leginkább koczkaztatta a polgárok életét és vagyonát a napi renden levő hatalombitorlás és az oligarchák féktelenkedése. Meg volt a baj már István uralkodása alatt, s fokonyként emelkedve, végig vonul az egész koron.

Az ország közbátorságát ez alapjaiban ingatá meg II. Endre alatt, miről a királynak 1218- és 1219-ben kelt oklevelei tanuskodnak. Még nagyobb mérvet öltött IV. Béla és fia István polgárháboruiban; tetőpontját pedig Kún László alatt érte el 1278-ban, midőn a lelketlen oligarchák a hon minden rendü és rangu lakóseit országszerte sanyargatták. A féktelenségek nagyságát egész terjedelemben az 1298-ki törvény derítette föl.

Végre megemlítjük még a külhatalmak gyakori támadásait. Németek, csehek, kunok és besenyők, görögök és tatárok dulták és fosztogatták felváltva az egész koron át hazánkat; a keresztes hadak átvonulása is oly nyomokat hagyott maga után hazánkban, mely fölért bármely külhatalom támadó hadjáratával. Ezen invasiók annál veszélyesebbek voltak

városaink polgáira nézve, mert a középkorban a seregek élelmezésére és fegyelmére semmi gond sem fordított, s így a harcosok dühöngése hátrált nem ismert.¹⁾

Lássuk már most, hogy ennyi akadályllyal szemben, minő intézkedések történtek városainkban a személy és vagyon, szabadság és erkölcsiség biztosítására.

a) Személyes biztonság.

Az előzményekben említve volt, hogy egyes uralkodók alatt törvényhozásunk kiterjesztette figyelmét a közrendre, s az által az alattvalók élete és szabadságának védelmére is. Ezen intézkedések századok szerint következő eredményt tüntetnek föl: A XI. század elején legnagyobb buzgalmat tanúsít sz. István törvényhozása.²⁾ Lászlóé már kevesebbet foglalkozik ezen ügygyel, Kálmán pedig majdnem teljesen elhanyagolta.³⁾ E század törvényhozása csak közvetve gondoskodott városaink polgárainak személyes biztonságáról, s idevágó törvényeink fő jellemvonása az, hogy a viszonzás eszméje szerint súlyos büntetésekkel való fenyegetés által törekszik az alattvalók életét és testi épségét megvédelmezni.

Az igazságszolgáltatás módját és menetét sz. László és Kálmán végzései meglehetősen szabatossgal körvonalozzák.

A XII. század törvényalkotás tekintetében egészen meddő s így a közrendre és személyes biztonságra vonatkozó adataink is teljesen hiányzanak; szomorú állapotokra csak a századot jellemző eseményekből vonhatunk következtetést.

A XIII. században alkottattak ugyan törvények, de az eláradt országos bajok és visszaélések orvoslása vette egészen igénybe törvényhozásunkat s így a közrendészet némely része figyelmen kívül hagyatott.

Ennek daczára mégis e korból birunk aránylag legtöbb adatot a városainkban uralkodó közrendre nézve, melyeket az ezen időben kelt kiváltság-levelek tartottak fenn számunkra. A részletes adatokat elősoroltuk már városaink törvényhatósági körében.

A személyes szabadságot biztosították sz. István, sz. László és Kálmán. Többi uralkodóink egészen mellőzték a személyes szabadság ügyét, vagy csak a nemesekét vették védelem alá.

Miután törvényhozásunk oly kevés gondot fordított az ország lakóinak személyes biztonságára, s városainkban mégis ennek daczára a jól létnek és vagyonosságnak kétségtelen jeleit látjuk; ebből azt következtethetjük, hogy a városközségek hatóságai városi statutumok szerint intézkedtek a közrendről s személyes biztonságukról, mely föltevésünk helyességét

¹⁾ V. ö. Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve, — Szalay László: Magyarország története, — és Horváth Mihály: Magyarország történelme című munkák azon részeit, melyek az Árpádok korát tárgyalják. — ²⁾ S. Steph. Reg. Decr. Lib. II. cap. 13. 14. 46—48. — ³⁾ S. Lad. Reg. Decr. Lib. I. cap. 13. — Colom. Reg. Decr. Lib. I. cap. 58.

Selmecz városjoga igazolja. A gonosztevők, tolvajok és latrok megbüntetése végett országszerte felállított bíróságok is mutatják, hogy a közrendészet az Árpádok alatt nem volt teljesen elhanyagolva hazánkban.

b) Vagyonbiztonság.

Ha az Árpádok királyok alatt alkotott törvényeknek büntetőjogi részeit vizsgáljuk; őseinknek egy a hazafui szívet szomorító jellemvonását ismerjük fel azokban. Ugyanis a lopást és rablást majd minden uralkodónk nagy szigorral üldözi, miből önként következik, miszerint a keresztény vallás sem szelidítette meg annyira a magyarok erkölcsseit, hogy a tulajdon szentsége iránt kellő tisztelettel viseltettek volna.

Már sz. István alatt, a királyi javakat bántalmazni, — a megye ispánnak a király vagy katonától valamit csalárdul elidegeníteni, — más háznál dulni, orozni, rabolni, stb szigoruan megtiltott.¹⁾ Sz. László alatt még szigorubb intézkedéseket találunk ezen — mint látszik — uralkodó gonoszság megtorlására.²⁾

A birtok sértésre szabott törvényeket Kálmán is szigoruan megtartotta, csak a bűnösseli bánásmódot és az elődje által kiszabott túlszigoru büntetéseket enyhítette.³⁾

Rogierius szerint IV. Béla 1235-ben gonoszok kiirtására vonatkozó végzéseket tett közé;⁴⁾ — sőt III Endréről is az mondatik, hogy koronázta-tásakor a latrok kiirtását megigérte

Az ingóságok lopásának meggátlásáról is gondoskodtak királyaink, mert valószínű, hogy a vásárbírószágok ezen okból szerveztettek.⁵⁾

Mindezen intézkedések daczára városi polgáraink gyakran szenvedtek kárt vagyonukban, s a lopás és rablás, mint a váradi Regestrum följegyzéseiből kitűnik, uralkodó bűn maradt egész korszakon át hazánkban. Minő intézkedések tétettek polgáraink fekvő vagyonának biztosítására? az erre vonatkozó adatokat elősoroltuk már jogositványaik között, a tulajdonjog fejtegetésénél.

Záradékul még csak azt emlltjük meg, hogy gyakran károsítottak még városaink tűzvész, árviz, sáska és elemi csapások által is, mely bajok elhárítására az intézkedéseknek semmi nyomát sem találjuk.

c) A városi élet előnyei és hátrányai a köz- erkölcsiségre.

Azok alapján, miket eddig a városokról s a városi polgárság helyzetéről mondtunk; bizton állíthatjuk, hogy a városi élet igen sok előny-

¹⁾ S. Steph. Reg. Decr. Lib. II. cap. 6. 29. 33. 50. 44. 55. — ²⁾ S. Lad. Reg. Decr. Lib. II. II. cad. 7. 12. 13. Lib. III. I. 4-8. 11. -- ³⁾ Colom. Reg. Decr. Lib. I. cap. 51. 53-56. 84. — ⁴⁾ J. m. I. fej. — ⁵⁾ Kossovich K. i. m. 40. 1.

nyel bir a közerkölcsiségre nézve. Ugyanis a közigazgatás, műipar, kereskedés, — az anyagi jóllétnek eme főeszközei, — a rendezettebb viszonyoknál fogva nagyobb fejlettséggel birnak a városokban; ezek folytán növekszik a polgárok jólléte, mi által az egyén is függetlenebb, cselekvése önállóbb, szabadabb lesz; ezek pedig a közerkölcsiségnek alap-kellékei.

Anyagi nagyság a szellemi nélkül nem képzelhető, mert a szellem az, mely az anyagot hatalmába ejti, céljára fordítja. De valamint az anyagi gyarapodásnak; úgy a szellemi képzésnek s ezzel kapcsolatban az erkölcsi nemesbülésnek is főeszközei a városokban öszpontosulnak.

Az iskolák nagyobb száma, a képző intézetek s a nevelés egyéb eszközei még a szegényebb sorsu szülők gyermekeinek is alkalmat nyújtanak a műveltség lehető magas fokára emelkedni; mit egyébként a társadalom tőlök, mint városi lakósoktól, joggal várhat is; mert a művelődésnek oly eszközeivel rendelkeznek, minőket a vidéki lakósok nélkülözni kénytelenek.

A műipar fejlettebb állapotával együtt jár az izlés finomulása is; a finomult izlés pedig nagy befolyást gyakorol az egyén erkölcsére, s az egyesek erkölcsse, külső simultsága ismét a közerkölcsiségre. A városokközpontjai levén a kereskedésnek is, ez által városi polgáraink gyakrabban érintkeztek a műveltebb külföldi kereskedőkkel, mi a közerkölcsiségre minden esetre nagy előnyökkel járt.

Az ember első helyen társas lény, foglalkozási idején kívül családjában él, vagy fölkeresi a többi embereket, hogy azokkal véleményt cseréljen, szórakozzék, stb. Az ily társas összejövetelek legnagyobb előnyül szolgálnak a közerkölcsiségre nézve; mert a társas életben minden egyén úgy érezheti magát, mint a kinek magaviseletét az egész társaság figyelemmel kíséri, felírja és beszámítja hibáit úgy, mint erényeit.

Azt talán fölösleges is említeni, hogy épen a rendezettebb viszonyok következtében folytonosan ügyeltek a városi hatóságok is a közerkölcsiségre, s így a külső illem, mely első lépés a becsületességre, — szigoruan megkivántatott mindenkitől.

A felhozott előnyök mellett azonban sok hátránya is van a városi életnek a közerkölcsiségre; ilyen például az, hogy az idegen erkölcsök és szokásokkal érintkezés a kevesbbé művelt egyéneknél a simulás helyett erkölcsi romlást idéz elő. Továbbá a jobb mód és gazdagság a rangkórnak és az egyéni szenvedélyek féktelen kitérésének nyújthat alkalmat.

A lakósok nagyobb száma, különféle, gyakran ellentétes elemek vegyülete, sokszor romlásra vezet. A városi életben számtalan alkalom kínálkozik erkölcsi botlásra, s ha hiányzik az egyénben az önbecsérzet, vagy műveltsége nagyon is alacsony fokon áll; erkölcsi simulás helyett bukás következik be, s az ily esetek a közerkölcsiségre mindenkor káros hatásuk, stb. Ha azonban az előnyöket egybevetjük a hátrányokkal, azon eredményre jutunk, hogy az első jóval fölülmulják az utóbbiakat; mert csak a városokban van igazi tere a szellemi haladásnak, a nemes vetély-

kedésnek, s az erkölcsi megpróbáltatásnak; melyek nélkül a valódi műveltség nem is volna elérhető.

VII.

A városok befolyásának előnyei és hátrányai a közműveltségre.

Végül nincs más hátra, mint vizsgálni azt, hogy a városok által nyújtott előnyök és hátrányok minő befolyást gyakoroltak a közműveltségre. Lássuk először az előnyöket.

A városok előmozdíták a népesség szaporodását, mi az élénk forgalmat, sokoldalúságot és kereskedést élesztvén, a polgárok vagyona és jólléte gyarapodásának is kedvezett. Királyaink fölismerték a lakosság szaporodásának nagy befolyását a közműveltségre; gyönyörködtek a népek sokaságában, s törekedtek a népesség számát kiváltságok adományozása által mindinkább növelni.

A vagyonosodás és jóllét hatalmas ösztönül szolgáltak polgárainknak a visszaélések megszüntetésére, a személy és vagyon biztosítására; kiváltságok alapján önkeblükből választottak előljárókat, kiknek mert hasonló polgárok voltak szintúgy szíven feküdt a város jólléte s boldogsága, mint bármely más polgárnak, ha azonban az előljáró ennek daczára viszszeélést követett el, joga volt a polgároknak kiváltságuk értelmében, őt letenni, s helyette más érdemeset választani. Oly jog volt ez, minőt e korban még a nemesség sem élvezett, mert főispánt, udvarbirót s a XIII. század végeig nádort, kik, mint tudjuk, a nemesség birái voltak, nem választott s így azokat felelőségre sem vonhatta.

A városi elöljárónak érdekében állott az igazságot gyorsan és pontosan kiszolgáltatni, biztonságot és rendet eszközölni s elkövetni mindent hogy a város jólléte emelkedjék; mert hivatalos buzgalom s igazságosság — szeretet által tarthatá csak meg azon állást, melyre őt polgártársainak bizalma emelte.

Nem feledkeztek meg a városok a vagyon és gyám nélkül maradt özvegyek, árvák, munka-képtelenek s betegekről sem. Kitűnik ez Pozsony városának 1309. kelt okmányából, melyben említetik, hogy a már régóta fennálló kórház mellett szegények ápodalja is létezik.

Tekintve azon előnyöket, melyeket a kiváltságokkal felruházott városok élveztek, melyek jóllétüket anyagi és szellemi gyarapodásukat annyira előmozdították, nemcsodál hatjuk, ha a hospesek mindenha arra törekedtek, hogy kiváltságok szerzése által ily helyzetbe juthassanak.

Székhelyei voltak a városok a műipar és kereskedésnek, melyek nemcsak az anyagi, hanem a szellemi gyarapodásnak is fő forrásai; mert a műipar és kereskedés az értelem nagyobb fejlettségét igényelte mint a földművelés. Épen azért a városi polgárok értelmesebbek voltak a föld-

műveseknél, s ezeknek hasznára váltak, ellátván őket nemcsak az első szükséglet, hanem a kényelem némely czikkeivel is.

A szolgaság bilincseiből menekülni ohajtó lakosoknak gyakran menhelyül is szolgáltak a városok, mert gyarapodás levén a cél, örömmel fogadták őket s nem egyszer az általuk élvezett jogokban is részesítették.

De sajnosan kell megemlítenünk, hogy a városok befolyásának előnyei mellett, a közműveltségre nézve hátrányos körülmények is mutatkoznak.

Ily hátrányul tekinthető, hogy a városokat, kivált a felvidéken, jobbára idegen ajkú hospesek alkották, kik maguk meg nem magyarodván, a magyar tájak lakosainak műveltségére semmi befolyást sem gyakorolhattak.

De a magyar városok sem kísérelték meg környékök idegen ajkú lakosainak beolvasztását a magyar elembe; ezek tehát elszigetelten, saját szokásaik és nyelvöket megtartva, egészen különálló nemzetiséget alkottak, melyek a hozzájuk rokonságban levő idegen nemzethez sokkal inkább szittottak, mint a magyarhoz.

A városok polgárai tehát idegen törvények, intézmények, szokások ruházat és nyelvvel bírván, a köznéppel össze nem vegyültek; hanem a magyarságtól visszavonulva, zárt kört képeztek; de ezen idegenkedésnek, a polgárokat lenéző és erőszakoskodó magyar nemesség is volt részben oka. E körülmények miatt nem keletkezhetett nálunk hazafias érzületű középrend, melynek hiánya a későbbi századokban is folyton érezhető lett, s az országnak mindig kárára volt.

Összehasonlítva az előnyöket és hátrányokat, melyekkel városaink, a közműveltségre befolytak; azonnal beláthatjuk, hogy a közműveltséget, humanitást és jóllétet terjesztő előnyök üdvös hatásait a hátrányok rombolólag megsemmisíteni nem törekedtek, s hogy a hátrányokat az előnyök minden tekintetben fölülmulják.

Kiemeltük városaink műveltségi viszonyairól adott rajzunkban elfogultság nélkül az előnyöket és hátrányokat. Nem volt szándékunk a majd nem ezredéves magyar királyság első századában szerepelt városi polgároknak oly műveltséget tulajdonítani, minővel nem bírtak, de viszont nem állhat érdekünkben megtagadni tőlök azon elismerést, mit megérdemelnek. Sok hiányzott városainkban, minek meg kellett volna lennie; sok meg volt, mire nem vala szükség.

Egy szebb jövő első hajnala derengett e korbéli városaink felett, melynek hasadtával minden kezd éledni s mozogni. „Nem látjuk a gyümölcsös őszt, a virágos nyarat, s az üde levelű tavaszt; ez úgy szólván az az idő, midőn az első vetés csirázik, s az erdő a távolról szemlélőnek még száraz ágakat mutat, de a közélről vizsgáló szem már észreveszi az erőteljes levélbimbókat, melyek csak egy meleg napsugárra várnak, hogy fel-fakadjanak.“

Vajda Gyula.

*) A 3-ik lapon alulról a 3-ik sor így javítandó: a figyelem keveset irányult még a nemzetek szellemi s anyagi stb.

II.

A TANÁRI KAR.

A) Rendes tanárok.

Szám	A tanár neve	Tantárgyak, melyeket előadott	Tanodai osztályok, melyekben tanított	Beten- tinti tanórái- nak sz.	Észrevételek
1.	Farkas József,	Hittan, Latin nyelv, Görög nyelv, Magyar nyelv.	I. II. VII. VI. V.	17	VII. osztály főnöke, hitelemző.
2.	Fekete Endre,	Latin nyelv, Magyar ny. és irod., Bölcsészet.	VI. VI. VII. VIII. VII. VIII.	18	VIII. osztály főnöke, a főgymn. Gyakorló iskola vezetője.
3.	Mészáros Alajos,	Hittan, Latin nyelv, Görög nyelv, Magyar nyelv.	III. IV. III. V. III.	17	III. osztály főnöke, hitelemző.
4.	Mészáros Ferencz,	Mennyiségtan, Természettan.	III. VI. VII. III. VII.	17	
5.	Panek Ödön,	Latin nyelv, Görög nyelv, Német nyelv, Szépirás.	II. VII. II. III. VII. II.	17	II. osztály főnöke,
6.	Pfeiffer Antal,	Latin nyelv, Görög nyelv, Magyar nyelv.	IV. VIII. VIII. IV.	18	IV. osztály főnöke, gy- mnasziai jegyző, k. nyv- tárnok és a dalárda gondnoka.
7.	Rappensberger Vilmos,	Német nyelv, Természettan, Vegyten.	IV. V. VI. V. VI. IV. IV. VI.	17	VI. osztály főnöke, a természetr. gyűjte- mény és a vegytani szertár őre.
8.	Tóth György,	Latin nyelv, Magyar nyelv.	I. V. I. II.	18	
9.	Tóth Jenő,	Német nyelv, Mennyiség- földrajz, Mennyiségtan, Természettan, Szépirás.	I. VIII. IV. V. VIII. VIII. I.	17	V. osztály főnöke, a természettani szertár őre.
10.	Trautwein János,	Hittan, Német nyelv.	V. VI. VII. VIII. VIII.	6	Igazgató, hitszónok.
11.	Vajda Gyula,	Földrajz, Történelem.	III. III. IV. V. VI. VII. VIII.	19	
12.	Zauffa Pál,	Földrajz, Mennyiségtan, Természettan.	I. II. I. II. I. II.	16	I. osztály főnöke.
13.	Welxigärtner Vincze, akad. festész.	Világi Rajz.	I. II. III. IV.	16	

B) Rendkívüli tanárok.

1. Rayé Lajos, világi, a francia nyelv,
2. Schauer Ferencz, világi, a műtérnek,
3. Tóth György, k. r., a gyorsírászat tanítója.

III.

Tudósítás a tanodáról.

Az 187⁷/₈-iki tanévet megelőzőleg augusztus hó 29., 30., 31. napjain tartattak a beiratások, a felvételi, pót- és javító-vizsgálatok. — Szeptember hó 1-én volt az ünnepélyes „Veni Sancte,” mely napon, valamint 2. és 3-án a vizsgálatok folytattattak, 4-én pedig kezdődtek a rendes előadások.

„Vallási és fegyelmi ügy.” Az ifjúság, a téli időszak kivételével, napónkint sz. misét hallgatott, melyet vasár- s ünnepnap keresztény oktatás előzött meg; ötször végezte ez évben a sz. gyónást és ugyanannyiszor járult az Úr asztalához; a husvéti sz. gyónást a szokásos sz. gyakorlatok előzték meg; jelen volt az anyaszentegyház által rendelt nyilvános körmeneteken is. — A dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József ap. király és ő felsége a királyné magas névjain, a koronázás évfordulóján — mint nemzeti ünnepeken — október 4-én, november 19-én és junius hó 8-án — ünnepélyes sz. misék tartattak; továbbá ő szentsége bold. eml. IX. Pius elhunytá alkalmával gyászmise egyházi szónoklattal, a következő napon az új pápa megválasztásaért a sz. Lélek segélyül hívásával egybekapcsolt kérés és végre a reá következő vasárnap XIII. Leó pápa ő szentsége szerencsés megválasztásáért hálaadó isteni tisztelet ünnepeltetett — február hó 19., 20. és 24-ik napjain. Gyászistenti tisztelet volt I. Ferencz ő cs. és ap. kir. felsége — és Deák Ferencz nagy hazánkfia halálának évfordulóján, amaz márczius 2-án, emez január 29-én.

A hittani vizsgálatok nsgos és főt. Klempa Simon prépost-plébános úr, mint érseki biztos jelenlétében tartattak meg junius hó 14., 15. és 17-én. — A más vallású tanulók a hittanban saját lelkészeiktől nyertek oktatást, az előmenetelről pedig bizonyítványt.

Az iskolai törvényeket az év folytán kétszer olvasta fel az igazgató az ifjúságnak.

Tanácskozások. A nevelésben és tanításban szükségelt egységes eljárás és egyöntetű módszer érdekében megtartattak a nm. vall. és közokt. m. k. miniszter úr által 1876-iki julius hó 22-én 12787. sz. a. kelt rendeletének 36., 37., 38. pontjai szerint a tanácskozások; az eredményről a növendékek és szülők értesítve lőnek; — továbbá minden harmadot megelőzőleg megállapított osztályonkint a végzendő tananyag.

A „Gyakorló iskola” ez évben is folytatta munkálkodását. Az iskola tagjai a felső 4 osztály növendékeiből mintegy 125-en voltak; tisztviselői (jegyző, könyv- és pénztárnok, bíráló-tagok) a három felső osztály

tagjaiból választottak. Tartatott 24 rendes ülés és 2 ünnepély, mely utóbbiak közül az elsőt Vörösmarty, a másodikat pedig Szigligeti emlékének szentelte az iskola. A rendes üléseken felolvasások tartattak a nyelvészet és irodalom, szépirodalom, életrajz, a művelődés, hazai és egyetemes történelem, a földrajz, geologia, természettan, a költészet és széppróza köréből. Szavalt 18 tag 46-szor. A pályázatokat illetőleg megérintjük, hogy ez évben 13 pályatétel tüzetett ki, melyek közül 7-re a gyakorló iskola, 6-ra pedig az ifjuság köréből egyesek tűztek ki jutalmat. Az irodalomtörténeti tételre kitűzött jutalmat (3 #) nyerte Dömötör S. VIII. o. t., az egyet. történelmire (2 #) B. Ghillány Imre VIII. o. t., ugyanezen körbe tartozó tételre Blaskovich Bertala VII. o. t. által kitűzött (2 #) Greischitz Antal VII. o. t., a természettanira (1 #) Udránszky László VIII. o. t., a szónoklatira a VII. osztály által kitűzött (2 #) Seres Imre VII. o. t., a hellen műfordításra (1 #) Rákosi Győző VIII. o. t., a latin műfordításra (1 #) Weinberger VIII. o. t., a B. Ghillány Imre VIII. o. t. és Bujanovics Gyula VII. o. t. által kitűzött történelmi tételre pályamű nem érkezvén be, a felajánlott (2 #) a latin műfordításokra fordított, és pedig (1 #) Danielovits Kálmán VIII. o. t. és (1 #) Popovics Sándor VII. o. t., a német műfordításra Blaskovich Bertalan VII. o. t. által kitűzött (1 #) Seres Imre VII. o. t., a kisebb költői beszélyre B. Manndorff Géza VIII. o. t. által kitűzött (1 #) Rákosi Győző VIII. o. t., a balladára Rudnyánszky László VI. o. t. által kitűzött (1 #) Rákosi Győző VIII. o. t., a románczra (1 #) Török Leventá VII. o. t. Pályanyertes szavaló Frank József VIII. o. t. Az ünnepélyes zárulás május 5-én tartatott az igazgató és a tanári kar jelenlétében.

A főgymnasiun dalárdának 80 működő tagja volt, gondnoka Pfeiffer Antal tanár, az ének tanítója Schauer Ferencz. — A dalárda tagjai az isteni tiszteleten kívül énekeltek gymnasiumi ünnepélyeken, u. m. főt. s tudós Somhegyi xav. Ferencz a kegyes tanítórend főnöke és Trautwein nep. János igazgató névünnepének előestéjén, a gymn. gyakorló iskola zárünnepén. A dalárda egyszer rendezett többek közreműködésével jótekonyczélú hangversenyt saját és a gymn. segélyegylet javára 64 frt 50—64 frt 50 krnyi jövedelemmel.

Tan- és művelődési eszközök. I. A természettani szertár számára vétetett; 1) 1 db. hangvilla készülék Lissajous szerint; 2) 1 db. tellurium óraművel; 3) 1 db. Oppelt-féle syrena hajtó szerkezettel és fűvócsővel; 4) 1 db. phonograph; 5) 1 db. nyelvsíp 11 resonatorral; 6) 1 pár telephon; 7) 1 palaczk arany oldat; 8) 1 palaczk ezüst oldat; 9) állvány kemény ruggyántából, rúddal és elszigetelő táblával, üveggyűrű és üveggolyó.

II. A természetrajzi gyűjtemény szaporodott ajándék és vétel útján. A) Ajándék. 1) Fetus humanum borszeszben Lippics Elek VI. o. t. 2) Eri-naceus europ. Felis domest. fejbáza. Vespertilio murinus csontváza. Rana esculenta tápcsőve. Vavrek Gusztáv urtól. — B) Vétel útján szereztetett: 1) 1) Talpa europ. Lepus cunic. Bufo ciner. csontváza. 2) Ovis aries. Felis domestica praeparalt tápcsővei. 3) Mongol és néger koponya-minta papirmaché-ból. Fetus hum. borszeszben, 12 göröcsövi állatt. praeparatum. II. 12

növénytani görcsövi készítmény. Virágrészek papir utánzatokban Phaseolus vulg. Quercus robur masc. et fem. Colchicum auct. Poa pratensis. Pteris serrulata, sporangium, spora. Kézi tárgymutató görcső. — Ide számítandó a természet- és vegytani, a természetrajzi szertárakban kísérletek alkalmazásával elhasznált s elromlott eszközöknek pótlása és javítása.

III. A tanári könyvtár szintén kétféle úton gyarapodott, u. m. ajándékozások és vétel útján.

1) Ajándékoztak a) a Franklintársulat. Toldy F. A magy. nemz. irod. tört. 4. kiad Ransbourgh Zs. Angol olv. könyv. Szabó Ignác. Szemléltető alaktan. I. II. Szvorényi József. Olvasm. I. Requinyi G. Ált. földr. Mangold L. Világtört. Ókor. Heinrich G. Deutsche Verslehre. Hoffmann M. Német nyelvtan. Császár K. Matematikai feladatok. b) Budapest főváros. Budapesti adótanulmányok. Budapest halandósága. c) Lampel Róbert könyvkereskedése. Pap. J. Állat- és növénytan. A kath. egyház szertartásai. Močnik-Szabóky Mértani nézlettan I. II. III. IV. Szám. Mértan elemei. Felsmann J. Deutsches Lesebuch, Tankó J. Világtörténet III. Vaszary K. Történelem I. II. III. Heinrich G. Jaelius. Cato. — Deutsches Lesebuch I. II. III. Veress J. Homer Iliasa I. II. Lévay-Vida. Magy.-Görög szótár. Dékány R. Elemi vegytan. Cherven Fl. Földirat. Cherven. Hauke-Környey. Földrajz. d) Grimm és Horovitz. Erődi B. Verstan. Költészettan. Bodnár Zsiga Irálytan. e) Eggenberger. Jaky D. Irály- és verstan. Bartal-Malmossy. Latin olv. k. f) Maurer Ad. Kosztka-Perthes. Latin nyelvtan. g) Nagel B. Szamosy J. Szemelvény görög remekirókból. h) Rózsaágyi A. Francia nyelvtan. Verbőczy István. Költészettan. Az illető szerzők szives ajándéka.

2) Vétel útján szereztetett több segédkönyv; a rajz tanításához a szükségelt főszminták, különösen díszítmények.

A Sprunner-féle térképek az 5. 6. 7. osztály számára folytatásul vétettek meg.

Tudományos szakközlönyök. Magyar Nyelvőr. Természettud. Közlöny és a „Könykiadó vállalat“ munkái. Budapesti Szemle. Tanáregyleti Közlöny. Századok. Műgyetemi lapok. Sz.-István társulat kiadványai. Philologiai közlöny. Magyar könyvszemle. — Zeitschrift für die österr. Gymnasien. Petermann's Mittheilungen. Poggendorff's Annalen d. Physik und Chemie.

Jó ték on y s á g. „Flór Gyula emlék díja“, melyet néhai Flór Ferencz orvostudor és neje nagyságos Flór Leonóra asszony az 1862-iki december hó 24-én elhunyt egyetlen gyermekök emlékezetére évenként egy hatodik osztálybeli jó erkölcsű, de szegény tanulónak a tanári kar előterjesztése folytán adnak, jelen tanévben Schip Károly tanulónak ítéltetett oda, ki 40 frnyi díjban részesült.

„Gróf Königssegg-Aulendorf Móríc z a l a p í t v á n y a“, melyet méltóságos Königssegg-Aulendorf grófné, született Csáky Gizella grófnő az 1873-iki november hó 5-én elhunyt feledhetetlen gyermekének örök emlékezetére élete fogytáig, halála esetére pedig örökösait kötelezőleg örök időkre, egy 6. 7. vagy 8. osztálybeli szegénysorsú, de szorgalmas s jó magaviseletű tanuló részére tett, jelen tanévben a tanári kar ajánlata foly-

tán Udránszky László, 8. osztálybeli tanulónak adatott ki 120 frtnyi ösztöndíjban részesült.

Az e tanintézetben levő tizennégy év óta fennálló „Segélyegylet“ választmánya tiz havi működése alatt az első félévben 280 frt és 1 fl , a másodikban 376 frt 11 krral segélyezett és pedig

I. félévben

1 tanulót	22 frttal 1 fl =	22 frt, 1 fl
4 „ fejenkint	16 „ =	64 „
8 „ „	13 „ =	104 „
10 „ „	7 „ =	70 „
4 „ „	5 „ =	20 „

---

27 tanulót összesen: 280 frt és 1 fl -nyal

II. félévben

4 tanulót fejenkint	24 frttal 1 kr =	96 frt, 4 kr
15 „ „	14 „ =	210 „
7 „ „	10 „ 1 kr =	70 „ 7 kr

---

27 tanulót összesen: 376 frt 11 kr.

Mindkét félévben 53 tanuló nyert 656 frt 11 kr 1 fl -at.

A „Szepesiféle aranya t“, mint az 1858-9-iki 8-ik osztályú tanulók által az érettségi vizsgálat alkalmával a legjobb görög dolgozatot készítő tanuló számára alapított ösztöndíjt — az idén Danielovics Kálmán nyerte. Ezen ösztöndíj boldogult Szepesi Imréről, a class. tudományok lelkes művelőjéről neveztetett el, ki haláláig ezen ösztöndíjnak egyszersmind kezelője is volt.

„Trautwein nep. János-féle alapítvány.“ Az igazgató az 187 $\frac{4}{8}$ -iki 8-ik oszt. tanulók által a nevére 200 frtnyi értékpapirban tett alapítvány kamatját az alapítólevél érteményében ez évben Preysz Gusztáv 8. osztálybeli tanulónak adta.

A nm. vall. és közokt. m. k. Ministerium a tankerületi Főigazgatóság útján dr. Rómer Flóris „Régészeti kalauz“ című művéből 10 példányt; t. cz. Zilahy Sámuel 18 kötet 32 frt értékű könyvet küldtek át az igazgatósághoz a végből, hogy a jobb tanulók között kiosztassanak.

Fogadják a nemes adakozók adományaikért, melyekkel az intézet tan- és művelődési eszközeit szaporítani, a szegény sorsú ifjak bajait enyhíteni, a szorgalmasabbakat jutalmazásaikkal kitüntetni kívánták, az igazgatóságnak, az illetők részéről kifejezett, hálás köszönetét.

Az év vége. A nyilvános vizsgálatok befejezése után jun. 29-én ünnepélyes hálaadó isteni tisztelet tartatott.

IV.

Az 1877—8-ki tanterv.

VIII. osztály.

- Hittan. A kath. egyház története dr. Wappler Antal könyvének 4. része után. Hetenkint 1 óra. **Trautwein János.**
- Latin nyelv. Horatii Carm. Od. lib. I. 1. 2. 3. 4. 14. 20. 22. 24. 28. II. 2. 3. 6. 14. III. I. 3. 30. IV. 7. Epod. 1. 2. 7. Sat. I. 1. 3. 4. Epist. I. 1. 7. 8. 13. Ars poet. 1—275. v.; Taciti Hist. I. II. K. k. Quintiliani I. X. c. 1. K. k. Horatius L. Mueller; Corn. Tacitus C. Halm; Quint. C. Halm; Vagács Irályk. gyak. Het. 5 óra. **Pfeiffer Antal.**
- Görög nyelv. Homeri Iliad. II. IV. V. IX. X.; Herodoti Hist. I. II. némi kihagyásokkal; Plato Socrates védelme. K. k. Homeros Fr. Hochegger; Herod. H. R. Dietsch; Plato V. Horváth Zs. Het. 4 óra. **Pfeiffer Antal.**
- Magyar irodalom. A magyar nyelv és irodalom történetének vázlata, összefüggésben a hazai és főleg a művelődéstörténelemmel. K. k. Szvorényi J. Magy. irod. szemelvények. Het. 3 óra. **Fekete Endre.**
- Német nyelv. Ponor Thewrewk Árpád német. tan- és olvasókönyvének II. kötetéből 35, azonkívül Goethe, Schiller és Uhlandból 15 olvasmánynak fordítása, nyelv- és széptani fejtegetése, tartalmuk élő szóval és írásban való visszaadása német nyelven. Het. 2 óra. **Trautwein János.**
- Történelem. Magyarország oknyomozó története. K. k. Horváth M. Magyarország története. Het. 4 óra. **Vajda Gyula.**
- Mennyiségtani földrajz. A világról általában; a Földről különösen. A föld viszonya a Naphoz és a Holdhoz. Az időszámítás- és naptárakról. Naprendszerünk nevezetesebb tagjairól. K. k. Lentényi M. A mennyiségtani földr. alapvonalai. Het. 2 óra. **Tóth Jenő.**
- Mennyiségtan. A kapcsolástan. Newton kéttagi tantéte. A pont; az egyenes vonal és a kúpmetzetek elemzőmértana a síkban. A betűszám- és mértan rendszeres áttekintése. Megfelelő példák kidolgozása. K. k. Dr. Lutter N. Betűszám- és Mértan II. r. Het. 2 óra. **Tóth Jenő.**
- Természettan. Általános rezgés- és hangtan. Fénytan. Delejesség. Világosság; mennyiségtani megállapításokkal és kísérletekkel. K. k. Fehér J. Kísér. természettan. Het. 3 óra. **Tóth Jenő.**

Bölcsészettan. A tiszta gondolkodástan. K. k. Fekete E. u. a. czimű műve. Het. 2 óra. **Fekete Endre.**

VII. osztály.

Hittan. Ker. kath. erkölcsstan dr. Wappler Antal könyvének 3 része után. Het. 1 óra. **Trautwein János.**

Latin nyelv. Ciceronis pro S. Roscio Amerino oratio; Vergilii Aeneidos I. II. K. k. Köpesdi S. Ciceronak két beszéde; Veress Verg. Aeneise; Vagács Irályk. gyakorl. Het. 5 óra. **Farkas József.**

Görög nyelv. Xenophon Anabasisából: Ifjabb Cyrus I. Készülődések a háborúhoz. II. Vonulás a király ellen. III. A cunaxai ütközet. IV. Cyrús jelleme. Homeri Iliad. I. VII. ének fordítva s elemezve. Az ó-ióni nyelv és Homeros ismertetésével. K. k. Schenkli-Horváth Chrestomathia; Hochegger Hom. Iliad. Het. 4 óra. **Panek Ödön.**

Magyar nyelv. A drámai költészet- és szónoklattan. K. k. Szvorényi Ékesszólástana és Magy. irod. szemelvények. Het. 3 óra. **Fekete Endre.**

Német nyelv. Különböző szerzőktől 25 olvasmánynak nyelv-, mondat- és széptani fejtegetése. K. k. P. Thewrewk Á. Német tan- és olvasókönyve II. r. Het. 2 óra. **Panek Ödön.**

Történelem. Uj-kor, hozzá való földrajzzal. K. k. Somhegyi F. Egyet. világtört. II. r. Het. 3 óra. **Vajda Gyula.**

Mennyiségtan. Első- és másodfokú, egy és több ismeretlenű egyenletek ismétlése. A másodfokúak szerint megfejtendő magasabb fokú, szorzási és határozatlan egyenletek. Szám- és mértani haladványok. A hatadványok alkalmazása az összetett kamat- és járadék számolásnál. — Térta. Gömbháromszögtan megfelelő példákkal. K. k. mint a 8. osztályban. Het. 3 óra. **Mészáros Ferencz.**

Természettan. Előzmények. Erőműtan. Általános és különös rezgéstán. Hangtan. K. k. Fehér I. Kisérl. természettan. Het. 4 óra. **Mészáros Ferencz.**

Bölcsészettan. Tapasztalati lélektan. K. k. Pauer J. u. a. czimű műve. Het. 2 óra. **Fekete Endre.**

VI. osztály.

Hittan. Ker. kath. hittan dr. Wappler Antal könyvének 2. része után. Het. 1 óra. **Trautwein János.**

Latin nyelv. Liviusból szemelvények: Romulus és Remus. A Horatiusok és Curatiusok harcza. Tarquinius sup. beveszi Gabii városát. Horatius Cocles és Mucius Scaevola. — Sallustiusból Lib. de Catilinae coniuratione némi kihagyással. — Vergilii Aeneid. Lib. I. — K. k. Iványi T. Livii hist. partes sel.; Hindy C. Sall. Crisp.; Veress Verg. Aeneise. Het. 5 óra. **Fekete Endre.**

Görög nyelv. Nem tiszta jellegű, rendhagyó μ végzetű igék. Az egész alaktan ismétlése. Olvasmányok. A mondattan vázlatos ismertetése Curtius nyomán. K. k. Szepesi I. Hellen nyelvtana. Het. 5 óra.

Farkas József.

Magyar nyelv. A nagyobb elbeszélő művek, különösen pedig a lantos és tanító költemények. K. k. mint a 7-ben és Kürcz A. Olvasmányok Het. 3 óra.

Fekete Endre.

Német nyelv. 29 elbeszélő és leíró prózai és költői mű olvasása, fejtegetése, nyelv- és mondattani elemzése. Levezetés és ügyiratok fogalmazásának gyakorlása. K. k. P. Thewrewk Á. Ném. tan és olv. k. I. r. Het. 2. óra.

Rappensberger Vilmos.

Történelem. Középkor, megfelelő földrajzzal. K. k. és heti óraszám mint a 7. osztályban.

Vajda Gyula.

Mennyiségtan. A hatványozás és gyökkivonás ismétlése. Szorszámok. Az elsőfokú egy és több ismeretlenű egyenletek ismétlése után a tiszta és vegyes másodfokú egyenletek. — Néhány nevezetesebb tétel a körről. Szög- és háromszögmértan. K. k. Dr. Lutter N. Betűszám-tan. Mértan I. Szorszámok. Het. 4 óra.

Mészáros Ferencz.

Természetráajz. Az általános és részletes álattan rendszeres ismertetése kiváló tekintettel a boncz- és élettanra. K. k. Pap. I. Az állatok természetrajza. Het. 2 óra.

Rappensberger Vilmos.

Vegy-tan. Az ált. vegy-tan. Az egy-, két-, három- és négy vegyértékű electro negativ elemek. A fémek s néhány fontosabb szerves vegy. K. k. Fehér J. A vegy-tan elemei. Het. 2 óra.

Rappensberger Vilmos.

V. osztály.

Hittan. A kath. egély igazságának bebizonyítása dr. Wappler Antal könyvének 1. része után. Hetenkint 1 óra.

Trautwein János.

Latin nyelv. Előző ismétlések. Fő-, melléknévi és határozói mondatok. — Ciceronis Laelius de Amicitia 1—27. c. — Ovidii Fast. III. 2. 3. Met. XV. 199—214. Met. I. 89—151. — Met. V. 438—462. — Met. II. 680—208. — Met. VIII. 183—240. — Fast. II. 383—421. — Fast. IV. 809—859. — Fast. II. 491—511. — Fast. II. 687—711. — Fast. III. 523—540. — Cicero leveleiből ad Att. III. 5. — ad Att. 6. — Ad Fam. XIV. 4. és 2. K. k. Szepesi-Budavári Mondattan. II. r.; Dr. Heinrich G. Cic. Laeliusa; Szamosi J. Tirocinium poet.; Köpesdi S. Cic. válogatott levelei. Het. 6 óra.

Tóth György.

Görög nyelv. Hangtan, név-alaktan egészen, az ige-alaktanból a tiszta jellegű igékig. K. k. Szepesi J. Hellen nyelvtana. Het. 5 óra.

Mészáros Alajos.

Magyar nyelv. A kisebb és nagyobb elbeszélő írásnemek. Olvasmányok. K. k. Név L. Írásművek elmélete és olvasmányok. Het. 3 óra.

Farkas József.

- Német nyelv. Nyelvtani ismétlések. Mondattan. Múdarabok fordítása, nyelv- és mondattani elemzése. Egyszerű ügyiratok, levelek és elbeszélések fogalmazása. K. k. Toepler-Szemák Német Grammatika; P. Thewrewk olv. k. I. r. Het. 2 óra. **Rappensberger Vilmos.**
- Történelem. Ó-kor, földrajzi megállapítással. — K. k. és heti óraszám mint a 7. osztályban. **Vajda Gyula.**
- Mennyiségtan. Az előbbienek ismétlése után a hatványozás, gyökfejtés, első fokú egyenletek több ismeretlennel. — Sikmértan. K. k. Dr. Lutter N. Betűszám- és mértan. **Tóth Jenő.**
- Természetrész. A tanév első felében az ásványtan, másodikban a növénytan általános és részletes tárgyalása szemléleti alapon. K. k. Pap J. Az ásványok és növények természetrajza. Het. 3 óra. **Rappensberger Vilmos.**

IV. osztály.

- Hittan. Bibliai történet. Új-szövetség. Palesztina egyes tartományainak részletes leírása. K. k. Bibliai Történet Róder A. Hetenkint 2 óra. **Mészáros Alajos.**
- Latin nyelv. A határozatlan módú igék. Az állapotjelzők. A hanyattszók. Az igenevek. Szórend. Metrika. — Jul. Caes. de bello Gall. comm. I. c. 1—30., comm. II. egészen. — Erkölcsi mondatok hexameterekben; Phaedrusból 5 mese; Ovidiusból 5 önálló darab. K. k. Szepesi J. Mondattan I. II. r.; J. Caes. Budavári J.; Tirocinium poet. Szamosi J. Het. 6 óra. **Pfeiffer Antal.**
- Magyar nyelv. Írás-művek. Szó- és vers-mérettan, főtekintettel a megfelelő olvasmányok fejtegetésére. K. k. Laky D. Irály- és költészet; Szvorényi J. Olv. IV. r. Het. 3 óra. **Pfeiffer Antal.**
- Német nyelv. A szótan ismétlése mellett a szókötés. Olvasmányok nyelvtani ismétléssel. K. k. Toepler-Szemák Német grammatika; Felsman J. olv. II. r. Het. 2 óra. **Rappensberger Vilmos.**
- Történelem. Magyarország története a vegyes és Habsburg házakból származott királyok uralkodása alatt K. k. Visontay J. Magy. orsz. tört. Het. 2 óra. **Vajda Gyula.**
- Mennyiségtan. A betűszám- elemei. A négy alsóbb fokú művelet egész számokkal. A számok oszthatóságának rövid elmélete. A négy alsóbb fokú művelet tört számokkal. Az aránylatok tana és ennek kapcsán a hármas szabály, társág-, láncz- stb. szabályok megalapítása és ismételt begyakorlása. Első fokú egyenletek egy ismeretlennel. — Tér- tan. A gömbölyű testek megismertetése, fölület és térfogat számítások. K. k. Dr. Lutter N. Betűszám- és Močnik-Szabóky Mért. nézett. II. r. Het. 3 óra. **Tóth Jenő.**
- Természettan. A tanév téli szakában a testek egyensúly- és mozgástana. Hangtan. Fénytan — folytonos kísérletekkel. K. k. Greguss Gy. Természettan. Het. 4 óra. **Rappensberger Vilmos.**

Vegyten. A tanév nyári szakában egyszerű és összetett testek. Vegytörvények. Vegyszámtan. A gyakrabban előforduló szerves és szervetlen anyagok kísérleti tárgyalása lehetőleg az egyfajú sorok alapján. K. k. Fehér J. A vegyten rövid vázlata. Het. 4 óra.

Rappensberger Vilmos.

Rajz. Távlattan. — Tömörmértani alakok rajzolása szemlélet szerint sodrony- és bádogninták után. — Diszitmények rajzolása fős-minták után. — Az emberi fej rajzolása fali táblák és fős-minták után. Het. 4 óra.

Weixlgärtner Vincze.

III. osztály.

Hittan. Bibliai történet. Ó-szövetség. Palesztina általános leírása. Kézikönyv Róder A. Bibliai történet. Het. 2 óra. **Mészáros Alajos.**

Latin nyelv. Az alaktan rendszeres ismételése mellett a mondatból a szóegyeztetés, esettan, tért, időt és helyet jelentő nevek megfelelő fordításokkal. K. k. Szepesi J, Latin mondattana I. r.; Vass József Corn. Nep. Het. 5 óra.

Mészáros Alajos.

Magyar nyelv. Szóegyeztetés. Szóvonzat. Az igemódok és idők viszonyai a mondatban. Szórend. Az önálló, összetett, függő mondatok. Körmondat. A szók helyesírása. A mondatok helyes pontozása. K. k. Szvorényi J. Kisebb magyar nyelvtana és Trautwein Magyar olvasó könyve III. r. Het. 3 óra.

Mészáros Alajos.

Német nyelv. A fő-, mellék-, számnevek és névmások ismételése mellett az erős és gyenge ige-hajlítás. Olvasmányok elemzése. K. k. Toepler — Szemák Német gramatika. — Felsmann J. olv. k. I. r. Het. 2 óra.

Panek Ödön.

Földrajz. Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália földrajza. K. k. Visontay J. Egyet. földirat II. r. Het. 2 óra.

Vajda Gyula.

Történelem. A magyarok története a vegyes házból származott királyokig. K. k. Visontay J. Magyar. orsz. tört. Het. 2 óra. **Vajda Gyula.**

Mennyiségtan. Arányok és aránylatok ismételése alkalmazással az egyszerű és összetett hármasszabályra. Lánczszabály. Egyszerű és összetett kamat- és lerovat-számolás. Határidő-számítás. Váltók, ráfizetmény, biztosítási ügy, állampapírok és részvények. Társaság- és elegyítés-szabály. — Tömörmértan. A térre vonatkozó néhány tétel. Szabályos soklapok, hasáb, gúla. K. k. Dr. Lutter N. Közönséges számtan. Močnik-Szabóky Mért. nézlett. II. Het. 3 óra.

Mészáros Ferencz.

Természettan. Előzmények. A vegytenből néhány sav, alj, só és a víz. Hőtan. Léggöri csapadékok. Delejesség. Villanyosság. K. k. Greguss Gy. Természettan. Het. 3 óra.

Mészáros Ferencz.

Rajz. Tömörmértani alakok rajzolása a derékszögű vetület szerint eszközökkel. — Távlattan. Síkmértani alakok rajzolása szemlélet szerint sodronyminták után. — Diszitmények és növények rajzolása lapos és fős-minták szerint. Het. 4 óra.

Weixlgärtner Vincze.

II. osztály.

- Hittan.** A kath. egyház szertartásai. Az egyházi személyek, helyek, tárgyak, cselekvények és az egyházi idő. K. k. A kath. egyház szertartásai. Némethy L. Het. 2 óra. **Farkas József.**
- Latin nyelv.** A névalaktan ismétlése után a cselekvő, szenvedő és álszenvedő ígehajlítás. Az igék multjai és hanyattszavai. A rendhagyó hiányos és személytelen igék. A főbb szókötési szabályok előrebocsátásával az előforduló mondatok fordítása és elemzése. — K. k. Szepesi-Budavári: Latin alaktan II. r. Het. 6 óra. **Panek Ödön**
- Magyar nyelv.** Az ige, annak jelentménye és alkata. Az igemódok, idők; az igék szám- és személyviszonya. Az igeragozás főbb szabályai. Rendes, rendhagyó, személytelen és hiányos igék. Határozók, kötszók. Szóösszetétel és szóképzés. K. k. mint a 3. osztályban; Trautwein J. Olv. k. II. r. Het. 3 óra. **Tóth György.**
- Német nyelv.** Főnév, melléknév, számnév, névmás, ige. Az igék képzése. A segédigék hajlítása. Igehajlítás. Néhány erős ige ismertetése. A gyakorlatok fordítása s elemzése. Néhány erkölcsi mondatnak magyarra fordítása s beemlézése. K. k. Toepler-Szemák Német grammatika. Het. 2 óra. **Panek Ödön**
- Földrajz.** Az osztrák örökös tartományok ismertetése; utóbb Európa többi országai. K. k. Visontay J. Egyetemes földirat I. r. Európa Het. 2 óra. **Zsuffa Pál.**
- Mennyiségtan.** A közönséges és tizedes törtekkel való alapműveletek ismétlése; számolási rövidítések és rövidített számtani műveletek. Arányok és aránylatok. Egyszerű és összetett hármasszabály. A száztóli kikeresése. Egyszerű kamatszámolás. — Sokszögek Kerület- és terület-számítás. Sokszögek átalakítása. Hasonlóság. A körrel szülő főbb tantételek. K. k. Dr. Lutter N. Köz. számtan II. r. Močnik-Szabóky Mért. nézlett. Het. 4 óra. **Zsuffa Pál.**
- Természetről.** Az év téli szakában ásványtan. Bevezető fogalmak. A jegecrendszer fővonásokban. Sók, földek és kövek, fémek és éghető ásványok. — Az év nyári felében növénytan. A külszervek és kiválóbb alakok szemléltetése. K. k. Pap. J. Term. rajz elemei II. r. Het. 2 óra. **Zsuffa Pál.**
- Rajz.** Mértani rajzeszközökkel. Síkmért. feladatok megfejtése párhuzamosan a síkmértan előadásával. — Egyszerű díszítmények rajzolása falitáblák és előrajz szerint. Het. 4 óra. **Weixelgärtner Vincze.**
- Szépíráás.** Magyar és német folyóíráás Greiner M. irkái nyomán Het. 1 óra. **Panek Ödön.**

I. osztály.

- Hittan.** A hit. A parancsolatok. A malaszteszközők. Az imádság. K. k. Közép katekizmus. Het. 2 óra. **Farkas József.**

Latin nyelv. Főnevek, melléknevek, igehatározók, névmások. A melléknevek fokragozása. A számnevek. A fő igealakok. Az esetek és nevek fölötti észrevételek. Fordítások. K. k. Szepesi J. Latin nyelvtan I. r. Het. 6 óra.

Tóth György.

Magyar nyelv. A szó és beszédrészek. A szók helyes ejtése és helyes kiírása. A mondat és fajtái. A szóalakban, szóragozás. A főnév s ennek mondatbeli viszonya. Melléknév, számnév és névmás. — K. k. mint a 3. osztályban. Trautwein J. Olv. k. I. r. Het. 3 óra.

Tóth György.

Német nyelv. A főnevek neme és ejtegetése. A melléknevek fokozása és ejtegetése. Számnevek. Névmások. A fordítások megfelelő mondattani magyarázások kíséretében eszközöltettek. K. k. Toepler-Szemák; Német grammatika. Het. 2 óra.

Tóth Jenő.

Földrajz. A mértani s természettani földrajz főbb pontjai; utóbb a magyar korona országainak leírása. K. k. Visontay J. Magy. orsz. földleírása a legújabb adatok nyomán. Het. 2 óra.

Zsuffa Pál.

Mennyiségtan. A tizedes számrendszer. A négy alapművelet egész számokkal és tizedes törtekkel. Mérték-rendszer. A négy alapművelet köz. törtekkel; ezek átváltoztatása tizedesekre s viszont. — Mértani alapfogalmak. Három- és négyszögek alakítása és főbb tulajdonságaik ismertetése. K. k. Dr. Lutter N. Köz. számtan. Mocnik-Szabóky Mért. nézlett. Het. 4 óra.

Zsuffa Pál.

Természetrajz. Alapfogalmak. Az emberi test részei s ezek élettani működése. A gerincesek részletes ismertetése. Puhányok, izállatok és férgek kiválóbb alakjai. K. k. Pap J. Term. r. elemei. Het. 2 óra.

Zsuffa Pál.

Rajz. A síkmértani idomok rajzolása szabad kézzel s azoknak alkalmazása egyszerű diszitmények szerkesztésére. — Tömörmértani alakok rajzolása szabad kézzel szemlélet után derékszögű vetület szerint. Het. 4 óra.

Weixlgärtner Vincze.

Szépírás. Magyar és német folyóírás Greiner M. irkái nyomán. Het. 1 óra

Tóth Jenő.

V.

Írásbeli feladványok.

1. Magyar nyelven.

VIII. osztályban.

Az irodalomtörténet feladata. — Fejtegetés. — A keresztény mű elődés terjedése az Árpádok korában. — Értekezés. — A XV. század találmányainak és felfedezéseinek hatása a közművelődésre. — Értekezés. — Miben rejlik a költészetnek — mint művészetnek — lényege? — Szépt. fejt. — „Szellem, ész, izlés három fő hatalom, melyeknek egy célirányban kell munkálniok, hogy valamely tárgy tökéletes aesthetikai művé váljék.“ Bajza Theoria a művészetben. — Szépt. fejt. — Pázmány, Zrinyi és Apáczai Cseri, a XVII. század három kiváló nagyságának jellemzése és hatása a nemzeti irodalomra. — Jelöltessenek ki a költői és prózai nyelvnek jellemző sajátságai. — Fejtegetés. — Az Aurora-kör hatása költészetünknek nemzeties irányára. — Az eposi és drámai dictionról. — Egybevetés.

VII. osztályban.

A drámai cselekmény és az eposi esemény megkülönböztetése. — Egybevetés. — A drámai jellemzésről. — Fejtegetés. — A tragoedia érzelmi hatásáról. — Fejtegetés, — A vigjáték irányáról. — A szorosan vett dráma sajátságairól a szomorú- és vigjátékkal szemben. — Egybevetés. — Szónoki meghatározások (hála, ifjuság, tanulmányozás és művészet). — Szónoki tárgyas bizonyítékok: 1) Csak az erényes lehet boldog. 2) A jelen magvai a multban hintettek el. 3) Ábrándozás az élet megrontója. — Küzdés az élet, — és sikert csak az ér el, ki a küzdelemben el nem csügged. — Nemi tárgyalás. — „A szerencse mezőt ad, de a győzelmet rajta csak erény vívhatja ki.“ Eötvös. — Chria. — Kölcsey-Berzsenyi D. felett tartott emlékbeszédének irányáról. — Fejtegetés. — Mily kellékektől függ az önálló tanulmányozás sikere? — Értekezés. —

VI. osztályban.

A lyrai költemények tárgyáról. — Fejtegetés. — A szüret. — Leírás. — Az ódák előadási kellékeiről. — Fejtegetés. — Dayka „A virtus

becse“ című ódájának fejtegetése. — Szépt. fejt. — Kerestessenek k Berzsényinek „A magyarokhoz“ című odájából az előadás hatályosságát előmozdító alakzatok. — Barátom sirjánál. — Rimes mért. vers. — Bajza „A hit“ című bölcselmi énekének fejtegetése. — Szépt. fejt. — A dal zenei kellékeiről. — Fejtegetés. — Napköltekor. — Ütemes rimes vers. — Kisfaludy Kár. „Mohács“ című elegiájának irálya. — Szépt. fejt. — Az 1741-diki országgyűlés történetéből egy részlet. — Distichonokban. — A lyrai költő hatása a kedély nemesítésére. — Értekezés. — A költői irály sajátosságairól. — Fejtegetés. —

V. osztályban.

Az önművelés célja. — Kivonat. — Az anyanyelv alapos tanulásának haszna. — Értekezés. — A négy évszak és az emberi életkor. — Összehasonlítás. — A széppróza és a költői nyelv sajátosságai. — Egybevetés. — A Duna-folyam jelentősége Magyarországon. — Prózai leírás. — Cserhalom. — Költői leírás Vörösmarty nyomán. — A félkezű koldus. — Beszély Tompa költői beszélye után. — Miben különbözik a beszély a beszélyféléktől? — Összehasonlítás. — Az eposi jellemzés. — Fejtegetés. — Arany V. László cz. balladájának szépt. fejtegetése. — A klass. nemz. eposköltészet fejlődése. — Hogyan kell alkalmazni az előadás általános formáit a regényben? — Fejtegetés. — Szorgalom és kitartás célhoz vezetnek. — Értekezés. — Arany Buda halála cz. eposának szépt. fejtegetése. — Falusi órák. — Idyll Tompa nyomán. — Az oktató elem alkalmazásáról a mese-, példabeszéd- és a regepéldázatban. — Fejtegetés. —

2. Német nyelven.

VIII. osztályban.

Mein Liebling in der Geschichte. — Wiege und Sarg. — Zu vergleichen. — Was gewinnen wir dadurch, wenn wir den Tod unter dem Bilde des Schlafes betrachten? — Abhandlung. — Die aufgehende Sonne hat mehr Anbeter, als die untergehende. — Abhandlung. — Die Erfindungen des Mittelalters, und deren Einfluss auf's menschliche Leben. — Wer jung an's Alter hat gedacht, Der hat die Zeit recht zugebracht. — Abhandlung. — Geduld überwindet Alles. — Abhandlung. — Es ist eine Rede zu entwerfen, welche Veturia an ihren Sohn Coriolanus gehalten haben könnte, als er Rom den Untergang drohte. — Rede des Niklas Zrinyi an seine Soldaten bei der Belagerung der Feste Sziget.

VII. osztályban.

Die überwundene Versuchung. — Gespräch. — Der Gebrauch ein Tagebuch zu führen, ist überaus nützlich. — Abhandlung. — Die Freuden

des Winters. — Beschreibung. — Neujahrswunsch an die Eltern. — Briefform — Wozu soll den Schüler der Spruch ermuntern: „Jung gewohnt, alt gethan.“ — Abhandlung. — Warum gute Vorsätze so oft nicht ausgeführt werden. — Abhandlung. — Was würdest du dem antworten, der zu dir spräche: „Morgen ist auch noch ein Tag.“ — Abhandlung. — Widerlegung des kosmopolitischen Spruches: „Ubi bene, ibi patria. — Abhandlung. — Die üblen Folgen der Unmässigkeit. — Abhandlung. —

VI. osztályban.

Drei Uebersetzungsübungen. — Inhaltsangabe einiger Lesestücke. — Verschiedenartige bürgerliche Geschäftsaufsätze. — Beschreibung der thierischen Zelle und ihrer Lebensfähigkeit. — Beschreibung des Stadtwäldchens. — Brief an einen Freund. — Glückwunsch zum Namensfeste der Mutter. — Bericht über die verlebten Weihnachtsfeiertage. — Briefform. — Volksbildung unter Karl dem Grossen. — Abhandlung. — Die in Lessings Laokoon ausgesprochenen Haupt-Kunstgesetze.

VI. AZ IFJUSÁG ÉRDEMSOROZATA.

VIII. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak										Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Menny. Földr.	Történelem	Mennyiségtan	Természettan	Bölcsészettan	Francia nyelv	Műfének	
Altstaedter Zsigmond, héb.	1	2	1	2	3	2	2	2	2	2	—	—	1
Brünauer Adolf, héb. . .	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	—	2
Danielovits Kálmán. . .	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	—	1
Dömötör Sándor	2	3	2	1	3	2	1	2	2	1	—	—	2
5. Dzián Kálmán.	3	3	2	3	3	3	3	3	3	3	—	1	2
Frank József, héb. . . .	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	2
Franyó István	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	1	1
B. Ghillány Imre.	2	3	2	1	3	2	1	3	2	2	—	—	2
Hosszú Gyula	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2
10. Kossúth Lajos	3	3	*	3	3	3	2	3	3	2	—	—	1
Kovács Antal	2	3	2	2	3	3	2	3	3	2	—	—	1
Krantz Gyula	3	3	*	3	3	3	2	3	3	3	—	1	1
Krepelka Ágoston	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	2	1
Kürthy István, ö. d. . . .	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
15. B. Manndorff Géza . . .	1	2	2	1	3	2	1	2	2	2	1	—	1
Nemeshegyi Béla	1	2	2	2	1	3	2	3	2	1	—	—	2
Pálföldy Lajos.	2	3	3	3	3	3	2	3	3	3	—	—	2
Policzer József, héb. . . .	1	2	1	1	3	2	2	3	2	3	—	—	1
Polinszky Béla	2	1	1	1	3	2	1	2	2	2	—	—	2
20. Porutiu Gyula	1	2	1	1	2	2	1	2	2	2	—	—	1
Preysz Gusztáv	1	2	1	1	1	1	2	2	2	1	—	—	1
Prugberger Vincze	1	1	1	2	3	3	2	3	3	3	1	—	1
Putnik Miksa	2	2	1	2	1	3	2	2	1	2	—	1	1
Rákosi Győző.	1	2	1	1	2	2	1	2	2	1	1	1	2
25. Schäffer Károly	1	2	2	2	2	3	1	3	3	1	—	—	1
Schmidt János	1	2	2	1	1	2	1	2	1	1	—	1	1
Spitzer Rikárd, héb. . . .	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Steiner Sándor, héb. . . .	1	3	3	1	1	2	2	3	3	2	—	—	1
Szabó Sándor.	1	2	2	2	2	3	2	3	3	1	—	1	1
30. Timáry Béla	3	3	*	2	3	3	2	3	3	2	1	—	1
Udránszky László, ö. d. . .	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1
Weinberger Gyula	2	2	1	2	3	2	2	3	2	1	—	1	2
Weinhardt Lajos	1	3	*	2	3	3	2	3	3	3	1	1	2

Összesen 33.

VII. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak			Magavizetlet	
	Hittan	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Történelem	Mennyiségtan	Természettan	Bölcsészettan	Francia nyelv	Gyorsírászat		Műfűnek
Aigner Béla	1	2	1	1	2	1	2	1	1				2
Bakó Ferencz	1	3	3	2	1	1	2	2	2				2
Blaskovich Bertalan	1	2	*	1	2	1	1	1	1				1
Bogisich Árpád	1	2	2	2	2	2	3	3	2				2
5. Brunner Géza	1	4	3	2	3	2	3	3	3				2
Bujanovics Gyula	1	2	2	2	2	1	2	2	1				1
Eitner István	1	3	3	2	2	1	2	3	1				1
Földiák Emil, héb.	2	3	3	3	2	2	3	3	3				2
Gaal Tibor, h. v.	1	1	3	1	2	1	1	1	1				1
10. Greisitz Antal	1	1	2	1	1	1	2	2	1				1
Hamza József	1	3	3	1	3	1	3	2	1			1	2
Jamniczky Gyula	1	3	3	1	3	1	2	1	1				2
Kaiser József, ö. d.	1	2	3	1	1	1	3	2	1				2
Körömy Árpád	2	3	3	2	3	1	3	3	1				2
15. Lichtenstern Vilmos, héb.	1	2	2	1	1	1	2	2	1				1
Lyka Sándor, g. k. v.	2	3	3	3	3	3	3	2	2				1
Pfeiffer Sándor	1	2	3	1	2	1	2	1	1				1
Pilaszanovits Mátyás	2	3	3	3	3	2	3	2	3				2
Popovics Sándor, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	1	1				1
20. Reisenleitner Rezső	2	3	4	3	2	2	4	3	2				2
Reiter Zsigmond	1	2	2	1	2	1	1	1	1				1
Rosenthal Sándor, héb.	1	2	3	1	2	1	2	1	1				2
Sax Ágoston	1	3	3	2	2	1	1	1	2				1
Schwarz Gyula, héb.	1	3	3	1	2	1	2	2	1				2
25. Seres Imre	1	3	3	1	3	1	3	3	1				2
Székely Zoltán	2	4	*	2	3	1	3	3	2				1
Theiss Antal	1	1	1	1	1	1	1	1	1			1	1
Török Leventa	1	3	3	2	3	3	3	3	3				2
Vermes Lajos	2	3	3	2	3	2	2	2	2			1	2
30. Weiszbarth Gyula, ö. d.	1	1	1	1	2	1	1	1	1				1
Zsubriczky Ferencz	2	3	3	2	3	2	3	3	1				1

Beteg: Csapó Lóránt, ág. v.

Tanodát változtattak: Ettl József, Lábos Endre, Lázár Lajos.

Magántanulásra tértek: Gold Dávid, héb., Kohn Lajos, héb., Wittmann György.

Összesen 40.

VI. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak.										Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet
	Hitnan	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Történelem	Mennyiségtan	Természetrajz	Vegyatan	Francia nyelv	Gyorsírszat	Műének		
Amigo Benő, héb.	1	3	3	3	2	2	2	3	3				2	
B. Bánhidv István	1	3	—	2	2	1	2	2	1				1	
Barta Antal	1	3	—	3	3	2	3	3	3				1	
Bellaagh Imre	1	2	3	2	2	2	3	2	3				1	
5. Cseh József	1	3	1	2	2	1	2	1	1				1	
Csonka Ede	1	1	2	1	1	1	1	1	1	2			2	
Frey Gyula	1	3	3	2	2	2	2	1	2				1	
Fürst Imre, héb.	1	2	3	2	3	1	3	3	3				2	
Hellebronth Iván	1	3	2	2	2	1	2	2	2		1		1	
10. Hilián Jenő	1	1	2	1	2	1	1	1	1				1	
Jakab Péter	1	2	1	2	3	2	3	2	2				2	
Jamniczky János	1	2	1	1	2	1	1	1	1				1	
Kardhordó Aladár	2	3	3	3	3	2	3	3	3		1		2	
Kiss Ferencz	2	2	3	2	3	2	3	2	3				2	
15. Kontur Béla	1	2	1	2	2	1	1	1	1				1	
Kovách Gáspár	1	1	1	1	2	1	1	1	1				1	
Kranovitz Dezső héb.	3	3	3	3	3	3	3	3	3				2	
Leypold Ernő	2	3	3	3	3	3	3	3	3				1	
Lippics Elek	1	1	2	1	2	1	1	1	1				1	
20. Lukács László	1	2	1	2	2	1	3	1	1				1	
Lyka István, g. k. v.	2	3	2	2	2	2	1	1	1				1	
Madarász József	2	3	3	3	3	3	3	2	3				1	
Markusz Miksa, héb.	1	2	1	2	2	1	2	2	2				1	
Németh Antal	2	3	3	3	3	3	3	2	2	2		1	2	
25. Paczolay Antal, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	1	1				1	
Gr. Pálffy Miklós	2	3	3	3	3	3	3	3	3				2	
Payr István	1	1	2	1	1	1	1	1	1				1	
Richter József	1	2	2	1	2	1	2	1	1			1	1	
Rothkopf Károly	1	2	2	2	3	3	3	2	3	1			1	
30. Samassa Tivadar	1	3	3	3	3	1	3	2	2				1	
Sármay József, héb.	1	1	1	1	2	1	2	1	2				1	
Schip Károly	1	1	1	1	1	1	1	1	1				1	
Stamberger Salamon, héb.	1	1	2	1	1	1	3	2	2				1	
Susits Béla	1	1	2	1	2	1	2	1	1				1	
35. Szent-Iványi Farkas	1	3	3	3	2	1	3	2	1				2	
Szimélyi Gusztáv	1	3	2	3	2	3	3	2	2				1	
Szkalla Károly	1	3	3	3	3	3	3	2	2				2	
Ürményi József	1	2	2	1	1	2	2	2	2				1	
Vendrey Pál	3	3	—	3	3	3	3	3	3				1	
40. Vész Béla	1	3	2	3	2	1	2	1	2				1	
Vratarics Lajos	1	3	3	3	3	2	3	2	3				2	
Wunderlich Nándor	1	2	3	2	2	1	3	2	3			2	1	

Beteg : Rudnyánszky László.

Tanodát változtatott : Füzesséry Zoltán.

Magántanulásra tértek : Mahler Mór, héb., Schnabel Samu, héb.

Kimaradtak : Komáromy Nándor, Pattsu Otto, Veresmarthy Ödön.

Meghalt : Schwerer Antal.

Összesen 50.

V. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak										Bendkívüli tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Történelem	Mennyiségtan	Ásványtan	Növénytan	Francia nyelv	Gyorsírászat	Műének		
Ambrozovics Dezső	1	1	2	1	3	1	1	2	2	—	—	—	2	
Bäcker József ö. d.	1	—	3	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1	
Bercsényi László	2	4	3	3	3	2	3	2	2	—	—	—	1	
Békássy István	1	3	3	3	2	2	2	2	2	—	—	—	2	
5. Bretschneider Ödön, ism.	3	4	4	4	4	4	4	4	4	—	—	—	2	
Brezovay László	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1	
Emmerling Vilmos	1	2	1	2	2	2	3	2	3	—	1	—	1	
Farkas János	2	3	3	3	3	2	3	2	2	—	—	—	2	
Fischer Samu, héb.	1	1	2	1	2	1	2	1	1	—	—	2	1	
10. Fleischmann Gusztáv	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	3	—	2	
Fleischmann Jenő	3	3	3	3	3	3	3	3	4	—	3	—	2	
Fok Dezső	1	3	3	2	3	2	3	1	2	—	—	—	2	
Gajzágó Lukács	2	4	3	3	3	3	3	3	3	—	—	—	1	
Gerlóczy Zsigmond	2	3	4	3	3	2	3	2	2	—	—	2	2	
15. Géczy Árpád, ism.	2	3	3	3	3	2	2	2	2	—	—	—	2	
Hebenstreit Gyula	2	4	4	4	4	2	4	3	2	—	—	—	2	
Hell Jenő	2	4	4	3	3	3	3	2	2	—	—	—	2	
Képešs István	1	3	3	3	3	3	3	2	2	—	—	—	2	
Képesy József	1	4	4	3	3	2	4	2	3	—	—	—	2	
20. Liphay Fülöp	2	4	4	3	3	3	4	3	3	—	—	—	2	
Mähler Samu, héb.	1	3	3	2	2	2	3	3	3	—	—	—	1	
Marzer Károly	2	3	2	3	3	1	3	2	2	—	—	—	2	
Meixner Ferencz	2	3	3	3	2	2	3	2	2	—	—	—	1	
Papánek Ferencz	2	3	3	2	3	2	3	3	2	—	—	—	1	
25. Rakovszky Géza	1	2	2	2	3	1	3	2	3	—	—	—	2	
Rónay Károly	1	2	3	1	1	1	2	1	1	—	—	—	2	
Rózsa Elemér	1	3	3	3	3	1	3	2	1	—	—	—	2	
Ságody Imre	1	2	1	2	2	1	2	1	1	—	—	—	2	
Schächter Henrik, héb.	2	4	4	4	3	2	3	3	4	—	—	—	2	
30. Schlick Géza	1	2	4	3	2	2	3	2	1	—	—	3	2	
Sgalitzer Gyula, héb.	1	3	2	1	2	1	2	2	2	—	1	—	2	
Stojanovits Jenő	2	4	4	3	3	1	3	3	3	—	—	1	2	
Strausz Ede, héb	1	3	3	3	2	3	4	3	2	—	—	—	1	
Szende Jenő	1	3	3	1	3	1	2	2	2	—	—	—	2	
35. Székely Ádám	3	4	4	4	4	4	4	4	4	—	—	—	2	
Tafler László, héb.	1	1	1	1	1	2	2	1	1	—	1	—	1	
Vaszilievits Emil, g. k. v.	2	2	3	3	4	2	3	2	2	—	—	—	2	
Wodiáner János, ism.	1	2	3	2	2	2	3	2	2	—	—	—	2	
Ybl Bódog	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	—	—	2	

Beteg : Goldner Gyula, héb.
Magántanulásra tért : Kégl Sándor.

Kimaradtak : Bezeredy Miklós, ism., Ehrlich Arnold, héb., Iritz József, héb., Molnár Imre, Molnár Lajos, Putnik Kálmán, Schönfeld Samu, héb., Spitzer Arnold, héb. Összesen 49.

IV. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Bendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Latin nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Történelem	Mennyiségtan	Természettan	Vegytan	Rajz	Francia nyelv	Gyorsírástudás		Műének
Bauer Samu, héb.	1	1	1	2	2	3	2	2	2	—	—	—	2
Blaskovich Elemér	2	3	2	2	2	3	3	3	2	—	—	—	1
Bobok Károly	2	2	2	3	3	3	1	2	3	—	—	—	2
Beökönyi Zoltán	1	2	2	3	2	3	2	3	2	—	—	—	1
5. Csarada Sándor	2	2	2	3	2	3	3	2	1	—	—	—	1
Demjén László, h. v.	1	2	2	2	1	2	2	1	1	—	—	—	2
Ditrich István	1	1	1	1	1	3	1	1	1	2	2	1	1
Fleischmann Béla	1	3	2	3	2	3	2	2	3	—	—	—	2
Gajzágó Miklós	1	3	3	3	3	2	3	2	2	—	—	—	1
10. Galambos Béla	1	3	3	2	2	3	2	2	1	—	—	2	2
Gremesperger István	2	3	2	3	2	4	3	3	3	—	—	—	2
Hannig Kálmán	1	2	2	3	2	1	1	2	3	—	—	—	1
Hellebronth Gyula	2	3	2	3	2	3	2	3	2	—	—	—	1
Krassi-Hokkes József, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	—	1
15. Hudacsek József	1	1	1	3	1	3	2	2	1	—	—	—	2
Hudra Péter	2	3	3	3	2	4	2	3	3	—	—	—	2
Jurák István	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1	2
Justh Zoltán	1	1	1	1	1	3	1	1	1	—	—	—	1
Kafka Károly	2	3	3	4	2	4	3	3	4	—	—	—	1
20. Kammerer István	1	3	2	3	2	3	2	2	3	—	—	—	1
Keleti Lajos, héb.	1	1	1	1	2	1	2	2	4	—	—	—	2
Knapp Károly, héb.	2	2	1	3	3	3	3	2	3	—	—	—	2
Kohn Vilmos, héb.	2	2	1	1	1	2	1	1	1	—	—	—	1
Kondor Gusztáv	1	2	2	2	1	2	1	1	1	—	—	—	1
25. Kotlár István	2	3	2	2	3	3	3	2	1	—	—	—	2
König Aurél, héb.	3	2	2	3	2	4	4	4	3	—	—	—	2
Krammer György	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Kunz Viktor	1	3	2	3	2	4	3	2	3	—	—	—	2
Kurcz Géza	1	2	2	2	3	3	2	2	1	—	—	2	2
30. Lukács Jenő	3	3	2	3	3	4	3	3	3	—	—	—	2
Malatinszky Ferencz	2	1	1	1	1	1	1	1	3	2	—	—	1
Malatinszky István	1	1	1	1	1	1	2	2	3	3	—	—	1
Marsch Ferencz	1	2	3	2	3	3	2	2	1	—	—	2	2
Mérő Géza	2	3	2	3	1	3	2	3	3	—	—	—	1
35. Mészáros Márton	1	1	1	1	1	3	1	1	2	1	—	—	1
Molnár Imre	1	1	1	2	1	2	1	1	1	1	—	1	1
Mosch Rezső	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—	1	—	1

IV. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Latin nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Történelem	Mennyiségtan	Természetan	Vegyten	Rajz	Francia nyelv	Gyorsírászat		Műének
Motusz János	2	2	2	3	2	3	3	2	2	—	—	—	2
Neumayer Vilmos	1	1	2	3	2	3	3	2	3	—	—	—	2
40. Neuschlosz Antal, héb.	2	2	2	2	2	3	2	3	*	—	—	—	1
Novák József, héb.	1	1	2	1	1	2	1	1	1	—	—	—	1
Gr. Pejacsevich Márk	2	1	2	1	2	3	2	2	2	—	—	—	1
Pilaszánovits József.	1	1	1	1	1	3	2	2	1	—	—	—	1
Prandtner József.	2	2	3	3	2	3	3	3	3	—	—	2	2
45. Rehák Gyula, ism.	2	2	2	1	1	3	1	1	2	—	—	—	2
Rókay Károly	1	2	3	3	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Rozgonyi Ödön	1	1	2	2	3	4	2	3	1	—	3	—	2
Sánta Elemér	1	3	2	3	2	2	2	2	1	2	—	—	1
Schönfeld Arthur, héb.	2	1	2	2	1	2	3	2	*	—	—	—	1
50. Simontsits Jenő, ism.	1	3	2	3	3	3	2	1	2	—	—	—	2
Sivó Miklós	1	3	2	3	2	3	3	3	2	—	—	—	1
Springer Ferencz	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Szalay Ferencz	2	3	2	3	3	3	3	3	2	—	2	—	2
Szentmihályi Dezső	2	2	2	3	2	3	3	3	1	—	—	—	1
55. Székely Ákos	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Szkalla Győző	2	1	2	1	1	2	2	2	1	—	—	—	1
Theiss Imre	1	1	2	1	1	1	1	1	1	—	—	—	2
Ujházy Ferencz	2	2	3	3	3	2	2	3	1	—	—	—	2
Vándorfy Iván	2	1	1	1	1	2	2	2	1	2	—	—	2
60. Vavrek József	2	2	3	2	1	3	2	1	1	—	—	2	2
Véges Árpád	2	2	3	2	2	3	2	2	1	—	—	—	2
Vincze Árpád	2	2	2	3	2	3	1	2	2	—	—	—	2
Vojnits Oszkár	1	2	2	2	1	2	1	1	2	—	—	—	2
Vörösmarty Mihály	2	4	3	3	1	4	2	2	2	—	—	2	2
65. Wagner Antal	2	3	2	1	2	3	1	1	1	—	—	1	1

Kimaradt: Wildenauer János.

Összesen 66.

III. Osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak									Rendkívül tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Latin nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Földrajz	Történelem	Mennyiségtan	Természettan	Rajz	Francia nyelv	Gyorsírászat	Műének	
Bajer Lajos	1	2	2	2	1	1	2	1	1	—	—	—	1
Bezerédj István	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Bittó Gyula	1	2	1	3	1	1	3	2	3	2	—	—	2
Boschán Soma, héb.	1	3	2	3	2	2	2	2	3	—	—	—	2
5. Brichta Mihály, héb.	2	3	2	3	1	1	2	1	3	—	2	—	2
Clark Simon, angl. v.	2	3	2	3	2	2	3	3	3	2	—	—	2
Csaplovics Kálmán	2	3	3	3	2	2	4	3	1	2	—	1	1
Csarada Gusztáv	2	4	4	3	2	3	3	4	1	—	—	—	2
Deutsch Armin, héb.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
10. Exner Győző	1	3	2	3	2	1	3	2	2	—	—	—	1
Führer Mór, héb.	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Fürst Nándor, héb.	3	4	3	3	3	2	3	2	2	—	—	—	2
Goldberger Arnold, héb.	1	3	2	2	2	2	2	2	2	—	—	—	2
Guttmann Lajos	1	3	2	3	2	2	3	2	2	—	—	—	1
15. Haader György	1	2	2	2	2	1	3	3	1	1	—	1	2
Heilig József, héb.	1	3	2	3	3	2	2	1	1	—	—	—	2
Hell Béla	2	3	3	3	3	3	3	3	2	—	—	—	2
Herczog Ede, héb.	1	2	1	2	1	2	1	1	2	—	—	—	1
Hersich Géza	1	3	3	3	2	2	3	2	3	—	—	—	1
20. Heyek Adolf	1	2	1	2	1	1	1	1	1	2	—	1	2
Hirschel Bódog, héb.	1	2	1	1	1	1	1	1	2	—	—	—	1
Kiss Gyula, héb.	2	3	3	3	3	2	3	2	3	—	—	—	2
Knorr Kálmán	1	2	2	2	1	1	1	1	3	2	—	—	1
Korányi Sándor	1	2	1	1	1	1	1	1	2	—	1	—	1
25. Krausz Samu, héb.	2	4	3	4	2	1	3	3	3	—	—	—	2
Kumark Rezső	1	2	2	3	1	2	3	2	1	—	—	—	1
Kunz Frigyes	2	3	2	3	3	2	2	2	3	—	—	—	2
Láber Sándor, ism.	2	3	3	4	2	2	4	3	1	—	—	—	2
Legerand Ferencz	1	2	1	3	1	1	1	1	2	—	—	1	2
30. Léway Mihály	1	1	1	2	1	1	2	1	1	—	—	—	1
Lovász Bódog	2	3	3	3	3	3	3	2	2	—	—	—	2
Majzik Viktor	1	3	2	3	1	1	3	3	3	—	—	—	2
Maláts Miklós, g. k. v.	1	3	1	3	2	2	3	3	3	—	—	—	2
Mustos István	1	3	2	3	2	2	3	2	1	—	—	—	1
35. Nessay Pál	2	3	3	3	2	2	4	3	3	—	—	—	1
Obadich Elek, ö. d.	2	3	2	3	1	1	3	2	3	2	1	—	1
Paczona József	1	3	2	3	2	2	3	3	2	3	—	—	1

III. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Latin nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Földrajz	Történelem	Mennyiségtan	Természetan	Rajz	Francia nyelv	Gyorsírászat		Műének
Perlgrund Adolf, héb., ism.	3	3	3	3	2	2	3	3	2	—	—	—	2
Pfeiffer József, ö. d.	1	1	1	2	1	1	1	1	1	—	—	1	1
40. Réh József	2	4	3	4	3	3	3	2	2	—	—	—	2
Sacher István	2	3	2	2	1	2	3	3	1	—	—	1	2
Seligmann Aladár, héb.	1	3	2	2	2	2	2	3	2	2	—	—	1
Sgalitzer Sándor, héb.. . . .	2	3	3	3	2	1	3	3	3	—	—	—	2
Stangl Ödön	1	3	2	3	3	2	3	3	3	—	—	—	2
45. Stephány Imre	2	4	3	4	3	3	4	3	3	—	—	—	2
Stoll Károly	2	3	2	3	2	2	3	3	3	—	—	1	1
Schermann István	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Schönfeld Sándor, héb.	2	3	3	3	2	2	3	3	3	—	—	—	2
Schumayer István	2	2	2	2	1	2	2	2	2	—	—	—	1
50. Schwabe Sándor	1	3	2	3	2	1	3	3	2	—	—	—	2
Szabó Géza	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Székely György	2	4	4	4	3	3	3	2	2	—	—	—	2
Szendeffy Aladár	2	3	2	3	1	2	3	3	2	—	—	—	2
Szűsz Bertalan	1	3	2	3	2	1	3	1	1	—	—	—	2
55. Taub Lajos, héb.. . . .	2	3	3	2	1	1	2	2	3	2	—	—	2
Tavaszy Antal	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	—	1
Tóth András, ism.	1	4	2	4	3	3	4	3	2	—	—	—	2
Tóth Lajos	1	3	2	2	1	1	2	2	2	—	—	—	1
Vastagh Béla	2	3	2	2	1	1	3	1	1	—	—	—	2
60. Vireigl Samu, héb.	3	3	3	3	2	2	3	2	3	—	—	—	2
Vrabély Armánd	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Wenczel Gusztáv	2	3	3	3	2	2	3	1	1	—	—	—	2
Westermayer Ede	2	3	3	3	3	3	3	3	2	—	—	—	2
Záry Ödön	2	3	4	3	2	2	3	3	1	—	—	—	2

Magántanulásra tértek: Emich Gusztáv, Györffy Zoltán, Kégl János.
Kimaradtak: Kern József, ism., Klapka Dezső, Veresmarthy Miklós, h. v.
Meghalt: Rosenfeld János.

Összesen 71.

II. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak									Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Latin nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Földrajz	Mennyiség-tan	Természettan	Rajz	Szépíráás	Francia nyelv	Műtények	
	Altenburger Adolf	1	2	1	2	1	2	1	2	1	—	
Amigo Jakab, héb.	1	3	1	2	2	3	1	1	1	—	—	2
Bajkovecz József, ism.	3	4	4	4	3	4	4	1	2	—	—	1
Bakó Károly	1	2	2	2	1	2	2	2	2	—	—	1
5. Balogh István, ism.	3	3	3	2	2	2	1	1	1	—	—	1
Bauer Vilmos, héb.	2	4	3	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Bellaagh László	1	3	2	1	1	2	1	2	2	—	—	2
Bleszkányi Jenő	2	4	4	4	3	4	4	3	3	—	2	2
Borbás László	1	3	2	3	1	3	2	2	2	—	—	1
10. Böschatt Ferencz	3	4	4	3	3	4	4	2	2	—	—	2
Diamantstein Sándor, héb.	3	3	4	3	2	3	2	1	2	—	2	2
Ernyei Pál	1	2	1	2	1	2	2	2	2	—	—	1
Esztergályos József	1	3	3	3	2	2	2	2	2	—	—	2
Éberling Antal	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	2
15. Fölkelt Gyula	3	3	2	2	2	3	2	3	2	—	—	2
Friedrich István	2	4	3	3	2	3	2	2	2	—	—	2
Fuchs Géza	3	3	3	2	1	2	3	1	2	—	—	2
Fuchs József	3	4	4	4	3	4	3	3	3	—	2	2
Gansl Simon, héb.	2	2	1	2	1	2	1	2	2	—	—	2
20. Gerlóczy Géza	2	4	3	3	2	3	2	2	2	—	—	1
Gönczy Gyula	1	2	1	1	1	2	1	1	1	—	—	1
Heidelberg Antal, héb.	1	3	3	3	1	3	2	*	2	—	—	1
Hoszu Rezső	1	3	3	3	2	3	2	2	2	—	1	2
Hódy Lajos, ism.	2	3	3	2	2	2	2	1	2	1	1	2
25. Hulitzius János	3	3	3	3	3	3	3	2	3	4	—	1
Hunkár Géza	1	2	1	2	1	1	1	1	2	—	—	1
Janik Béla	3	3	3	3	1	3	2	2	2	—	2	2
Kabelik József	3	3	3	3	3	3	3	1	2	—	—	2
Karcsay Aladár	3	4	4	4	3	4	3	2	3	—	—	2
30. Kenéz Mihály, h. v.	1	3	3	3	2	3	2	3	2	—	—	1
Khély Gyula	2	3	4	3	3	3	3	3	3	1	—	2
Klimkó György, ism.	3	3	3	3	3	3	2	2	3	—	—	2
Kobzinek Dezső	3	4	4	4	3	4	4	1	2	—	—	2
Kondor Aladár	2	3	3	2	1	2	1	1	2	—	—	2
35. König Tivadar, ág. v.	1	2	2	1	1	2	1	*	2	—	—	1
Lázár István	3	3	3	3	3	3	3	2	2	—	2	2
Lóvy Vilmos	1	3	2	3	1	2	2	1	1	—	—	1

II. osztály.

A tanuló neve	Rendszeres tantárgyak								Kiválasztott tantárgyak		Magaviselet	
	Ítán	Latin nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Földrajz	Mennyiségtan	Természettan	Rajz	Szépíráás	Francia nyelv		Művészet
Malatinszky Kálmán	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1	—	1
Marquis Géza	2	3	2	2	2	3	2	1	1	1	1	1
40. B. Mattencloit János	3	3	3	3	2	3	2	3	3	—	—	2
Mátray Ödön, héb.	1	2	2	2	3	2	2	*	2	—	—	2
Mosch Ferencz	1	2	2	2	2	2	1	1	2	—	—	1
Nedetzky Ferencz	2	3	2	3	1	3	2	3	3	—	—	2
Novotny Károly	1	3	2	2	1	3	2	2	2	—	—	1
45. Prandtner Iván	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	2	2
Rain Frigyes, ism.	1	3	3	3	2	3	3	3	3	—	—	2
Rétay Kálmán	2	2	3	3	3	3	2	1	2	—	—	1
Rumbach István, ism.	2	3	3	3	2	3	3	3	2	3	—	2
Samassa Adolf	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
50. Sárkány Béla	1	1	1	1	1	1	1	2	1	—	—	1
Schenk Ferencz	3	3	4	4	4	4	3	2	2	—	—	2
Semsey Gyula	1	3	2	3	1	2	2	2	3	—	—	2
Sgalitzer Árpád, héb.	2	3	3	2	3	3	1	3	3	—	—	2
Sprung János	1	3	2	2	2	2	1	1	1	—	—	2
55. Szaák Lajos	1	2	1	2	1	2	1	2	2	—	—	2
Szandház Ferencz	3	4	4	4	3	3	2	2	3	—	—	2
Theisz Ferencz	2	3	3	2	2	2	3	3	3	—	—	2
Torossy János	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Vész Lajos	3	4	4	4	3	3	3	3	3	—	—	2
60. Vlasits Sándor	3	3	3	3	2	3	3	3	3	—	—	2
Vojnits Sándor	3	3	3	3	2	3	3	3	3	—	—	2
Weisz Mór, héb.	2	3	2	3	1	2	2	1	1	—	—	2
Wildenauer Kálmán	3	4	4	4	4	4	3	4	4	—	—	2

Betegek: Bittó Mihály, ism., Ungermann Richard.

Tanodát változtatott: Siegmund Rezső.

Magántanulásra tértek: Planer Jenő, Tömöry Géza, Trunkat Antal, Turnovszky Géza.

Kimaradtak: Benke Dezső, ism., Muschál Ignác.

Osszesen 72.

I. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak									Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Latin nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Földrajz	Mennyiségtan	Természettud.	Rajz	Szépíráás	Francia nyelv	Műének	
	Anger József	2	3	2	3	3	3	2	4	2	—	
Anhäupel György	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
Barczen Gyula	3	3	3	1	2	3	2	3	3	3	—	2
Bartay Oszkár	2	3	3	2	2	3	2	3	3	—	—	2
5. Becker Miklós	1	1	1	2	1	2	1	3	2	—	—	2
Beifeld Mór. héb.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Bernrieder János	3	3	3	2	2	3	2	3	3	—	—	2
Borcza János	2	2	2	3	3	3	2	2	2	—	—	2
Brenner Hugo, héb.	1	3	2	2	2	3	2	4	2	—	—	2
10. Burián Aladár	2	2	1	2	1	2	1	1	2	—	—	1
Csáky Béla	2	3	2	2	2	3	1	1	2	—	—	1
Degré Miklós	3	3	3	3	3	3	3	4	3	1	—	2
Dezső József	2	3	3	3	3	3	3	2	2	—	—	2
Déry József	1	2	2	1	1	2	1	1	1	—	1	1
15. Dudits Andor	1	2	1	2	1	2	2	2	2	—	2	2
Emmerling Adolf	3	3	3	3	3	3	2	3	3	—	—	2
Engelbach Zsigmond	1	2	1	2	2	3	2	3	3	—	1	2
Engelhardt Lajos	3	4	4	3	3	3	3	2	3	—	—	2
Fischer Ferencz, héb.	2	2	3	3	3	3	3	3	3	—	—	2
20. Forgách János	2	3	3	3	2	3	2	1	2	—	—	2
Friedmann Lajos, héb.	1	3	3	3	3	3	3	3	3	—	—	2
Füzesséry Árpád	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	—	2
Gerenday József, h. v.	1	4	3	2	3	3	3	3	2	—	—	2
Gluzéky István	3	4	4	3	3	3	3	1	2	—	—	2
25. Gödl Károly	3	3	2	2	3	3	2	2	2	—	2	2
Grün Armin, héb.	1	2	3	1	3	3	2	1	2	—	—	2
Gyengő Béla	3	3	3	4	3	3	3	4	3	—	—	2
Halász Gyula	4	3	3	4	3	4	3	4	3	—	—	2
Hegedűs Alacár	3	2	2	2	1	2	2	3	2	—	—	2
30. Heinrich Aladár	1	1	1	1	1	1	1	2	3	2	—	1
Herzog Sándor, héb.	1	2	1	1	2	3	1	2	2	—	—	1
Hill József	2	1	1	3	2	3	2	2	3	—	—	1
Hinrichs Sándor	1	3	3	2	2	2	2	1	3	—	—	2
Hirschmann János	3	4	4	4	3	2	2	3	3	—	—	2
35. Hosszú József	2	2	2	2	3	2	2	2	3	—	—	2
Hölczl Gyula	3	2	3	2	3	4	3	2	3	—	—	2

I. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak									Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hitán	Latin nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Földrajz	Mennyiségtan	Természettan	Rajz	Szépirod.	Francia nyelv	Műtény	
										—	—	
Iszer Ernő	2	2	1	1	1	2	1	2	2	—	—	1
Jelenik Miklós	3	3	3	2	1	2	1	1	2	—	—	1
Kampisch Lajos, ism.	2	2	2	2	3	3	3	1	2	—	—	2
40. Kádár István	3	4	3	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Kállay Bertalan	2	3	2	2	2	3	2	2	3	—	—	2
Kármán Béla, h. v.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Kees Mór	2	3	3	2	2	3	2	1	2	—	1	2
Klimkó János	3	3	3	2	3	3	2	2	3	—	—	2
45. Kőváry József, héb.	1	3	3	3	2	3	3	4	3	—	—	2
Krausz Károly	3	3	3	2	2	3	3	2	2	—	—	2
Küzdő Győző	2	2	1	2	2	2	2	3	2	—	—	2
Laubacher Ernő, ism.	3	4	3	2	3	3	3	2	2	—	—	2
Ledényi Elemér	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
50. Leibold Kálmán	3	4	4	3	3	4	3	1	2	—	—	2
Lovrich István	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Lovrich József	1	1	1	1	1	1	1	2	2	—	—	1
Lőrenthey Imre	1	2	1	2	1	1	1	1	2	—	—	1
Luger Kamillo	1	3	2	2	2	2	2	1	1	—	1	1
55. Lukovits István	3	3	3	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Madarász Sándor	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Mérő János	1	2	2	2	2	3	2	1	3	—	—	2
Némethy Lajos	1	3	3	3	3	3	2	3	3	—	—	2
Oberschall Zoltán	3	4	4	3	3	4	3	1	2	—	—	2
60. Oswald István	3	2	2	4	3	3	3	1	3	—	—	2
Petrus János	1	2	1	2	1	2	1	3	2	—	2	1
Pfann Ferencz	2	3	3	3	1	3	2	2	2	—	—	1
Pokorny János, ism.	3	2	4	3	3	4	3	1	2	—	—	2
Prandtner István, ism.	3	3	3	3	3	4	3	3	3	—	2	2
65. Quaschinszky Károly	2	3	3	3	3	3	3	2	2	—	—	2
Recher Rezső	3	3	3	3	3	3	3	1	2	—	—	2
Reich Alfréd, héb.	3	3	3	3	3	4	3	3	3	—	—	2
Rottenbiller Fülöp	1	1	1	1	1	1	1	2	2	—	—	1
Sárospataky Sándor, ism.	3	4	4	3	4	4	3	1	3	—	—	2
70. Schwertnek Lajos	1	2	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Schwetz Vilmos	2	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Simor István, ism.	3	3	3	2	3	3	3	2	3	—	—	2
Spiel János	2	2	3	3	2	3	2	2	3	—	—	2
Szabó Béla	3	4	4	2	3	3	3	1	1	—	—	2
75. Szabó Lajos, h. v.	2	3	3	2	3	3	3	1	2	—	—	2
Szegfy Mátyás	2	2	2	2	1	2	1	3	2	—	1	1
Szigethy János	3	4	3	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Szirch Károly	3	4	4	3	3	4	4	2	2	—	—	2

I. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet	
	Hittan	Latin nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Földrajz	Mennyiségtan	Természettan	Rajz	Szépíráás	Francia nyelv		Műének
	80. Tollmár Károly	4	4	4	4	3	4	3	1	2		—
Tury Endre	3	3	3	3	3	3	3	2	3	—	—	2
Ungermann Aladár	3	2	2	2	2	3	2	2	1	—	—	2
Vastagh Géza	2	2	1	2	1	2	1	1	2	—	—	2
Vértessy Oszkár	3	3	3	3	3	3	2	1	2	—	—	2
Vincze Ferencz ism.	3	3	2	3	3	3	2	2	2	—	—	2
85. Víz Alajos	3	2	2	2	3	3	3	1	2	—	—	2
Voggenhuber Ferencz	3	3	3	3	3	4	3	2	2	—	—	2
Weiser János	3	4	4	4	4	4	4	1	3	—	—	2
Wenzel Ede	1	1	1	2	1	2	1	1	2	—	—	1
Zana Béla, ág. v.	1	3	3	3	3	3	3	1	2	—	—	2
90. Záborszky István, ism.	2	3	3	2	3	3	3	1	3	—	—	2
Zboray Aladár	1	2	2	3	2	3	2	4	3	—	—	2
Zwach Gyula	2	2	1	2	1	3	2	1	1	—	—	1

Beteg : Rétly Gyula.

Mígántanulásra tértek : Bányász Lajos, Jankovich Ákos, Szabó Gyula.

Kimaradtak : Arnstein Izidor, héb., Boda Gábor, Déry Béla, Domonkos László, Donászy Dezső, Hajdú István, Jeney Lajos, Kovalóczky József, Leuchter Dávid, héb. Marzer Rezső, ism., Meitz Elek, Németh Béla, Rappel Béla, Rosenberg Rafael, héb., Sármay Sándor, héb., ism., Szendeffy Dezső, Szénássy Imre, Szlemenits Ede, Taub Armin, héb. Virágh Károly.

Összesen 116.

Az ifjuságnak összes száma 497.

VII.

A sorozatban használt rövidítések magyarázata.

G. k. v. = görög keleti vallású; ág. v. = ágostai vallású; h. v. = helvét vallású; anglv. = anglikán vallású; héb. = héber; ö. d. = ösztöndíjas; ism. = ismétlő; * = a görög nyelv vagy rajz tanulása alól fölmentetett

A tanulmányi előmenetelre nézve

- 1 annyi mint jeles
- 2 " " jó
- 3 " " elégséges
- 4 " " elégtelen

A magaviseleltre nézve

- 1 annyi mint jó
- 2 " " szabályszerű
- 3 " " rossz.

VII.

Statistikai kimutatás a tanulókról.

I. A tanulók általános áttekintése.

I. Osz- tály	II. A tanulók száma			III. Vallásuk *)						IV. Nyelvi viszonyaik (Minő nyelveket beszélnek?)*)					V. Szülei polgári állása					VI. Elő- menetek	
	Beiratott	Elhalt	Elmaradt	római katolikus	görög keleti	ágost. hitvall. evan- gelikus	helvét hitvall. evan- gelikus	anglikán vall.	héber	magyar	magyar német	magyar német ro- mán	magyar német tót	magyar német len- gyel	Értelmiségi	Önálló őstermelők (földbirtokosok s bériők)	Önálló kereskedők s iparosok	Magán tisztviselők	Személyes szolgál- tatók s munká- sok	Haladók	Ismétlők
I.	116	—	24	79	—	1	3	—	9	46	43	—	3	—	39	26	41	4	6	106	10
II.	72	—	9	53	—	1	1	—	8	22	40	—	1	—	33	4	26	6	3	63	9
III.	71	1	6	45	1	—	—	1	17	22	40	1	—	1	28	10	19	12	2	67	4
IV.	66	—	1	56	—	—	1	—	8	16	44	—	5	—	28	13	13	7	5	64	2
V.	49	—	10	32	1	—	—	—	6	9	27	—	3	—	23	9	14	3	—	45	4
VI.	50	1	6	37	1	—	—	—	5	25	16	—	2	—	29	10	6	5	—	50	—
VII.	40	—	9	25	1	—	1	—	4	14	16	—	1	—	13	10	8	7	2	40	—
VIII.	33	—	—	27	—	—	—	—	6	4	23	2	4	—	12	5	6	8	2	33	—
Össze- sen	497	2	65	354	4	2	6	1	63	158	249	3	19	1	205	87	133	52	20	468	29

*) E rovatokba csak azok vétettek fel, kik az év végén tanjegyeket kaptak.

2. A tanulmányozás eredményének áttekintése osztályonként.

Tantárgyak	I. osztály.				II. osztály.				III. osztály.				IV. osztály.			
	jeles	jó	elégésses	elégtelen	jeles	jó	elégésses	elégtelen	jeles	jó	elégésses	elégtelen	jeles	jó	elégésses	elégtelen
1. Hittan	29	23	38	2	26	15	22	—	35	26	3	—	35	27	3	—
2. Latin nyelv	13	26	38	15	5	11	35	12	8	12	37	7	25	22	17	1
3. Magyar nyelv	25	17	38	12	12	14	25	12	16	25	20	3	20	33	12	—
4. Német nyelv	16	34	36	6	8	19	27	9	7	16	35	6	21	15	28	1
5. Földrajz	25	19	46	2	24	19	18	2	27	24	13	—	—	—	—	—
6. Történelem	—	—	—	—	—	—	—	—	28	28	8	—	27	26	12	—
7. Mennyiségtan	12	16	52	12	6	20	29	8	14	11	34	5	11	12	34	8
8. Természettan	—	—	—	—	—	—	—	—	21	18	24	1	21	27	16	1
9. Vegytan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	26	16	1
10. Természetráajz	23	30	37	2	18	24	17	4	—	—	—	—	—	—	—	—
11. Rajz *	38	26	21	7	19	24	16	1	23	21	20	—	27	18	16	2
12. Szépirás	11	47	34	—	11	34	17	1	—	—	—	—	—	—	—	—

* A 2-ik osztályban 3, a 4.-ben 2 mentes a rajz tanulása alól.

Tantárgyak	V. osztály.				VI. osztály.				VII. osztály.				VIII. osztály.			
	jeles	jó	elégésses	elégtelen	jeles	jó	elégésses	elégtelen	jeles	jó	elégésses	elégtelen	jeles	jó	elégésses	elégtelen
1. Hittan	20	14	5	—	34	6	2	—	23	8	—	—	20	7	6	—
2. Latin nyelv	4	8	17	10	10	12	20	—	5	10	14	2	8	12	13	—
3. Görög nyelv *	4	5	20	10	10	13	16	—	5	4	19	1	15	9	5	—
4. Magyar nyelv	8	7	20	4	13	14	15	—	16	10	5	—	16	10	7	—
5. Német nyelv	4	10	21	4	6	21	15	—	7	13	11	—	11	4	18	—
6. Mennyiségt., földrajz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	11	15	—
7. Történelem	12	17	8	2	23	10	9	—	22	7	2	—	14	15	4	—
8. Mennyiségtan	3	8	22	6	10	11	21	—	8	10	12	1	5	10	18	—
9. Természettan	—	—	—	—	—	—	—	—	11	10	10	—	8	11	14	—
10. Vegytan	—	—	—	—	16	13	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11. Természetráajz	8	17	10	4	17	17	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12. Bölcsészet	—	—	—	—	—	—	—	—	20	7	4	—	14	10	9	—

* A 6-ik osztályban 3, a 7.-ben 2, a 8.-ban 4 mentes a görög nyelv tanulása alól.

IX.

Az érettségi vizsgálatok eredményének áttekintete az 1877⁷8-iki tanév végén.

Jelentkezett	Írásbeli vizsgálatot tett	Szóbeli vizsgálatot tett	Éretnek nyilvánított		Egyetemre szándékozott			Más pályára
			kitüntetéssel	egyszerűen	juridikai	medikai	philosophiai	
29	29	28	5	22	12	9	4	2

X.

Figyelmeztetés.

A jövő 1878—9-ki tanév szeptember hó 1-én veszi kezdetét. Erre a beiratások augusztus hó 29., 30. és 31-én a délelőtti órákban történnek.

A felvétetni kívánó tanuló a felvételre szülei, gyámja vagy ezek megbízottja kíséretében személyesen tartozik az igazgatónál és az illető tanároknál jelentkezni.

A nem helyben lakó szülék vagy gyámok gyermekök vagy gyámoltjok felvételekor alkalmas helyettest tartoznak nevezni, kire a házi felügyeletre nézve jogaikat és kötelességeiket átruházzák, hogy a gondviselése alá helyezett tanulóra nézve a tanodának fegyelmi s tanulmányi közléseit nevökben elfogadhassa. A szülék vagy gyámok az e részben netán időközben történt változást személyesen vagy írásban tartoznak a gymnasiumi igazgató vagy osztályfőnök tudomására juttatni, míg másrészt a tanári kar jogában áll ott, hol alapos oknál fogva a házi felügyeletet elégtelennek vagy épen károsnak tapasztalja, tanártestületi határozat alapján követelni, hogy a felügyeletben célszerű változás tétessék.

Az első osztályba szabályszerűen csak oly tanuló léphet, ki a 9. évet betöltötte és 12 évnél nem idősebb, mely körülmény keresztlevél, illetőleg hiteles születési bizonyítvány alapján igazolandó. Tizenkét évnél idősebb fiu felvétele fölött a tanártestület határoz. Ismereteinek mértékére nézve megköveteltetik, hogy a népiskola negyedik osztályának tananyagában kellő jártassággal birjon; ez ismereteit külön fölvételi vizsgálatral igazolja,

mely az első osztályba lépni kívánók mindenikére nézve kivétel nélkül kötelező.

A felsőbb osztályokba való felvétel a megelőző osztálynak sikeres végeztétől függ, és vagy arról tanuskodó nyilvános iskolai okmányok (Bizonyítvány és Tudósítvány), vagy ezek hiányában külön vizsgálat alapján történik. Ha ez okmányokból (Bizonyítvány és Tudósítvány, mely utóbbi a végzett t a n a n y a g r ó l ad felvilágosítást) az következtethető, hogy a fölvétetni kívánó tanulónak előmenetelét azon osztályban, melybe fölvétetni kíván, alig remélhetni, az illető tanuló fölvételi vizsgálat alá vonatik, s annak eredményéhez képest alsóbb osztályba is soroztathatik.

Oly tanulóknak, kik egy tantárgyból nyertek elégtelen osztályzatot és kiket a tanári kar képeseknek tart arra, hogy a szünidő alatt önszorgalmukból pótolhatják mulasztásukat, megadja az engedélyt, hogy a szünidő három utolsó napjának valamelyikén javító vizsgálatra jelentkezzenek. Ezen javító vizsgálatához más tanintézetnél nem bocsáttatnak.

Kik egynél több tantárgyból nyertek elégtelen osztályzatot, az osztály ismétlésére utaltatnak.

Kik a tanév kezdetén kívánnak érettségi vizsgálatához bocsáttatni, legkésőbb szeptember hó 1-én jelentkezzenek.

